

89-3

Arhivs.

L 169

Latviešu skolu darbinieki.

Sakopojis A. Vičs

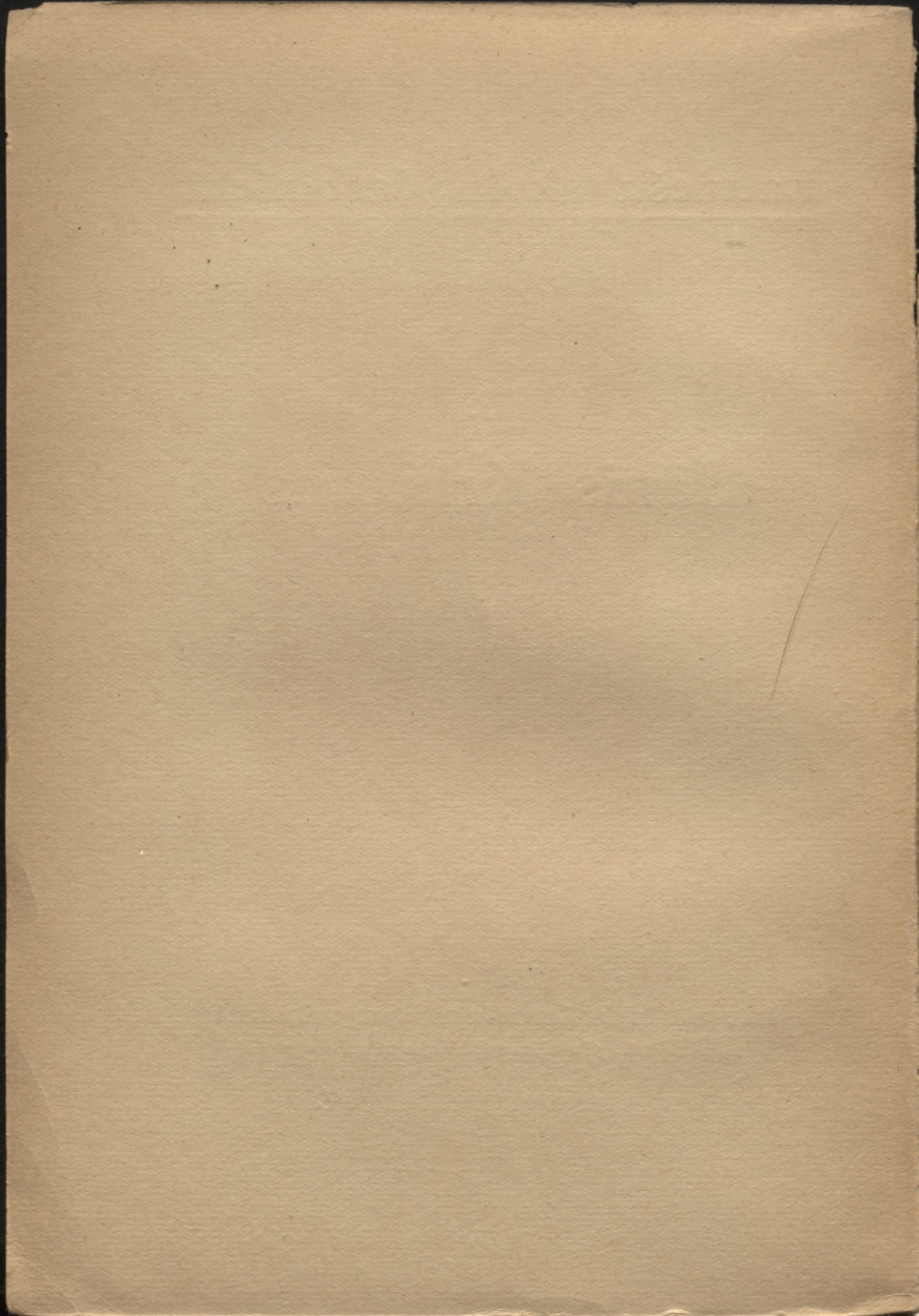
II.

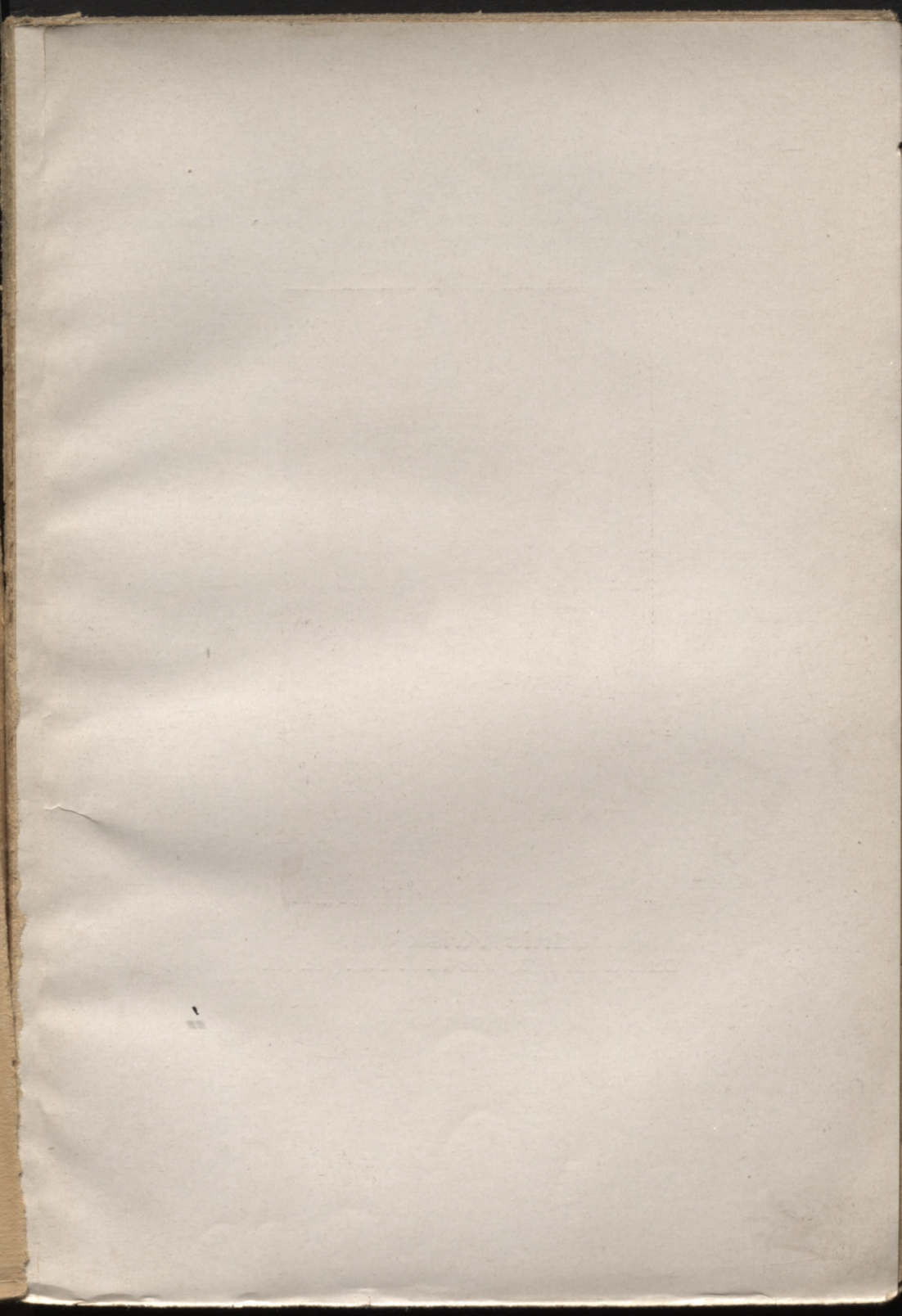
Jānis Kriškāns

1926.

Izdevusi Rīgas Latviešu Skolotāju Biedrība
Krājumā pie akc. sab. Valters un Rapa

28

Jānis Kriškāns.

Dzim. 6. XII. 1863., miris 18. X. 1916. (vec. stil.)

L 89-3
L 169

L
373

Latviešu skolu darbinieki.

Sakopojis A. Vičs

II.

Jānis Kriškāns

1926.

Izdevusi Rīgas Latviešu Skolotāju Biedrība
Krājumā pie akc. sab. Valters un Rapa

II. Rīgas Arodu Skolas Tipografija
Strūgu ielā 4

L. V. B.
In. 176900 ✓

~~176657~~

23 V
J

0306082210

Satura.

		Lp. p.
	Priekšvārdi	
I.	Jāņa Kriškāna bērnība un skolas gadi	1—3
II.	J. Kriškāns Subates miestīņa un Panideles pagasta rakstvedis. Krišjāņa Kalniņa atmiņas par J. Kriškānu. Interese par Maskavas latviešiem. Pirmā sarakstīšanās ar Fr. Brīvēzemnieku	3—6
III.	J. Kriškāns dodas uz Maskavu. Dzīve un darbība Maskavā. Med. stud. Pēteris Kalniņš un J. Kriškāns. Maskavas latviešu pulciņā. Sarakstīšanās ar Fr. Brīvēzemnieku, kad tas 1887. g. pārnāca Latvijā. J. Kriškāns Maskavā noliek skolotāja eksamenu.	6—15
IV.	J. Kriškāns — skolotājs Vec-Švārdē. Sarakstīšanās ar Fr. Brīvēzemnieku. Pirmās neveiksmes	16—22
V.	J. Kriškānu Fr. Brīvēzemnieks pārceļ uz Rīgu. Sadarbība ar Fr. Brīvēzemnieku un citiem	22—25
VI.	J. Kriškāna līdzdarbošanās latviešu laikrakstos	25—65
VII.	J. Kriškāns 1905. gadā. Sarakstīšanās ar Fr. Brīvēzemnieku.	65—71
VIII.	J. Kriškāns sniedz Latviešu konverzācijas vārdnīca plašu mūsu skolu vēstures apcerējumu	71—89
IX.	J. Kriškāna ceļojumi pa ārzemēm	89—108
X.	J. Kriškāns un pedagoģiskā izstāde Rīgā 1911. gadā. Raksts „Regress“ „Dzimtenes Vēstnesī“.	108—124
XI.	Mūsu draudzes skolas un J. Kriškāna raksti par tām. Sarakstīšanās ar valsts domnieku J. Zālīti draudzes skolu lietā.	124—133
XII.	J. Kriškāna interese par latviešu mājniecību un raksti par to.	133—142
XIII.	J. Kriškāna cīņa pret pārkrievošanas politiku: valdības skolas, „Skolu tīkls“. J. Kriškāna domas par krievu kulturu. „Godīgums“	142—158
XIV.	Atmiņas par J. Kriškānu.	158—163
XV.	J. Kriškāna slimības laiks. Ārstēšanās Kaukāzā un Jaltā. Sarakstīšanās ar Dr. A. Skuju	163—167
XVI.	Atpakaļ dzimtenē. Slimība progresē. Nāve Elvā. J. Kriškāna bēres.	167—171
XVII.	Piemīņas raksti par J. Kriškānu pēc viņa nāves 1916. g. Pieminekļa celšana uz J. Kriškāna kapa un laikrakstu atsauksmes par Jāni Kriškānu.	171—188

Piekšvārdi.

Nodoms izdot Jāņa Kriškāna dzīves un darbības aprakstu pastāvēja jau vairākus gadus, un ja to tikai tagad izdarām, tad tāpēc, ka agrāk nebija nokārtota izdevuma materialā pusē. Un tomēr jāpiezīmē, ka darbs nav padarīts tā, kā bija domāts: gribējām izdot visus J. Kriškāna ievērojamākos rakstus (apmēram 20 drukas loksnes), bet līdzekļu trūkuma pēc to nespējam. Tagadējais izdevums ir, tā sacīt, kompromiss starp nodomāto un tagadējā laikā iespējamo: aplūkota J. Kriškāna dzīve un darbība, citējot dažu viņa rakstu izvilkumus un izlietojot mums laipni nodotās J. Kriškāna vēstules un atmiņas. Domājam, ka arī tagadējā veidā un apmērā J. Kriškāna dzīve un darbība tikam raksturota, lai mūsu skolu un izglītības draugi tagadējā laikā un nākotnē no šī apcerējuma varētu saprast, kas mums ir bijis Jānis Kriškāns. To rādīt un līdz ar to uzturēt J. Kriškāna piemiņu, — ir šī mana darba nolūks.

A. Vičs.

Rīgā,

1925. gada vecvakarā.

I.

1863. gada 6. novembrī, Oknistes pagasta Mežraupju mājās, kalpa vira Kristapa Kriškāna sievai Ilzei piedzima dēliņš, ko Gārsenes mācītājs Grūners tā paša gada 27. decembrī nokristīja par Jāni. Oknistes pagasts tanī laikā piederēja pie Kauņas guberņas, t. ir pie Leišiem; tagad tas pievienots Latvijai. Kristaps Kriškāns dzīvoja un kalpoja pie savas sievas brāļa, Mežraupju māju saimnieka. Kristapam bijuši pavisam trīs bērni: divi dēli un viena meitiņa, kas bērna gadus nomirusi. Jāņa Kriškāna vecākais brālis Mārtiņš (trīs gadus vecāks par Jāni) ilgāku laiku dzīvoja Rīgā un kalpoja Satiksmes ministrijas resorā. Mārtiņš Kriškāns par sava nelaiķa brāļa Jāņa bērna dienām zināja stāstīt, starp citu, sekošo*):

Zēns bijis ļoti mūndrs, kauču arī sīks augumā un vispāri fiziski pavājš. Lai gan kalpa vira dēls, tomēr trūkumu bērna dienās nav cietis, jo vecāki bijuši ļoti rūpīgi un darbīgi ļaudis. Jāņa kustīgās dabas dēļ gan dažkārt bijušas rūpes, ka nenotiek kāda nelaime, īpaši tāpēc, ka puisēns bijis nebēdīgs kokos kāpējs. Bet šini ziņā nekas slikts nav atgadījies. Dzīvība mūndram Jancim gan kādreiz bijusi briesmās ne kokos kāpjot, bet citos apstākļos: zirgs iespēris par galvu. Tomēr arī šoreiz visa nelaime izbeigusies ar pamatīgu rētu, kuņas iezīme palikusi pie deguma arī pieaugušam. Garīgi Jānis ļoti apdāvināts. Grāmatu lasīt viņu neviens noteikti neesot mācījis, — to 'zēns izmācījies, kā stāstīja brālis Mārtiņš, „citiem pār muguru skatīdamies“. Šini ziņā J. Kriškāns līdzīgs citiem mūsu tautas atmodas laika censoņiem, jo arī par tiem tiek stāstīts, ka viņi „grāmatu iemācījušies“ rotaļādāties, piem., Kr. Valdemārs bijis tikai pieci gadi vecs, kad jau pratis lasīt. Un tas viss tika panākts bez kādām jaunām metodēm, pat bez ābecēm.

*) Šis ziņas Mārtiņš Kriškāns sniedza man personīgi. A. V.

J. Kriškāns bērībā vispāri bijis ļoti piemilīgs zēns un vecāki viņu ļoti mīlēja. Mundrais puisēns visur pratis iegūt labvēļus un draugus, kauču gan bieži to redzējuši vientulībā „savus darbus strādājot“. Tā kā kokos kāpjot varēja notikt nelaime, tad šāds darbs Jānītim, saprotams, nebija atļauts, bet aizliegums līdzēja tikai tad, kad tēvs, māte, vai citi mājinieki to redzēja. Kad vecāki neredzēja, tad gandrīz neviens koks nebij par augstu un kāpšana, cik bija noma-nāms, zēnam sagādāja visai lielu prieku.

Zēna mundrums un garīgās spējas paskubināju-šas vecākus to sūtīt skolā. Vispirms skolas ceļš Jāni noveda vietējā — Oknistes tautskolā, kurā viņš mācī-jās gadus trīs. Pēc tam, 1878. gada augustā, Jāni nodod vietējā rajona „augstākā skolā“ — Subatē, pie „skolas meistara“ N. Gerkāna*), kuŗa skolu oficiāli sauca par „Neu Subbatsche Stifts Schule“. Jāpiezīmē, ka šī Subates skola dibināta 1682. ga-dā un gadu simteņus tiešām darbojusies Subates apgabālā ar visai ievērojamām sekmēm. Viņā izglītību guvuši daudzi ievērojami kurzemnieki — vācieši; šai skolā mācījies arī Vecais Stenders. Skolai simtgādējas tra-dīcijas un laba slava. Jānis Kriškāns mācījies ļoti sek-mīgi un divu gadu laikā (1880. g.) nobeidz skolas kursu, saņemdamas liecību, kuŗā atzīmēti visi priekš-meti ar „sehr gut“, „recht gut“ un tikai divi — geo-metrija un dabas mācības. — ar „gut“. Mācības Su-bates skolā pasniedza vācu valodā, un tā tad vācu valodas prašana te bija pirmā vietā.

J. Kriškāna bērības un visa mūža draugs Kriš-jānis Kalniņš savās atmiņās par Kriškāna bērību raksta šā**):

„Kriškāns no bērības dienām audzis un attīstījis nelabvēlīgos apstākļos. Viņa dzimtene ir Oknistes pagasts uz Lietuvas robežām, Mežraupju mājās, kur K. tēvs bija par kalpu. Nebija tur pārticības, nebija visā apkaimē neviena, kas jauno paaudzi pamudinātu

*) Gerkāns bijis pēc dzimuma latvietis, bet vēlāk pārvācojies.

**) Šis atmiņas Kr. Kalniņš uzrakstīja laipni paklausīdams manu lūgumu un, saprotams, gribēdams kuplīnāt sava drauga piemiņu.

uz derīgu grāmatu lasīšanu, vai sniegtu tai kādu citu garīgu ierosinājumu. Jaunais pilsonis redzēja tikai to, kā tevš, brālis un visi citi mājas ļaudis no agra rīta līdz vēlam vakaram strādā grūtus darbus. Viņa vecāki novēro, ka dēls nepagurst no dienas darbiem, bet vakaros un svētdienās lasa grāmatas, lai gan citi mājinieki šinī laikā atpūšas. K. nodod vietējā skolā. No turienes viņš pārnes labas liecības, kā arī uzslavu par labu uzvešanos un uzcītību. Lai arī trūcīgie apstākļi grūti nospiež Kriškāna vecākus, bet kad Jānītis nobeidz Oknistes skolas kursu, tēvs ņem pēdējo krājumiņu un sūta dēlu uz Subates skolu. Subates skolā tanī laikā mācījos arī es un Pēteris Kalniņš, vēlākais ārsts un savā laikā plaši pazīstamais sabiedriskais darbinieks. Mēs trīs savā starpā labi sapratāmies un noslēdzām tā saukto mūža draudzību. Kriškānam un man, nobeigušiem Subates skolas kursu, nebija līdzekļu, lai varētu mācīties vēl kādā augstākā skolā. Pēteris Kalniņš turpināja izglītību Rīgas ģimnazijā. No Rīgas mums draugs Kalniņš atrakstīja, ka mūsu draudzības zvērstu vajagot nostiprināt ar parakstu, kas izdarāms nevis ar tinti, bet ar pašu asinīm. Viņš mūs arī pamācīja, kādējādi tas izdarāms un mēs to burtiski izpildījām... Atstāstu šo sīkumu, kā mūsu jaunības fantazijas raksturojumu. Jāatzīmē, ka Pēteris Kalniņa aizrautība uz darbību tautas labā un viņa kategoriskā prasība, lai mēs censtos paši saviem spēkiem sasniegt nepieciešamo izglītību, mūs abus sajūsmināja uz neatlaidīgu darbu un deva mūsu dzīves un darbības tālākai izveidošanai impulsu un stingri noteiktu veidu.“

II.

Subates skola J. Kriškānam deva iespēju ieņemt kāda zemāka ierēdņa, pagasta rakstveža, skolotāja u. t. t. amatu. J. Kriškāns mēģina iet rakstveža gaitu — tūdaļ pēc skolas kursa beigšanas viņš pieņem Oknistes miestīnā (dzīvo visvairāk žīdi) rakstveža vietu. Bet ilgi jauneklīm šai žīdu kalpībā netik palikt, un viņš pieņem rakstveža palīga vietu Panideles

pagastā — Lietuvā. Darba te ļoti daudz un jāstrādā dienām, naktīm. Bieži vien turpat kancelejā uz krēsla nosnauudies un strādājis tālāk. Te J. Kriškāns paliek trīs gadus, patērēdams ļoti daudz enerģijas, bet līdz ar to arī krietni vien norūdījies un mācījies paciest vienmuļīga darba grūtības. Ja J. Kriškānā nemājotu censonu gars, kas nevar nekad atrast mieru stāvēšanā uz vietas, bet kas vienmēr grib gūt ko labāku, pilnīgāku, skaistāku, — tad Panideles plašais pagasts varētu jauno darbinieku šādā, vai citādā kārtā uzņemt savās robežās, varbūt, uz visu mūžu. Bijuši dažādi priekšlikumi, izdevīgi atgadījumi un apstākļi. Bet Kriškāns piederēja pie tās mūsu tā laika censonu grupas, kas skatījās, kur ir ceļi tālākai izglītībai, kur atrodamā plašāka izdevība kalpot savas tautas labā.

Maskavā ir latviešu atklātības darbinieku grupa, kuŗa ar savu darbību iespaido Rīgas un visas Latvijas darbinieku kulturelo virzienu. J. Kriškāns pazīst dažus maskaviešus un, rādas, viņu pamudināts nolemj atstāt Panideli, kur ilgāku laiku dzīvojot var, kā saka, „apsūnot“.

Krišjānis Kalniņš par J. Kriškāna pirmiem darba gadiem raksta šā: „K. aiziet uz Panideles miestīņu Lietuvā, kur viņš strādā 3 gadus. Darbs tur grūts, alga niecīga — 5 rubļi mēnesī. Brīvajā laikā J. Kriškāns pilnīgi nogrimst grāmatās, — lasa, mācās. Atpūtas viņš nepazīna. Neizdzēšamu audzinošu iespaidu uz viņu atstāj Velmes vadītais „Austrums“. Lasīdams „Austrumu“, Kriškāns novēro, ka Maskavā atrodas mūsu tautas lielo darbinieku centrs, kas raida uz dzimteni gaismas spožumu, rāda tautai ceļu, kas ved uz garīgu un materialu labklājību. J. Kriškāna bagāto jauneklja dvēseli tas dziļi aizkustināja. Viņā radās nemiers pašam ar sevi, ar savu pelēko darbu un apkaimi. Viņa dvēsele sāk tvīkt pēc augstākiem ideāliem. J. Kriškāns tāpēc lauzās ārā no Panideles apkaimes, kur bija elpu aizraujoša atmosfera.“

Bet kā tikt ārā, kā iziet uz lielāka ceļa, kas aizved tālēs? Kriškāns skatās uz Maskavas pusi. Tur taču ir tie viri, kuŗu bērība, centieni un drosme

līdzīga jaunā panideliēša tieksmēm. Ja jau kas spēs saprast Kriškānu, tad visdrīzāk gantie, — maskavieši. Un 12. februārī 1885. gadā Kriškāns raksta Fr. Brivzemniekam šādu vēstuli:

„Augsti godāts kungs! iedrošinājos griezties pie Jums ar lūgumu, kuŗa ievērošana no Jūsu puses manu dzīvi un stāvokli bez šaubām labos. Es no sirds vēlētos dabūt vietu kādā lekškievijas pilsētā, it īpaši Maskavā, pēc kuŗas jau ilgāku laiku cenšos. Bet tā ka labdaru un pazīstamu, kas kaut vārdu varētu man par labu teikt, tur nav — mana ilgošanās ir velta. Un doties tik tālā ceļā bez jeb kādas priekšziņas ir ļoti šaubīga lieta, kur savu grūti sapelnīto grasi varu iztērēt nolūka nesasniedzis un, kas vēl sliktāki, nonācis lielā pilsētā, caur pasaules nepazīšanu, krist ļaunu cilvēku rokās, jeb kā citādi. Šo visu apcerot es neatradu nekāda cita ceļa sava mērķa sasniegšanai, kā griezties pie Jums, Augsti godāts kungs, ar vispazemīgāko lūgšanu būt man par gādnieku un palīgu pie dienasta izgādāšanas Maskavā, kuŗu no Jūsu rokas saņemdamš būšu Jums līdz mūža galam pateicīgs.

Lai neizliktos Jums, Augsti godāts kungs, mana lūgšana par jo ērmīgu, ka ar to pie Jums griežos, drīkstu pieminēt, ka man bij laimīga daļa dažus Jūsu rakstus lasīt, iz kuŗiem bez izņemšanas dvešo karsta mīlestība pret Latviešu tautu un prieks par viņas labklāšanu, kas arī mani kā latvieti pie Jums palīga meklēt skubināja.

Mācības esmu baudījis un kursus beidzis krievu tautas skolā (Oknistē, Kauņas gub.) un vācu elementarskolā (Subatē, Ilukstes apr.) un no 6. novembra 1881. gada esmu par pagasta skrīvera palīgu Panidelē. Bet tā ka šo amatu turpinājot izglītības ziņā nav iespējams uz priekšu tikt un jo vairāk tik neattīstītas tautas vidū, kā leiši, bet manas līdzšinīgās dzīves vienīgais uzdevums ir izglītība, kuŗas es pa skolu ceļiem nespēju sasniegt, — apņēmos pāriet uz pilsētu, kur vien tik izglītību ceru pilnīgāki sasniegt. Vietas es sev ne-

varu izvēlē, jo ar visu esmu svešs, bet gan labāka būtu tā, kuŗu Jūs man ierādītu.

Liecības zīmes droši ceru dabūt par labu liecinājošas. Vienīgais, kas par mani vārētu vārdu teikt, bet arī ne vairāk, būtu Kalniņa kungs Lilienfelde, pie Dinaburgas, kuŗš, ja drīkstu pieminēt, Jums personīgi pazīstams. Izslavēt sevi par krietnu un labu, būtu nevieta, jo mani vārdi tāpat būtu bez svara, un ko līdzētu vārdi, ja es to ar darbiem neattaisnotu.

Gados vairs neesmu jauns, bet miesās gan vēl, no dzimuma man ir 21 gads, augumā 2 arš. 4^{1/2} veršoku.

Cerēdams, ka mana lūgšana pie Jums, Augsti godāts kungs, netiks atstumta, pazemīgi lūdzu atbildi, dēļ kam pielieku 2 pasta markas.

Ar visām savām cerībām paļaujos uz Jums.

Ar augstcienību

Jānis Kriškāns

Panidilē, 12. febr. 1885.

III.

Fr. Brīvzemnieks, redzams, sapratis jaunā censoņa vēlēšanos un tiešām piepalīdzēja Kriškānam dabūt Maskavā vietu. 1885. gada vasarā Kriškāns pošas uz Maskavu.

Pēc dažām likstām, kas gandrīz neizbēgami jāpārvār katram tāļa ceļa gājējam, Kriškānu mēs atrodam kā rakstvedi Maskavas Pēterja-Pavila vācu skolas kancelejā. Drīzumā jaunais maskavietis jau redzams vecāko mūsu tautas vīru vidū. Tur ir Valdemārs, Brīvzemnieks, Velme, Krodzinieks u. t. t. Kriškāns kluss, nemil „izskriet priekšā,” bet viņš visai nopietni seko maskaviešu darbībai, karsti dzīvo līdz viņu garīgā dzīvē. Cik varam noprast no dažām Kriškāna vēstulēm, viņš vistuvāku stāvējis Fr. Brīvzemniekam, kas, kā zināms, arī bija savā darbā un dzīvē kluss, mierīgs, ļoti nosvērstis. Abu raksturi tiešām bija radnieciski. Vēlāk Maskavā nonāk arī J. Kriškāna draugs medicīnas students P. Kalniņš (tas pats ar kuŗu Kriškāns noslēdza „asins” draudzību.). Maskaviešu centieni

paliek arī J. Kriškāna centieni, viņu nesavtīgās darbības virziens rāda, kā strādāt arī Kriškānam. Dzimtene gan ir tāju, bet Maskavā satek daudzi pavedieni un starp tiem arī no Rīgas un visas Baltijas. Pieminētais med. stud. P. Kalniņš savā dienas grāmatā ¹⁾ 24. aug. 1886. g. par maskaviešiem ierakstījis šā: „... iepazīnos ar Valdemāra kgu, veco Baronu, ar Velmi arī. Visi latvieši te Maskavā ir ļoti mīļi, patikami ļaudis. Ar mani apietas necerēti laipni (P. K. bija tikko Maskavā iebraucis A. V.) , piemilīgi. Ar daudziem esmu jau gluži sadraudzējies. Patiesi krietni ļaudis! Un krietni latviesi. Te nedēļas laikā var vairāk izzināt par Baltiju, viņas apstākļiem un dzīvi, kā Rīgā 3 gadu laikā. Un cik šie maskavieši ir priekš latviešiem gādājuši! “ Šis Maskavas latviešu raksturojums ir pareizi uztverts. Tiešām mūsu maskavieši, kā jau pieminēju agrāk, bija latviešu kultūrelās dzīves ļoti ievērojams un redzams spēks, kas dažkārt satricināja pat visvarenās Baltijas muižniecības privilēģijas pilārus. Brīvēmnieka raksti avīzē „Moskovskij Vedomostji“ piespieda vācu baronus un grafus uzmanīties, lai viņu nedarbus neatklāj pārāk spilgtā gaismā. Maskavas slavofilu inteligence šai laikā stipri sekoja Baltijas notikumiem, bet caur slavofiliem Valdemārs un Brīvēmnieks dabuja zināt lietas un notikumus, kas Rīgas latviešiem parasti bija pilnīgs noslēpums.

Maskavas latviešu garīgi bagātā dzīve, kopējā censība strādāt savas tautas labā, atstāja arī uz Kriškāna attīstību ļoti labu iespaidu. Tā bija vislabāka mūsu tā laika sabiedriskā skola, kurā bija laimējies iekļūt Oknistes pagasta kalpa vīra dēlam. Kā zināms, maskavieši sarīkoja kārtējas apspriedes un priekšlasījumu vakarus. Un ar kādu sajūsmu un atbildības sajūtu jaunākie referenti gatavojās nostāties vecāko priekšā! Stud. P. Kalniņš par savu pirmo debiju savā dienas grāmatā, 19. sept. 1886. g., ierakstījis tā: „Kriškāns bija atnācis un lasījām kopīgi manu darbu cauri, kas rit būs jālasa latviešu vakarā priekšā. Kā gan viņiem

¹⁾ Šī dienas grāmata kopā ar dažiem J. Kriškāna atstātiem papīriem atrodas manā glabāšanā.

patiks mans pirmais raksts mātes valodā?" Te izmanams, ka Kriškāns figurē jau kā padoma devējs jaunajam, tikko Maskavā nonākušam medicīnas studentam, bet pēdējais visai uzbudināts, kā „vecajie” novērtēs pirmo darbu.

Krišjānis Kalniņš savās atmiņās par J. Kriškānu Maskavā raksta sekošo: „Alga arī šeit maza, knapi ar to var samaksāt par uzturu un istabu”. Bet materialās grūtībās Kriškānam visos laikos bija blakus lieta, tās nespēja viņu kavēt viņa gaitā uz sprasto mērķi. Maskavā piepildas J. Kriškāna jaunības laika sapnis: viņš iepazīstas ar mūsu tautas dižvīriem: Valdemāru, Baronu, Brivzemnieku, Velmi, Krodzenieku u. ct. Atmiņos ar kādu svētlaimību viņš man rakstīja no Maskavas, kā piedalījies kādā literariskā vakarā pie redaktora Velmes, iepazīties tur arī ar vairākiem latviešu studentiem. Tie visi esot apgaroti ar mīlestību uz savu tautu. Maskavā pavadītais laikmets Kriškāna jaunības dzīvē, bez šaubām, bija vislaimīgākais. Visu to, pēc kā viņa dvēsele agrāk slāpa, viņš tagad baudīja pilnībā. Apmeklējams latviešu vakaru sapulces pie Valdemāra, viņš ar aizrautību sekoja mūsu tautas garīgā cilts tēva pamācībām un aizrādījumiem. Barona tēva un Barona māmiņas viesmīlība, viņu dabiskā vienkāršība, reta sirsnība un gudras, ar tēvišķu smaidusniēgtas pamācības, valdzināja Kriškānu un veidoja viņa dzīves ideālus. Brivzemnieks savukārt, ar viņam piemītošo lietprātību, ievadīja Kriškāna pašizglītības darbu noteiktā, pareizā sistemā, nosprauda šim darbam robežas ne vis uz plašumu, bet uz dziļumu. Tādos apstākļos Kriškāns Maskavā attīstījās un izveidojās.”

J. Kriškāns Maskavā nopietni turpina savu izglītību. Viņš gatavojas nolikt aprīņa skolas skolotāja eksamenu. Kā jau vispāri mudrs darbā, Kriškāns arī eksamenu grib nolikt vai ar vienu rāvienu. Students P. Kalniņš raksta savā dienas grāmatā, 26. sept. 1886. g. „... Pēc tam aizgāju pie Kriškāna, kur pāliku līdz vakaram: mācījāties geometriju. Viņš zēns grib par daudz ātri ķert. Kas gan var būt

no viņa par skolotāju, ja viņš pēc gada arī noliktu eksamenu. . .“ Izrādījās, ka tiešām vienā gadā nevarēja uz eksamenu sagatavoties, bet divu arī nevajadzēja, jo jau 1888. gada aprīlī Kriškānam aprīnka skolas skolotāja diploms bija rokā. Pie sagatavošanas stipri piepalīdzēja draugs stud. P. Kalniņš, ar kuru Kriškāns kādu laiku dzīvoja vienā dzīvoklī. Par to P. Kalniņa dienas grāmatā atradu tikai šādus ierakstus: „5. dec. 1886. g. Tagad man ļoti mierīga un patīkama dzīve kopā ar Kriškānu.“ „14. janv. 1887. g. Ak, cik tagad grūti iet Baltijā zemkopjiem! Tīri bailes klausīties, kāds briesmīgs naudas trūkums. Tāpēc arī mēs ar Kriškānu nospriedām jo taupīgi dzīvot.“ Vēl no šīs pašas P. Kalniņa dienas grāmatas atzīmējama atsauksme par Kriškāna māti: (2. janv. 1887. g., dzimteni apmeklējot) „Kr. tēva neatradu mājās, tik viņa māti, — godīgu un patīkamu vecenti, — kā jau visas mūsu vienkāršās un patīkamās latviešu māmiņas.“

1887. gada vasarā Fr. Brīvzemnieks atstāj Maskavu un pārnāk tautskolu inspektora amatā uz Kurzemi. Redzam, ka Kriškānam tas ir stipri sajūtams zaudējums, ko 20. septembrī 1887. gadā Brīvzemniekam rakstītā vēstulē viņš apliecina šā: „Ar Jūsu aizbraukšanu aizbrauca arī mums, kas mēs Maskavā palikām, viens ļoti miļš ceļš uz „Nižnij Lesnoj“ (Tur bija Br. dzīvoklis A. V.). Kamēr vēl nebija visi salasījušies, kamēr vēl ziemas sesona nebija iesākusies, tamēr to mazāk sajūtām, bet tagad. . . Ir jau gan pie kā noiet, bet tas nav tas, kas bija — Jūsu vieta paliek tukša, to visi sajūt un saka. . .“

Kamēr Kriškāns dzīvo un darbojas Maskavā, viņš nepārtrauc sakarus ar savu garīgo vadoni — Brīvzemnieku. Vēstuļu apmaiņa notiek diezgan bieži.

21. jūlijā 1887. g. Kriškāns no Maskavas raksta Brīvzemniekam:

„No 17. jūnija līdz 17. jūlijam biju savā dzimtenē un pa visu to laiku nedzirdēju nekā no dienas vēstures. Tagad atbraucis Maskavā iesāku lasīt laikrakstus un izlasīju negaidītas lietas. Cik no avi-

zēm redzams, tad tautas skolas ir pilnīgi inspektoru rokās. Tādēļ, cienītais Brīvēznieka kungs, Jūs man ticēsat cik es sirsnīgi priecājos, ka Jūs būsat tas izredzētais, kuŗa rokās tagad mūsu tautas garīgā attīstība. Jūsu uzdevums ir grūts un nemiera pilns, bet tādēļ arī viņš pa lielai daļai pašķir tautas likteni.

Jūs man piedosat, cienītais Brīvēznieka kungs, kad būšu taisni atklāts un visu izteikšu, kas man uz sirds guļ, jo tas jau man pa daļai dabā, un arī Marija Nikolajevna aizbraukdama mani uz tam uzaicināja.

Izbraukdams no Maskavas uz dzimteni es biju nodomājis daudz ko darīt savā apgabalā, rakstīt, pastāstīt par Latvijas attīstītāko viduču dzīvi, lasīt tautas gara mantas u. t. t.; bet aizbraucis nevarēju sarunāties par tādām lietām un nekā neizdarījis atbraucu atpakaļ. Man liekas, ka pie šīs manas neizdevības vainīga tautas neattīstība, tāpat arī Jums, es domāju, dažu reizi, varbūt, nāksies piedzīvot tādu gadījumu, kur ļaudis Jūs un Jūs ļaužu nesaprātīsāt, tad „cietāties ar viņiem“, — ļaudis tur nebūs vainīgi, bet līdzšinīgā vēsture. Latviešu tautai prāts nesas uz visu labu, tikai vajaga tai ceļa radītāju, kādu līdz šim maz bijis.

Bet otrkārt, sakot, ja sagaidām daudz laba, tad jābūt gataviem saņemt arī daudz slihta. Man uzbāžas jautājieni: cik gan patiesi brīvi būs inspektori savā darbībā? Vai nevar gadīties, ka mūsu tautas labākie dēļi ir par apsegu kādam paslēptam darītājam (nolūkiem)? Bet lūdzu, piedodat, — tas jau par daudz.

Zinu ļoti labi, ka darba Jums tagad daudz — jau tāpēc vien, ka divas jaunas dzīves jāiekārto, — vienu pašiem priekš sevis Kuldīgā un otru tautas skolās, tādēļ arī zinu, ka laiku Jums atņems mana garā vēstule un jo vairāk, kad vēl atbildes lūgšu.

Es tagad pa vasaru dzīvoju Velmes kga dzīvoklī un līdz pat šim laikam nekā laba neesmu darījis, jo kamēr braucu savus vecākus apciemot, nebij ko domāt no darba. Sāku taisīties pie raksta par leišiem, bet trūkst materiala un bez visām tām ķibelēm pašuzture-

šanas jūtas neļauj visai daudz nodoties tādām lietām, bet skubina nodibināt kaut cik nākotni, kur varētu sev un saviem trūcīgiem, nespēcīgiem vecākiem sagādāt uzturu.

Lūdzu jo padevīgi sveicināt no manis Mariju Nikolajevnu un tāpat paši jo sirsnīgi sveicināti no

Jūsu

visai padevigā

J. Kriškāna.

Katkovs nomiris vakar.

2. augustā 1887. g. J. Kriškāns raksta Brivzemniekam starp citu sekošo:

„Jūsu laipnās vēstules no 18. un 24. jūlija saņēmu. Ļoti pateicos par Jūsu laipnību, pūlēm un gādību. Lai Dievs dod, ka būtu cienīgs Jūsu gādības un varētu savu mērķi sasniegt un tam kalpot pēc Jūsu priekšzīmes.

Eksaminācijas komisijā nevar taisīt pilsētas skolotāja eksamenu, tas jātaisa skolotāju institūtā. Biju divi reizes institūtā, bet nedabūju direktora, nedz kāda cita redzēt; biju arī pie direktora dačā, bet tāpat netrāpīju mājās. Visupirms tur gribēju apjautāties, vai vienā vien, vai arī divos priekšmetos var taisīt eksamenu un kādi nosacījumi eksameniem vispāri u. t. t. lai zinātu, kā ar mani reiz notiks.

Jūsu padomam taisīt pilsētas skolotāja eksamenu es labprāt paklausu un ar visiem spēkiem raudzišu pildīt, bet ja tas šogad nebūtu iespējams, tad domāju mazākais šogad nolik aprīņa skolotāja eksamenu un tad citā gadā, varbūt, pilsētas skolotāju eksamenu. Ar aprīņa skolotāja eksamenu varbūt izdotos dabūt kaut kur kādu skolotāja vieteli un tur bez šaubīšanās varētu sekmīgāki mācīties un sagatavoties uz pilsētas skolotāju.

Par „mūsu“ Maskavas dzīvi nekā nevaru teikt, jo mēs tikai divi ar Skolmeistara kgu Maskavā. Skolmeistara kgs tagad izpilda stacijas priekšnieka vietu un laika viņam maz, — tikai vakaros no pl. 9 varam satikties, kur tad palasām avīzes, patriecamies un šķiramies.“

20. septembrī 1887 g. J. Kriškāns ziņo Brīvēzniekam: „Izrādas ka man jātaisa apriņķa skolotāja eksamens un tikai pēc tam var piestāties uz vienu gadu pie skolotāju instituta, uz sava rēķina. Uz eksamenu gatavojos „dūšīgi,“ redzēsim, cik dūšīgi to notaisīšu

12. septembrī bija pirmais vakars pie Daktera kng. Pēc tā spriežot, liekas, ka visam vajadzētu iet dzīvi un rosīgi, -- tak jāparāda, ka mākam būt uzticīgi solījumam, kuŗu Jums devuši Zviŗbuļu kalnos 15. maijā! Jauni studenti pienāca Maskavas universitatē 8—9. Daži no tiem ļoti krietni zēni.“

2. oktobrī 1887.g. J. Kriškāns atkal raksta Brīvēzniekam.

„Paldies, tūkstošreiz paldies par visiem Jūsu pūliņiem un draudzīgo gādību! Pašā lietā nezinu, ko Jums atbildēt, — man tikai jānosarkst Jūsu priekšā: eksamena vēl neesmu taisījis. Visu brīvo vasaras laiku esmu nelietīgi nokāvis, nodiedelējis un nekā laba nepadarījis un līdz pat šim tikai pa brītiņam piegājis pie grāmatām. Laiks paiet un domājos aizvienam kautko labu darot, bet patiesībā. . . To piemēnu tikai tāpēc, lai Jūs zinātu kāds es aiz kulisēm izskatos. Sev par labu teikšu, ka strādāt es varu un reizi pie kāda darba pielikts raudzišu to izpildīt labi, — cik spēdams un mācēdams. Biju nodomājis, ka ja kas sevišķs negadās, taisīt eksamenu februārī, vai martā (ja komisija novilcina), bet tagad varētu tā izdarīt: atrasoties no amata (domāju direktors neliegs) uz diviem mēnešiem, sagatavojos, taisu eksamenu un uz ziemas svētkiem piesūtu Jums savu apriņķa skolotāja licību, — jeb kritu cauri. Pats savas apziņas priekšā agrāk kā divos mēnešos nevaru sagatavoties uz eksamenu. Ļoti, ļoti lūdzu piedošanu, ka tik daudz Jūs apgrūtinu ar savām būšanām. Vakari iet ļoti rosīgi. Priekšā Krodzinieks un Kalniņš. V. un Kr. kungī viens pēc otra runām ļoti smuki atklāj vakarus.“

Pēdējā, 1887. g. Kriškāna Brīvēzniekam rakstītā vēstule atzīmēta ar 4. novembri.

„Piedodat, lūdzami, piedodat no Dieva puses, ka esmu Jūs tā pievilis. Visas manas saldās cerības

pa ziemas svētkiem Jūs apciemot ir vējā. Eksamenu uz ziemas svētkiem nevaru taisīt. No dienesta neatlauda, pa vakariem sagatavoties nespēju un vietu pavisam atstāt neuzdriksējos — un tā nu smakstu vecajos apstākļos. Būt jau arī bijusi par daudz liela laime uz ziemas svētkiem vietu dabūt. Šīs domas, šīs saldās cerības mani tā bija sagrābušas, ka, mazākais, divi nedēļas (kamēr viss izskaidrojās) biju istā drudzi. Tas bija diezgan stiprs dzineklis, lai atstātu vietu un nezin ko citu darītu, bet es nekā neizdarīju! Tā var cilvēks izsīkt, izkalst un „izmeļčatj“.

Atļauju sev domāt, ka Jūs man savu augsti cienīto dalību dāvājāt nevien kā Kriškānam, bet arī kā latvietim; tāpēc tikai karsti nožēloju un ar rūgtumu atzīstu, ka esmu Jūs pievilis. Tagad nodomāju eksamenēties janvara beigās. Lai palīdz Dievs, vecais latviešu Dievs, visu izlabot, tad man būs diezgan. Maskavā viss pa vecam. Lidz šim vakari bija bagāti apmeklēti un rakstiem apgādāti, tikai izgājušu sestdien bij diegan maz sapulcējies, bet darbi bija trīs.

Jautājums par biblioteku Jūsu piemiņai, tagad pavisam apklusis — laikam pa ziemas svētkiem — naudas laiku — to atjaunos un iemaksās to, ko katrs pirmajās maija dienās nodomājis.“

Ļoti dzīva ir Kriškāna sarakstušanās ar Brīvzemnieku 1888. un 1889. gadā. No šīnī laikā rakstītām vēstulēm atzīmēsim izvilkumos tikai to, kam kāda raksturīga nozīme Kriškāna dzīvē un darbā un arī to, kas raksturo tā laika latviešu sabiedriski-kultūrelos apstākļus.

12. janvārī 1888. g. K. raksta: „Zīmējoties uz manu sagatavošanos varu teikt, ka strādāju cik tik vien varu, bet veselībai, droši ticu, tas nekaitēs. Droši ticu, ka ja es tagad maz strādātu, sasirgtu daudz ātrāki, jo katrs tukšā pazudis britiņš dur sirdī tā, ka es nevaru aizmirst visliģsmākajos apstākļos: tā iet, kad pusmūža nodiedelējis un aizmirsis pat to pašu, ko reiz zinājis, atmosfāstas un grib vienā dienā sagatavoties uz eksamenu. Veselība, gods Dievam, man stipra

un jūtos pilnīgi spirts, kaut gan Velmes kundze saka, ka izskatoties elend, bet tas jau ir manas fizionomijas dabā un to jau viņa man daudz agrāk ir teikusi“.

25. februārī 1888. g. K. raksta: „Biju cerējis, ka šodien varēšu Jums paziņot kāds manu eksamenu iznākums, bet par nožēlošanu tas tā neiznāca; šodien vajadzēja būt mutes eksamenam (beidzamajam) matematikā, bet netiku priekšā. Krievu valoda beigta pavisam, trīs eksameni matematikā (rakstu darbi) arī laimīgi izdevās, tā ka tagad atliek tikai mutiskais eksamens matematikā, vēsturē un ģeografijā. Tagad nu iestājas „masļēnica“ un visu nākošu nedēļu eksamenu nebūs. Tā iet ar šo būšanu. Maskavas dzīvē, cik zināms, nekas ievērojams nav noticis; vienīgi Dr. Zandbergs, cik varu novērot, sāk stipri atrauties no satiksmes ar tautiešiem. Kādi iemesli tam, nezinu. 20. februārī svētijām 19. februārī. Runājām, dziedājām, ēdām, dzērām un ligsmojamies, ka vai lupatas laista. Runājām par Jums — Leimaņa kgs gaļākā runā atcerējās Jūs, pēc kuņas nospriedām nosūtīt Jums telegramu. Ar vakariem iet tīri brangi“.

11. martā 1888. g. K. raksta: „Maz biju cerējis, ka man ar eksameniem tik labi izdosies, — vakar (10. martā) nobeidzu; no пробы' ijiem урок'iem esmu atsvabināts un rītdienu būs jāiet tikai iemaksāt nauda par liecības drukāšanu. Tagad lūdzu atļaujāt nākt pie Jums ar lūgumu — neatstājat mani bez padoma un palīga. Ceru, ka pēc pāra nedēļām liecība būs gatava un tad gaidīšu no Jums ziņas, ko ar to darīt.“

Greve (skolotājs Pētera - Pavula skolā) teica, ka llukstē esot vakanse, tikai viņam maz var ticēt.

Gribētos paziņot arī par citām lietām, bet maķenit vien tagad zinu. Vienīgi to, ka 2. martā mēs Maskavas latvieši devām koncertu, kuŗā arī es spēlēju savu lomu; koncerts bija kādai latvietei Kleinsmites jkdzei, dziedātājai, par labu. Ienācis pāri par 60 rubļu.

Viss cits latviešu starpā iet pa vecam. Galā vēl varētu piekabināt, ka Ilukstē nomesties man būtu diezgan pa prātam“.

2. aprīlī K. raksta, ka lai Brīvēznieks pats spriežot kādu skolotāja vietu viņam atrodot par piešķiramu; ar visu būšot mierā.

1888. gada 9. aprīlī nomira Kriškāna māte un K. no Maskavas devās uz bērēm, bet 30. aprīlī viņš jau ir atpakaļ Maskavā, lai gan, redzami, jau taisa plānus galīgi nokļūt dzimtenē. Tēva mājās K. neatrod neko priecīgu „Cilvēki vārgst, nīkst un vairāk nekā . . . “ Par savu māti K. raksta: „Jā, manas dārgās, mīlās māmuļiņas šini saulē vairs neredzēšu, tās man vairs nav! Un es cik liels un nepateicīgs viņas parādnieks paliku, nekāda prieka, nekādas pateicības viņai parādījis, ar grūtu un samaitātu sirdi. . .“ (Vēstule Brīvēzniekam 15. maijā 1888.) Šini pašā gadījumā K. raksta, ka esot gatavs pieņemt ministrijas skolas skolotāja vietu, bet vispāri paļaujoties uz Br. gādību un pieņemšot to vietu, kuŗu viņam Br. atzišot par noderīgu.

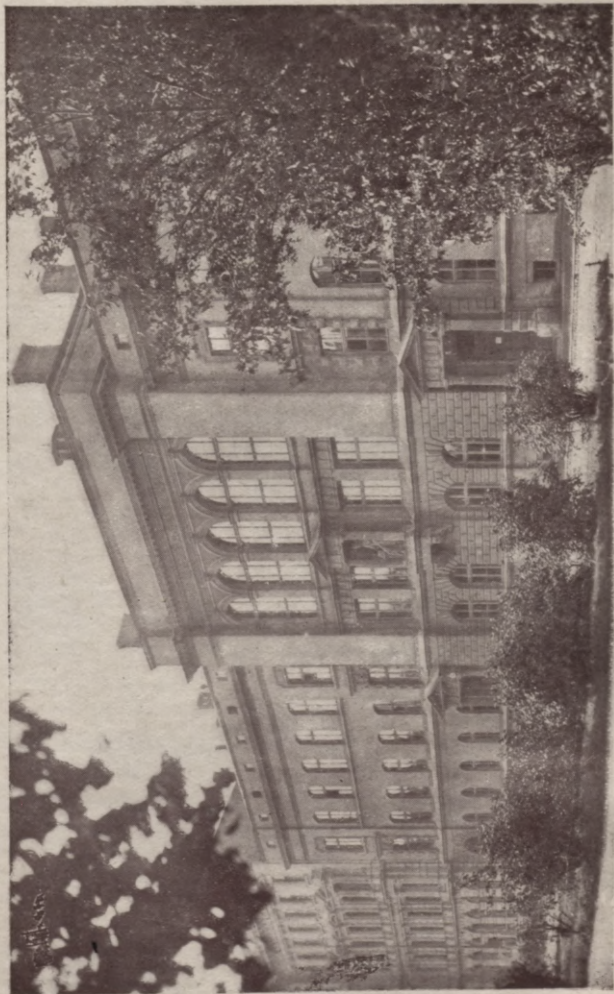
9. jūlijā 1888. g. K. raksta Brīvēzniekam. „Bez jeb kādām runām un valodām pieņemu Jūsu piedāvājumu — centīšos strādāt pateicībā Jums un mīlestībā tautai, cik spēki nesis. Gaidu no Jums pavēli, kad vēlēsat man Jums iesniegt lūgumu. Tagad man ir privat stundas par 30 rubļ. mēnesī; iesāku 6. jūlijā, ja novelku līdz jūlija beigām, tad dabonu 30 rubļū, kas man būtu ļoti veselīgi pie nākošās ceļošanas. Bet tas mani nemaz neaiztur“.

Brīvēznieks Kriškānu izraudzīja par jaunnodibinātās Vec-Švārdes ministrijas skolas pārzini un K. šo vietu arī pieņēma, kauču gan pirmā laikā jūtās diezgan neomulīgi. Brīvēznieks pats personīgi noveda Kriškānu Švārdē; bet ministrijas skolai bija savi pretinieki, kuŗi jauno skolotāju visai vēsi saņēma, tā kā Kriškāna pirmie skolotāja darba soļi bijuši pavisam nepatīkami.

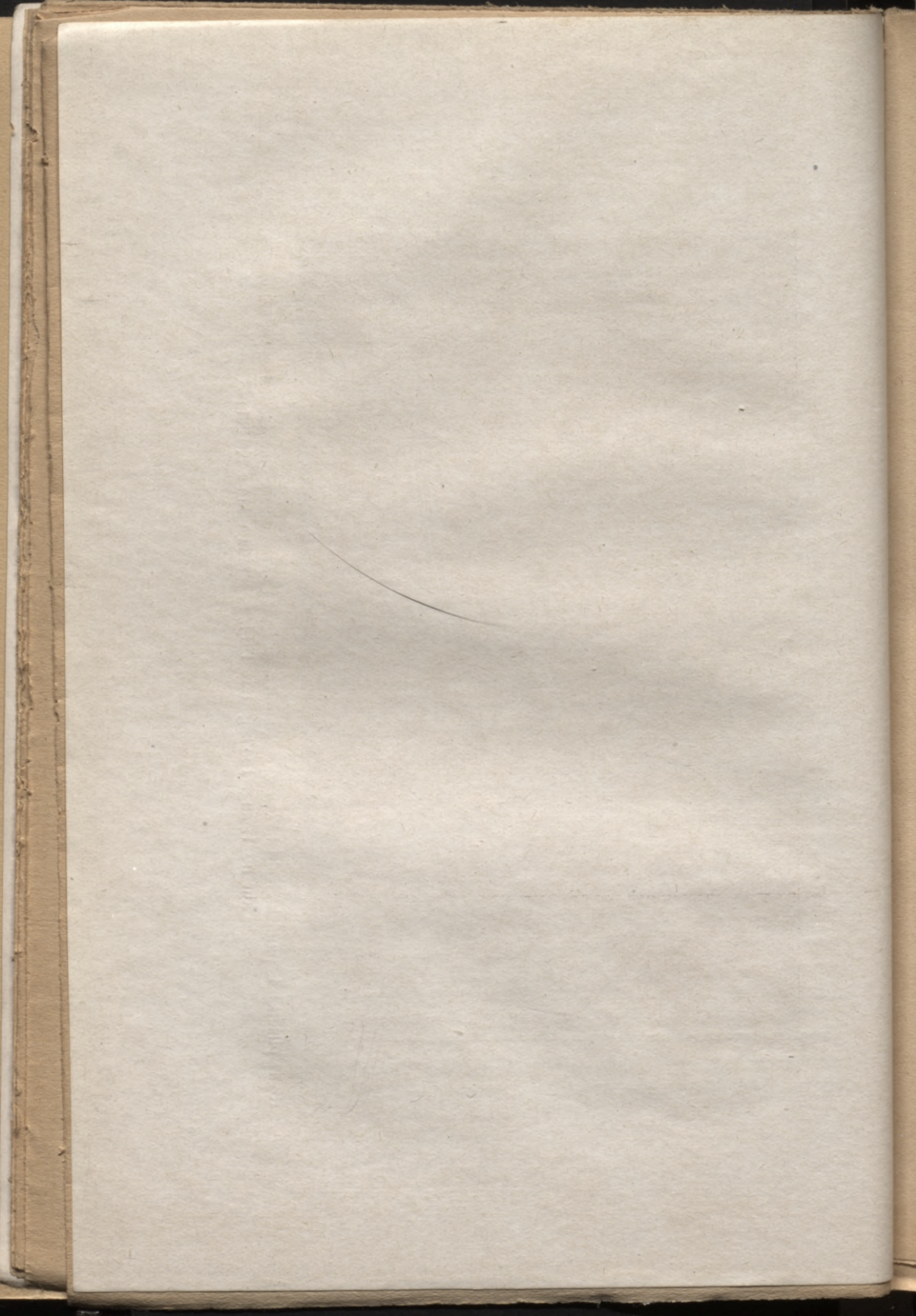
IV.

Kā zināms pret ministrijas skolu dibināšanu tani laikā stipri uzstājās vācu garīdzniecība, jo šinīs skolās viņai vairs nebija noteicošā iespaids. Draudzes un pagasta skolas līdz tam atradās faktiski draudžu mācītāju tiešā uzraudzībā. Pārkrievošanas politika gan mācītājus atspieda arī no pagasta un draudžu skolu uzraudzības, atstājot viņus tikai par ticības mācības kontrolētajiem. Tomēr pagasta un draudzes skolas arī pārkrievošanas laikā atradās vietējās skolu komisijas tuvākā pārzināšanā un tā tad draudzes mācītājam, kā vietējās (draudzes) skolu komisijas visdarbīgākam loceklim, bija zināms iespaids uz skolu un skolotājiem. Ministrijas skolas bija pilnīgi izņemtas no vietējo resp. draudžu skolu komisiju pārzināšanas. Uu tas bij ievērojamā mērā par naida cēloni pret ministrijas skolām. Mācītāji un muižnieki šo naidu pret jaunām skolām izplatīja arī zemnieku vidū, bet paši zemnieki baidījās, ka ministrijas skolu uzturēšana izmaksās daudz dārgāk, nekā pagasta skolas, kā arī domāja, ka valdība arī zemniekus t. ir pagasta vietniekus pilnīgi atspiedīs no ministrijas skolu skolotāju izvēlēšanas, prasot tani pašā laikā šo skolotāju atļošanu u. t. t. Sakarā ar visu to pie dažu ministrijas skolu nodibināšanas kā Kurzemē, tā Vidzemē izcēlas nopietni konflikti.

Te jāpiezīmē, ka Kriškānam, kas pats vēlāk tik stipri apkaņoja ministrijas skolu dibināšanu, par ko runāsim vēlāk, liktenis bija lēmis savu skolotāja darbību uzsākt ministrijas skolā un pārdzīvot zināmā mērā mācītāju un zemnieku nemieru ar šāda tipa skolū. Vietējais (Saldus) draudzes mācītājs Černajs bija paziņojis, ka viņš Švārdes ministrijas skolā savu kāju nesperšot. Arī pagasta pārstāvji, padoļai iespaidoti no mācītāja, raudzījās uz jauno skolu un „krievu“ skolotāju ar neuzticību. Tikušas izplatītas baumas, ka Kirškāns esot „bezdievis“ un ticības mācība turpmāk skolā netikšot krietni mācīta. Pie visa tā vēl jāatzīmē, ka vecais skolas pārzinis Ansis Kundziņš, kas

Rīgas pilsētas I. pamtsk. Kalpaka bulv. 8. (agrāk Rīgas pils. savienotās elementarskolas Todlebens bulv. 8.),
kur no 1. aug. 1889. g. līdz 1914. g. strādāja Jānis Krīškāns.

še jau ilgāku laiku (no 1874. gada) bija darbojies (beidzis Irlavas skolotāju semināru), bet vājš krievu valodas pratējs, nevarēja apmierināties ar notikušo, un tas arī atstāja nelabvēlīgu iespaidu uz Kriškāna pirmām darba dienām.

Brīvēmnieks, kad bija Kriškānu ievēdis jaunā amatā, 29. septembrī raksta savai kundzei: „Kriškāns bija tā pārsteigts no vēsās uzņemšanas Švārdē, ka pavisam pazaudēja drosmi“.

Bet sparīgais jauneklis drīz vien atguva drosmi, jo viņš taču gribēja savai tautai tikai labu un intriģas, kas tika tītas ap viņa darbu, nevarēja grozīt jaunā skolotāja ciešo apņemšanos strādāt, sekojot savas sirdsapziņas norādījumiem.

5. oktobrī 1888. g. Kriškāns raksta Brīvēmniekam: „Turu cerību, ka es personīgi ar ļaudīm varēšu iztikt. Visus Jūsu priekšlikumus pagasta vietnieki nosprieda tūlīt izpildīt, bez vien bibliotēkas un mazgāšanās ietaises, to atlika uz vēlāku laiku. Viss pagasts un pagasta valde esot pret jauno skolu, un sūdzības vēl ejmot. Ļaudis vispāri neieredzot ministrijas skolu izdošanu. Ar vienu vārdu iet briesmīgas tenkas. Nospriedām priekš skolas atklāšanas svētkiem sastādīt vīru kori un iemācīt 3 — 4 dziesmas. Viens man tikai guļ uz sirdi: ka es Jūs tā apbēdināju ar savu gļēvulību. Sīrsnīgi lūdzu piedot!“

8. nov. 1888. g. Kriškāns Brīvēmniekam raksta garu vēstuli, kuŗa raksturo jaunā skolotāja darba apstākļus.

„Būtu īsti daudz ko rakstīt, bet vai tik Jūs neapgrūtināšu?“

Visu pirms — biju vienās bērēs un iztiku gluži labi. Kaut gan turēju pātarus neganti līdzī, tomēr sievas noprasīja, vai Dievs esot, vai ne? Teicu, ka ir, un sievas ticēja. Bērinieki baidījās, ka es ar jauno skolu viņus izpostīšot. Teicu, ka tā nav — nav nemaz mans nolūks postīt, bet otrādi . . . Nu kad tā, tad tikai raudzīšot mani apprecināt.

Kādu nedēļu pēc tam bija pie manis pagasta

vecākais (viņa meita arī iet skolā) un tik mīlīgi un pazemīgi runāja, ka vai gals. No tā laika neesmu ar viņu ticis un nezinu kā, kas tālāk notiek. Skolas vajadzības iegādājām visas, kas bija atvēlētas, izņemot pulkstenu, kuŗu atlika uz vēlāku laiku — līdz ziemas svētkiem.

Piektdien (4. nov.) apmeklēja mūs grāfs. Pālens (vecā ministra dēls). Aplūkoja visas telpas un ietaises, stundu sadalījumu un izteica savas domas un labus padomus. Man bija III. nod. no 2 — 3 ģeografijas stunda (Igaunija), uz reizi atveras durvis un nāk iekšā trīs vīri, izskatas kā mednieki. Viens labā krievu valodā sāk mani klausināt, vai es vecākais skolotājs, vai atļaujot aplūkot skolu un paklausīties, kā es mācot. Es saku: „Jā, jā, jā — ar ko man gods runāt“ „Grāfs Pālens!“ Izstaigāja visas klases, apskatījās kā bērni raksta. Rakstot ļoti labi. Par latviešu ortografiju teica, ka dubultniekus un gaŗuma zīmes nevajagot atņemt, visa jaunā ortografija ievēdot tikai jukas . . . Es biju pretī, biju arī pret gaŗuma zīmju atmešanu. Deva padomu ievest „kaŗa munsturi“. Cik tas esot jauki, kad bērni izmācoties (flintes vietā ņemot kokus) munsturi, kad kāds atbraucot, inspektors, vai cits, — bērni stingri nostājot un saucot „здравія желаемъ“ u. t. t. Tā esot šā skolā. Šis runājis ar Orolvu (otru Kurzemes inspektoru A. V.), viņš arī tam piekritis. Te man saskrēja dusmas, un pats maniņu, — acis atplētās platakas, nekā tas būtu vajadzīgs bijis; es teicu: „Fui, ja tas tā, tad pavisam nevajagal!“ Tas iznāca isti kaislīgi, bet es nenožēloju: tikko priekš tam viņš izsauca klasē visus bērnus no savām muižām un vairāk ar tiem nezināja ko runāt, ka pastiepa roku, kā pagali, pabučot un bērniem sōlija uz eksameniem atbraukt. Tad aplūkoja stundu plānu un izteica domas, kā arī šini skolā gandrīz tāpat esot. Tikai šaubījās, vai esot iespējams tik daudz krieviski iemācīt, ka visu lai varot saprast krievu valodā, gan tikai uz papīra palikšot un kam gan esot tās svešās valodas vajadzīgas? Par krieviem tak bērnus negribēšot pataisit — viņi gan palikšot par latviešiem. Un savilka

skābi jautājošu ģīmi. Es teicu: „Protams, ka izglītot un attīstīt latviešu bērnus var tikai latviešu valodā“. Tad sāka stāstīt, cik slikti Polijā esot ar tautas skolām. Es arī. Tad pamazām pārgājām uz citu tematu: kāds mācītājs mani konfirmējis (laikam baidījās, vai tik es luterāns), un kur es tā iemācījies latviešu valodas teoriju. Nogājām lejā aplūkot guļamās istabas. A, tās esot brangas. „Nu“, viņš sacīja. Vai tad mājās esot labāki? Es teicu: „О, графъ, ложный взглядъ! — skola nav dēļ tam, lai rādītu cik slikti var būt, bet gan otrādi.“ Nu ja, Pēterburgā ģimnazijās esot sliktākas guļamās istabas. Es teicu: „Varbūt, nezinu, bet Maskavā, varu Jums apliecināt, ir pavisam otrādi. . .“ Nu, pat universitātei dažas auditorijas esot sliktākas. Bij atkal dusmas, gribēju prasīt, vai Jūs esat bijuši universitatē? Galā viņš teica atkal savu „nuja“, bet esot viss tīri. „Arī ar to“, teicu, „nevaram lielīties. . .“ Galu galā nonācām kukņā. Tas visu labākais esot tomēr silta barība.

Šis cilvēks man dzīvi atgādināja Jūsu vārdus: „Tie cilvēki neko neprot un kad tiem droši pretī stājas, tad ņem viņus uz katru „punkti“. Ar viņu bija viņa muižu pārvaldnieks, — viņš šovakar sēd pie mums, — tam teicis, ka skola esot ļoti labi ierīkota, guļamās istabas patiesi esot mazas.

Kaimiņu skolotāji pie mums ir bijuši: Kursoru — Zichmanis, Striķu — Rozentāls un Cieceres — Blumenfelds. Rozentāls stāstīja daudz par savu Bēri. Ja viņš dabūnot zināt, ka kāds bērns ilgāku laiku apmeklējot skolu — esot ļoti nemierā, vaicājot par kādu tad profesoru tas mācīšoties? Viņa modernieks gribot savu dēlu sūtīt uz pilsētu skolā, bet baidoties no barona. Visi šis „sugas“ prasījumi ir: mācat bērnus — tikai mācat par vergiem, vai kas vairāk vajadzīgs, to viņi negrib ne zināt, ne dzirdēt.

Skolas iesvētīšanas lietā es Jūs ļoti, ļoti lūgtu dot man visus vajadzīgos padomus. Ņemamies gan dziedāt, lai ko sagatavotu līdz Jūsu atbraukšanas laikam, bet diezin kas tur iznāks.

Gribētos vēl ievaicāties šo to par Liepāju, — vai

„Liepājas Vēstnesis“ patiesi iznāks? „Tēvijas“ tēvs Čakste jau uzaicināja mani par korespondentu no mūsu apgabala.

Rakstu cik spēdams „Leišus“, — isu senātnes vēsturi beidzu un tagad būs jāstāj pie jaunajiem laikiem un tagadējām būšanām. Skolas darbi, gods Dievam, iet itin gludi, — tā ka varu teikt, esmu pilnīgi apmierinājies.“

7. februārī 1889. g. K. raksta:

„Divas brīvās nedēļas (Ziemassvētku) pavadīju mājās vien, strādādams pie „Leišiem“. Atlika vēl divas nedēļas: tautiski centieni un Amerikas leiši. Iznāks liela monografija. Vienu dienu tikai biju aizbraucis uz Saldu. Šā apgabala ļaudis man jau bija diezgan pazīstami no stāstīšanas, bet tomēr tik daudz nebiju redzējis dzeram un „dzīvojam“, kā šoreiz Saldū. Ja gadītos Jums būt kādu reizi šinī apgabalā, es vēlētos ka Jūs kādu trešdienu Saldu (ar saviem 40 kabakiem,) redzētu.

Esmu aizvien vesels un sirsniņi pateicos par laipno vaicājumu.“

Kurators Kapustins ar rīkojumu 5. aprīlī 1889. gadā pārcēla Brīvēznieku-Treilandu par inspektoru uz Rīgu, bet Liepājas rajons dabūja jaunu inspektoru — latvieti Fricsonu, Brīvēznieka labu paziņu. Kriškāns par šo notikumu dabūja zināt jau priekš oficiālās iecelšanas un 14. februārī raksta Brīvēzniekam: „Vakar saņēmu vēstuli, kuņā man raksta, ka Jūs nākšot par inspektoru par Rīgas skolām. Nezinu vēl, vai vēsts patiesa, ka Jūs uz Rīgu aiziesat, un vai nāks cieņīgs pēcnieks Jūsu vietā; bet ticēdams, ka darbs Jums Rīgā būs grūtāks un varbūt arī bagātāks ar svētību priekš mūsu vēl līdz šim dažā ziņā nelaimīgās tautas, — sirsniņi novēlu Jums veselību un spēkus joprojam strādāt neizsīkstošā mīlestībā tiem par labu, kuņu lai mi Jūs sprauduši par savu dzīves laimi un radošo zvaigzni un ticat droši — Jūsu pūliņus un darbus svētīs Jūsu laiks un nākoši laiki!

Par sevi un savu skolu neturu nekā ko teikt. Vakar mācītājs noturējis briesmīgu filipiku pret sko-

lām, nosaukdams tās par visu ļaunumu un grēku pērēkli un bezdievības avotu. Pagasta vietnieki un valde grib labprāt par skolu rūpēties. Gribētos cerēt, ka Jūs ietaisidami, ka Švarde iekrīt pa ceļam, mūs kādu reiz, priekš aizbraukšanas uz Rīgu, apciemotu“.

Kad Brīvzemnieks jau Rīgā, K. raksta viņam 16. maijā 1889. g.

„Sirsnīgi pateikdamies par uzaicinājumu apciemot Jūs Rīgā, esmu nodomājis pa vasaras svētkiem uz Rīgu aizlaisties un pie tā paša gadījuma nākt Jūsu priekšā ar dažām diezgan vispārīgām lietām.

Līdz šim Baltijā pārraudzība un lielākais iespaids par skolu likuma izpildīšanu, ka katram jāiet skolā 3 ziemas, bija mācītājiem. Mūsu mācītājs tagad izsludinājis, ka viņš uz šā likuma izpildīšanu nemaz nelūkos, tas neesot viņa pienākums, un pieņemšot iesvētīšanā visus, kam 16 gadi pilni un tā arī šogad izdrija. Bērņus iesvētīja 14. maijā; pātaros tie bija pie ķestera pēdējās divas nedēļas. Tagad mums nav neviena, kas šā likuma izpildīšanu sekmīgi varētu pārlūkot. Un tādādas lietas var gadīties ar katru mācītāju.

Otra lieta ir tā, ka mācītāji par daudz „tramda“ pagasta skolotājus: aicina pie sevis pa vienam, kad tik iedomājas, sasauc uz konferencēm un nezina ar ko tur nesājas apkārt, ko tur konferē. Šai nekārtībai būs grūti līdzēt, jo tik ilgi, kamēr pagasta skolotāji materialā ziņā būs kaut kādā vizē atkarīgi no vietējiem muižniekiem (kas viņi gandrīz visi ir), tamēr grūti te labošana paredzama. Tas būtu, kas pēdējā laikā guļ man uz sirds. Man pašam par sevi skolā iet labi.“

22. jūlijā 1889. g. K. no tēva mājām, Mežraupjiem raksta Brīvzemniekam:

„Jūsu vēstuli saņēmis nesteidzos atbildēt, jo cerēju, ka varbūt iznāks caur Rīgu atpakaļ braukt, tad būtu mutes vārdiem varējis izskaidroties. Zinādams ļoti labi, ka viss Jūsu laiks aizņemts darbiem un amata darīšanām, un ka pat savai atpūtai Jūs tā daudz netērējat, raudzišu izskaidrot isi.

Jūs prasat, kādēļ es būdams pie Jums, ne vārdu neminēju par to, ka gribētu pāriet uz Rīgu. Vien-

kārši aiz kaunības. Man bija kauns, ka tik ātri apnicis strādāt tautā, ka tik prasti piekrāpis, jo Jūs bijāt domājūši no manis vairāk, tāpat kā es pats. Bet ko lai dara! Aģitacijai es neesmu dzimis, tā man ir nepanesama lieta — un pagastā vajaga aģitēt un ar ļaudīm trīties gandrīz tikpat, kā skolā ar bērniem. Cik daudz es savu tautu mīlēju, cik labprāt es ar katru latvieti satiekos kā cilvēks, tikpat grūta satikšanās pēc pienākuma, kur katrs dzenās, apelācijas negribēdams, izteikt savu spriedumu.

Kad es Jūsu neaprobežoto laipnību izlietoju pie Jums ciemodamies, varēju tikai pateikt, ka ļoti grūti ir skolotājam, ja pagastam skolas lietās nav vienprātības. Vairāk es toreiz nerunāju tāpēc, ka nezināju kārtības pie skolotāju pieņemšanas Rīgā un biju apņēmies ciest vēl kādu gadu vārdē.“

V.

Brīvēmnieks Kriškānu 1889. gada rudenī pārcēla uz Rīgu, Totlebena (tagad Kalpaka) bulvara elementarskolām, kur Kriškāns arī nostrādāja līdz savai pēdējai saslimšanai 1914. gadā, pēc kam viņš darbā vairs neatgriezās.

Rīgā sākās Kriškāna dzīvāka darbība latviešu sabiedrībā. Kā jau visi citi tā laika Rīgas centīgākie skolotāji, tā arī Kriškāns piegriezās darbībai Rīgas latviešu biedrībā. Rīgas latv. biedrības Derīgu grāmatu nodaļas nodibināšanā un darbības attīstībā J. Kriškānam lieli nopelni.

Kāmēr Fr. Brīvēmnieks darbojās Rīgā kā tautskolu inspektors, mēs gandrīz neredzam Kriškānu mūsu skolu politiķu atklātā darbā. Taisnība, Marijas-Dzirnavu ielā 8, kad pie Brīvēmnieka notika apspriedes par skolu jautājumiem, bieži netrūka arī J. Kriškāna, bet sevišķu sparību šos jautājumos apspriežu dalībnieki pie Kr. nenomantiņūši. Viņš bijis pakluss, vairāk klausījies, kā runājis. Pēc Brīvēmnieka nāves, Kriškāns itin kā sevī sajūt aicinājumu cieši nostāties latviešu skolu un vispāri izglītības aizstāvja lomā pret uzbāzīgo pārkrie-

vinātāju pulku. Un šī darbā Kriškāns izrāda tik ievērojamu lietpratību, izveicību un taktu, ka turpmākos gados viņš Rīgas latviešu skolotāju un inteligento darbinieku vidū paliek par noteiktu autoritāti skolu politikas jautājumos. Un dažādi notikumi, sarežģījumi, un pārkrievinātāju intrigas ap mūsu skolām tiešām prasīt prasīja, lai būtu kāds cilvēks, kas tam visam nopietni sekotu un apgaismotu kā sabiedrībā, tā presē tos apstākļus, kuŗi kavēja mūsu tautas izglītības lietu sekmīgu progresu.

Kā zināms, pēc 1905. g. revolūcijas pārkrievošanas politika uz laiku mazliet atslāba. Kad 1906. g. par Rīgas mācības apgabalu kuratoru nāca D. Ļevšins, sāka runāt, ka pārkrievināšana Baltijā mītēšoties. Un tiešām, Ļevšins izdeva administratīvu rīkojumu, ka pirmajās divās ziemās mācības pasniedzamas bērnu mātes valodā, izņemot 8 stundas nedēļā krievu valodu. Par šo rīkojumu mūsu sabiedrība pirmā laikā krietni vien nopriecājās, bet 1907. gadā nāca jauni valdības paskaidrojumi, kuŗi centās Ļevšina cirkulāra nozīmi samazināt. Reakcijai vispāri Krievijā pieaugot, pamazām arī Baltijas pārkrievinātāji atdabuja sparū, un 1913. gadā kurators Ščerbakovs Ļevšina cirkulāru pilnīgi atcēla. Šī laikā mēs redzam Kriškānu mūsu skolu sarga vietā stāvam. Preses vārds pēc 1905. g. tika krietni brīvāks un ar to varēja mūsu tautai pateikt, kurp mūs grib vest pārkrievinātāji. Kriškāns šo stāvokli sāk izmantot plašā mērā. Biedrībās un vispāri sabiedriskās organizācijās, sapulcēs u. t. t. tomēr tik droši un brīvi nevarēja izrunāties, jo dažādu spaidu ceļā valdība varēja kaitēt kā biedrībām, tā runātājiem. J. Kriškāns jau sāka izlietot Rāviņa „Pēterburgas Avīzes“, rakstīdams tur gan ziņojumus, gan principelus rakstus par pārkrievošanas skolu politikām. Bet tas bija tikai viņa darbības sākums. Katrā nopietnā cīņā vajaga taktikas un noteikta mērķa. Kriškānam tā netrūka. Vispirms lai sekmīgāki cīnītos ar pārkrievinātājiem nevajaga pārāk uzbrukt tām aprindām, kam pārkrievošanas politika arī nebija pa prātam; tie bija galvenā kārtā ev-lut. drau-

džu mācītāji. J. Kriškāns atzīst, ka daudzi draudžu mācītāji ir sirsnīgi mūsu tautas izglītības draugi. Ar tiem noder turēties vismaz pret pārkrieivinātājiem kopā. Ar muižniecību ir citādi, — tā vairs negrib pildīt pat savus likumīgos pienākumus un no tās maz laba arī skolu lietās gaidāms. Tālāk, jāskubina uz savu skolu pacelšanu mūsu pagastu sabiedrības; jāpamāca lai cieši turas pie sāvām, likumā noteiktām, tiesībām, bet tani pašā laikā jāprasa, lai pilnā arī savus pienākumus. Un viss, ko un kā arī skolu lietās neplānotu un nedarītu, lai sniedzas uz vienu mērķi, — atgrūst no mūsu skolām pārkrieivinātāju plānus un nolūkus, mazināt krievu aziatiskās kultūras pārāk sajūtamu iespaidu un celt augšā, nostiprināt un izveidot latviešu pašu gribu vadīt savas skolas, radīt savu kultūru. Tā domādams, J. Kriškāns gatavojās cīņai pret pārkrieivinātājiem ar tālredzīgāku skatu, nekā to darīja mūsu tā laika daži citi skolu darbinieki, īpaši no sparīgo socialdemokrātisko skolotāju aprindām. J. Kriškāns vispāri neieredzēja paviršību, bet dusmojās, ja atrada, ka tik svarīgā lietā, kā mūsu tā laika skolu politikas jautājumos, katrs spriedelē, kā iepatikas. Lūk, ko par to saka pats J. Kriškāns: „ . . . Taisni skolu politikas rakstus redakcija nedrīkst uzticēt iesācējiem, kuŗi tiem sevišķi viegli izliekas, bet tādi nav. Skolu politikas rakstu sacerētājam vajaga zināt nevien mūsu zemes vēsturi, bet arī to zemju skolu vēsturi, kuŗām bijis iespaids uz mūsu skolu attīstības gaitu; viņam vajaga būt spējīgam vēsturiski domāt un vēsturiski parādības izprast; viņam vajaga būt spējīgam dot saviem rakstiem korektu literārisku formu un nepielaist nepatiesības.“ (skat. „Dzimtenes Vēstneša“ 1914. g. 3. num., kritisku rakstu par K. Dēķena vadīto ped. žurnālu „Skola un Māja“.) Un tiešām J. Kriškānam bieži iznāca sadursme ar nemākulīgiem „skolu politiķiem“ iz pašu latviešu vidus. Dažreiz viņš iedegās pret tiem svētās dusmās. Tāds gadījums bija, kad 1909. g. Jaunās „Dienas Lapas“ 225. num. bija ievietots Andreja Upīša pilnīgi neko-
rektais raksts par Fr. Brīvzemnieku. Kriškāns no tā

laika atteicās ne tikai no kaut kādas līdzstrādniecības pie šī laikraksta, bet uzlūkoja šo notikumu par kauna traipu mūsu žurnalistiskā. Vispāri Kriškāns skuma, ja laikrakstu palemikas un kritikās atrada, kā viņš mēdza teikt, „prastības.“ — „Mūsu laikrakstos — saka Kriškāns — vēl par daudz maz inteligences. Mums vēl nemaz nav sabiedriskas kritikas! Vai tā ir sabiedriska kritika, kur „Dienas Lapa“ un līdzīgi organi ap šo to „sabiedrisku“ smulējušies apkārt?“ (Skat „Dzimt. Vēstn.“. 1916. g. 280. num. Arona atmiņas par Kriškānu)

Tagad ieskatīsimies tuvāki J. Kriškāna darbībā, citējot, cik tas iespējams viņa rakstus, kuŗi izkaisīti pa daudzām avīzēm un žurnaliem.

1906. gadā K. sniedza „Latvijā“ *) plašāku rakstu: „Latviešu tautas skola“. Raksts vispirms vērst pret vāciešiem, bet tad arī pret krieviem.

„Rev. Ztgā“ nodrukāts un „D.-Ztgā“ ar lielu piekrišanu pārdrūkāts raksts: „Zähne zeigen“ (zobus rādīt), kuŗā šie vadošie Baltijas vāciešu preses organi uzaicina savus tautiešus atraut nepateicīgajiem latviešiem un igauņiem savas labdarības. No minētā raksta mēs dabūnam zināt, ka igauņu un krievu tirgotāji dzīvojot no vācu kapitāla, igauņu tautai dodot darbu un peļņu vācieši, un tad nāk jautājums un atbilde: „Kas dod igauņu tautai skolu un baznīcu? — Vācietis.“ Ar šo savu rakstu abas minētās vācu lapas nostāda sevi un savus Baltijas līdzvāciešus grūti pārspējamā pārākuma stāvoklī. No vāciešiem noklaustījušies šejienes krievu „стоятели на стражѣ русскихъ интересовъ“ sāk vilkt to pašu dziesmu, tikai pēc sava mēģinā: ne vācieši, bet viņi, istie krievu ļaudis, visu esot devuši latviešiem un igauņiem. Kāds „Slavo“ korespodents visā nopietnībā ņemas apgalvot, ka visi nopelni tautas izglītības laukā Baltijā piekritot pareizticīgai baznīcai, kuŗa no pagājušā gadsimtena četrdesmitajiem gadiem pirmā sākuse gādāt par skolām. Līdz tam bijis visā Vidzemē tikai ap 20 pagasta skolu.

Sākot ar 81. numuru.

Šekošā rakstā mēs nu esam noņēmusies aplūkot, kam taisnība — vai kulturtreģeriem, vai носителямъ русскихъ началъ, vai varbūt kādam trešajam, bet pēdīgi varbūt pat kādam ceturtajam. Iesāksim ar pareizticīgo baznīcu, jo viņas stāsts ir samērā īss un norisinājies pa lielai daļai vēl tagadējās paaudzes acu priekšā.

Nav noliedzams, Baltijas pareizticīgā baznīca ir rūpējusēs un vēl tagad rūpējās par savu draudzes locekļu izglītību. Turklāt tā ievērojamu daļu līdzekļu skolu uzturēšanai ir pratuse izgādāt no valsts kases, kamēr luterāņu pagastskolām šis avots nekad nav bijis pieietams. Šimbrīžam pareizticīgās baznīcas ziņā pa visām trijām Baltijas guberņām stāv 480 pirmmācības skolas ar 18.569 skolas bērniem.

Formalā ziņā nopelns par labu darbu paliek nopelns, vienalga kādi dzenuļi cilvēkus skubinājuši labo darbu darīt. Sevišķi tas sakams par pareizticīgo baznīcu. Kas cik necik pazīst mūsu tautas izglītības vēsturi un pareizticīgo baznīcas vēsturi Baltijā, tas zinās, ka pareizticīgo baznīca nevarēja cerēt citādi Baltijā saknes laist, kā vien caur tautas izglītību. Viņa šeit atrada priekšā gandrīz vispārīgu grāmatas prašanu un pusotra simts gadus vecus, kaut arī nekartīgus un mazsekmīgus mēģinājumus tautas skolu dibināšanā; viņa atrada priekšā pulku vairāk nekā 20, kaut arī nolaistu tautas skolu Vidzemē; viņa nāca šurp, lai iekařotu ļaužu sirdis un prātus, viņa nāca, lai strādātu misionē darbu — un to nevar uz ilgu laiku darīt ar ārējiem līdzekļiem vien . . . Lai panāktās sekmes neieļu pazušanā — skola bij nepieciešama. Bet kad „Slovo“ un „Rižskij Vestņ“. teic, ka pareizticīgo baznīca atnesusi mums tautas izglītību, tad tam jāpretojas. Izgājušā gadusimtenā četrdesmitajos gados krieviem pašiem nebija ne tautas skolu ne skolotāju zeminaru, ne tautas izglītības „jautājuma“ vispār, — tajos gados Krievijā valdijā Nikolajs I. Tas pats „Rižsk. Vestņ.“ savā pirmajā gada gājumā (1869. gadā), kamēr vēl tas nebija pārņemts no Aleksandra III. reformu gara, kamēr vēl nejutās Baltiju

iekaņojis, jeb varbūt arī tādēļ, ka nebija vēl aizmirsis. kā tās lietas notikušas, — rakstija, ka 1845. un 1846. gados Baltijā nebijušas vēl galīgi ierīkotas pareizticīgo draudzes, ko nu vēl runāt par skolām. 1846. gadā tika izdots Visaugstākais ukazs par garīgu mācības iestāžu dibināšanu Baltijā priekš pareizticīgās garīdzniecības bērnu izglītības. Taisnība gan: tika noteikts, ka jaundibinājamās skolās jāuzņem tikpat daudz bērnu no jaunpiegriestiem latviešiem un igauņiem cik krievu bērnu būtu. Un tā drīzi pēc izdošanas, tika atvērta Rīgas garīgā skola (Suvorova ielā*), kuŗa iesāka savu darbību ar 10 krievu garīdznieku bērniem un 10 latviešu un igauņu bērniem krievu valodā no pirmās dienas! Vēstules rakstītājs aprāda, kādas grūtības bijušas skolotājiem ar šiem latviešu un igauņu bērniem pasniedzot mācības nesaprotamā valodā. Šī skola ilgus gadus bija vienīgā pareizticīgo baznīcas skola istā vārda nozīmē, jo tos „garīdzniecības dzīvokļos nodalītos kaktus priekš 2—3 zēniem un tad arī vēl ne visur, — tā vēstules autors saka, — nevar saukt par skolām.“ Un tiešām nebija pareizticīgo garīdzniecībai tanīs laikos vaļas domāt par skolām; tiem bija galva pilna domu, un rokas pilnas darba ar rūpēm par to, kur ņemt telpas baznīcām un dzīvokļus garīdzniekiem, jo muižnieki, naidīgi izturēdamies pret pareizticību, muižās neizīrēja tiem telpas ne par kādu naudu, aizliedza arī saviem saimniekiem to darīt. Bijuši pat gadījumi, ka J. F. Samarins raksta, ka nepaklausīgi saimnieki, kas labas maksas kārdināti, kungu pavēli pārkāpuši, tikuši par to izmesti no mājām. Kronis gan devīgu roku atvēlēja naudas līdzekļus baznīcu un priču dzīvokļu būvēm, bet derīgas vietas sameklēšana un paši būves darbi prasīja gadus. Vēl 1869. gadā daudz draudzes bijušas bez baznīcām, kā „Rīzk. Vestņ.“ to pats ziņo.

Diemžēl mums neizdevās sadabūt statistiskas ziņas par pareizticīgo pirmmācības skolām, ar kuŗu palīdzību

*) Šai skolai vēlāk uzcēla plašu ēku, kuŗā tagad atrodas Latvijas kara skola, — Kr. Barona ielā 91.

būtu iespējams aprādīt šo skolu pakāpenisku attīstību. Tikdaudz tikai varam sacīt, ka četrdesmitajos gados no pareizticīgo tautas skolām nevar būt runas. Visi četrdesmitie gadi pagāja ar skolas likuma izstrādāšanu pareizticīgo skolām. Ja mēs nezinātu apstākļus, kādos pareizticīgo baznīcai bij jānodibinās Baltijā, mums būtu jābrīnās, ka tik daudz gadu bijis vajadzīgs likuma izstrādāšanai, kuŗš vienkārši ņemts un norakstīts no 1819. gada Vidzemes zemnieku likuma un papildināts ar attiecīgiem paragrafiem par skolu pārlūkošanu un pārvaldīšanu iz 1820. gada „likuma par mācības iestādēm, padotām Keizariskai Tērbatas Universitātei.

Papildinājumi „отъ себя“, kas nav ņemti no pievestiem likumiem, pedagoģiskā ziņā ir pavisam šaubīgas dabas. Tie jau nes sevī mechaniskās krievināšanas diļļus, tās krievināšanas diļļus, kuŗa savu kulminācijas punktu sasniedza pēdējos 15 gados, kuŗu daži ļaudis ņem pat par visu mūsu laiku nemieru cēloni, un no kuŗas arī pareizticīgo garīdzniecība pēdējā laikā grib atkratīties. — Bez programā noteiktām mācības stundām, „pravilas“ prasa, ka divi dienas nedēļā bērniem jārunā tikai krieviski arī ārpus stundām nevien ar skolotāju, bet arī savā starpā. Kas nosacījumu pārkāpj, tiek sodīts: vai nu to neatlaiž uz mājām, vai pamet bez pusdienas (§ 5.) Attiecoties uz šo nosacījumu Samarins piemetinā: „Ja šī nosacījuma mērķis būtu bijis atņemt zemniekiem prieku uz krievu, valodas mācīšanos (ko pie viņiem tanī laikā manīja, tad grūti būtu labāku līdzekli izdomāt tam nolūkam.“ Un Juri Samarinu gan neviens, „pat visistākais krievu cilvēks“ nevarēs nesaukt par nepatriotu, vai tamlidzīgi. Tā, 1. maijā 1850. g. pareizticīgo tautskolu likums tika apstiprināts, „lai gan — tā Samarins saka — viņa izpildīšanai, kā liekas, neviens patiesīgi neticēja un daudzējādā ziņā tas palika par nedzīvu burtu“. 1867. gadā Ērgļu mācītājs Gobiņš ziņo, ka viņa draudzē (piecos pagastos) nav nevienas pareizticīgo skolas. Viņš pats gribētu mācīt, bet nevar dabūt telpu. Muižnieki ceļ kavēkļus. Priesteru rūpes par skolām nenāca aiz laba prāta: draudze viņiem gāja virsū. Atsvabināti

no nodokļiem luterticīgām skolām par labu, pareizticīgie latvieši zaudēja tiesību sūtīt savus bērnus tanīs. Kādus nekāduš nodokļus pareizticīgo baznīcai un skolai tie tomēr maksāja, bet skolu nebija. 1869. gadā Cēsu iecirkņa blagočinnijs (prāvests) saņēma no zemniekiem rakstu, kurā bija sacīts (starp citu): „Mūsu bērni uzauga bez skolas, bez mācītāja uzraudzības . . . , bet luterāņiem tā ir un viņi to lieto no senlaikiem.“ Tagad, pēc 20 gadiem (laikam kamēr tie pārgājuši pareizticībā) arī pareizticīgajiem ticis dots skolotājs, bet uz cik ilgu laiku? jautā petitioneris, jo dotajam skolotājam neesot ne pastāvīgu telpu, ne algas. „Nevaram mēs taču prast — raksta lūdžeji — lai viņš mūsu bērnu dēļ iet bada nāvē.“ Bet luterāņu skolmeistari esot ar visu apgādāti un dabūnot labu algu. Lai taču reiz paklausot viņu lūgumu, kuŗi tik ilgi gaidījuši un krituši izmisumā. „Ja jūs mūsu lūgumu nepaklausīsāt, tad lai priesteris veltīgi pie mums nebrauc: mēs neiesim pie viņa netirās telpās, bet paliksim brīvā dabā.“ Ar šādiem draudiem nobeidz „lūdžeji“ savu rakstu, kurš laikam bijis rakstīts latviski, jo Samarins — zīmējoties uz „brīvo dabu“, pieminina: „буквальный переводъ“. Krieviski brīvā daba tulkota: „въ вольномъ мѣрѣ“. No visa šeit sacītā lasītāji varēs spriest, ka pareizticīgā baznīca nav tautas izglītības nodibinātāja Baltijā; turpretī tā pate tikusi dzīta un brīžam visai enerģiski dzīta gādāt par skolām. Ap 1869. gadu pagastskolu skaits Vidzemē bija jau sasniedzis gandrīz likumisko normu, izglītības vajadzība tautā bij pilnīgi atzīta, atlikās tikai rūpēties par tās apmierināšanu. Pārmest pareizticīgo baznīcai, ka tā nebūtu pūlējusies apmierināt tautas prasību pēc izglītības, nevar. Runāt var tikai par to, ka sākot no pirmajiem laikiem, tā savām pareizticīgo tautas skolām devuse krievināšanas politikas tendenci un visu laiku gājusi krievināšanas darbu priekšgalā. Tagad varbūt būtu viņai istais laiks, izlabot savu veco kļūdu caur to, ka tā pirmā izdzen politiku no savām skolām. Aplūkosim tagad vācu nopelnus šīnī laukā. No Baltijas „uzzēģelēšanas“ (1158. līdz 1529.) nevar

būt runas no tautas izglītības Baltijā, nevar pat būt runas no kristīgas ticības. Tauta gan tika kristīta un saukta par kristīgu, bet Kristus mācības palika viņai nezināmas. Viss, ko latvieši šīs 400 gados bija iemācījušies no Kristus mācībām bija: uzcītīga kruzta mešana un tēva reiza latīņu valodā. Kā garīgs mantojums no katoļu laikiem tad nu mums atlicis vārds „pātari“ (no pater noster), savienots ar „skaitīšanu“, t. i. mehanisku uzteikšanu, un pūšanas, buršanas un riebšanas vārdos Laimes mātes, vai citas kādas paganietes vietā iedota mums saldā jumprava Marija. Tas ir viss. Un jāsaka, tiešam maz dots par visu to, kas mums ticis ņemts. Citādi tas nevarēja būt, jo katoļu baznīca vispār, un sevišķi vēl tanīs laikos, nav atzinuse tautas izglītības vajadzību. Bez tam Baltijā nāca klāt vēl valodas kavēkļi. Dieva vārda sludinātāji neprata tautas valodu. Un šī valodas neprasaņa ilga gadu simteņiem; pēdējie sīkie vilniši no tās šlakstinājas vēl mūsu dienās ap dažās luteru baznīcas sienām Vidzemē un Kurzemē. Trīs simts gadus pēc Baltijas ieņemšanas arķibiskaps Henings prasa, ka nevienu garīdznieku nedrīkst ielikt amatā, kas neprot tautas valodu; bet pats neticēdams savam prasījumam saka: ja tādi būtu, kas tautas valodu prot. Un tādu nebija. Pa mājām linodami (reiz gadā, desmito tiesu no zemniekiem saņemdami) garīdznieki noprasīja ļaudīm pātarus. Tos, kas mācēja, pacienāja, bet nemācētājus lika pērt ar rīkstēm. To darijis pats arķibiskaps Jaspars Linde, kuŗā nolūkā to pavadījis klostera fogts un citi ierēdņi, kā soda izpildītāji. Tā tad no tautas izglītības tādā nozīmē, kādā mēs to tagad saprotam, katoliskajā laikmetā nevar būt runas. Nevar būt no tam runas arī pēc reformācijas, līdz pat zviedru valdības laikiem (1629).

Kā svarīgs faktors Lutera ticības atjaunošanas programā stāv tautas izglītība, sevišķi svēto rakstu lasīšana. Bet Baltijā reformācijas sekmes mazāk dibinājās uz ticīgas sirds pārliecību, kā uz politiski-ekonomiskiem konfliktiem starp ordeni un bīskapiem. Ordeņa brāļi pārgāja luterismā, lai nokratītu no sevis

katoļu garīdzniecības aizbildnību un iegūtu viņas īpašumus, lai iegūtu neaprobežotu varu pār zemi. Par zemnieku garīgās dzīves likteni nebija ko domāt; tāda domu virziena viņiem pavisam nevarēja būt.

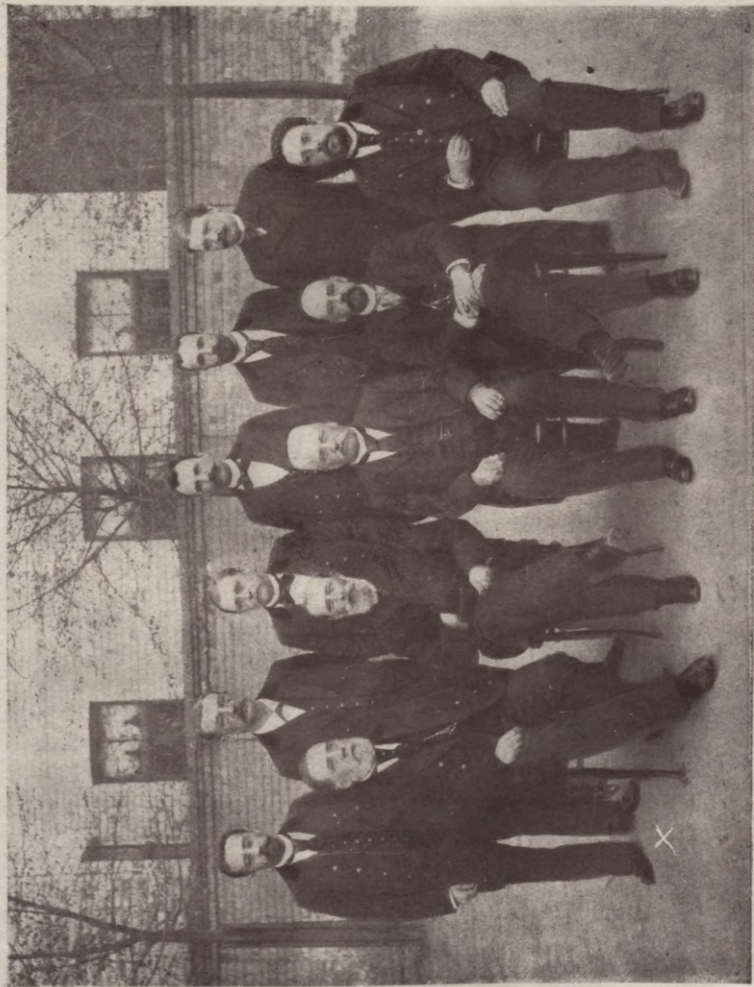
Rusovs saka: „Lai gan visuvarenais Dievs Vidzemes provinci ar svētā evaņģelijuma nesamaitātu un tiru mācību pēc Augsburgas konfēcijas satura apdāvinājis, tomēr daudz vietās Vidzemē nedaudzi bija atrodami, kas no Dieva vārda un baznīcas apmeklēšanas kaut ko būtu zinājuši. Iemesli kamdēļ viņi tādā palaidnībā un baznīcas apmeklēšanas nicināšanā nokļuvuši, ir šie: pirmkārt, visā zemē nebija nevienas labas skolas, kuŗa kaut tikai vienu, kad arī sliktu mācītāju būtu devusi, kuŗš būtu pratis nevācu valodu. Tādēļ skolu trūkuma dēļ baznīcas daudz gadus stāvēja pilnīgi tukšas un panīka. Otrkārt, ja arī kādā draudzē bija mācītājs, tad tas pa paradumam bija ārzemnieks un nevācu valodā neveicīgs. Viņš sprediķoja vāciešiem pa vāciski, ko nevācu zemnieki nevarēja saprast, kādēļ no baznīcas tie atrāvās un pie palaidnīgas dzīves pieradinājās. — Treškārt, ordeņa kungi un biskapi visai maz rūpējās par nabaga zemnieku dvēselēm, jo viņi domāja, tā ne-esot viņu tēvija...“

Pāra desmit gadu pēc reformācijas Briesmīgais Maskavas Jānis uzsāka savu postošo Baltijas iekarošanas kaŗu. Zobenbrāļu ordenis krita, bet asiņainā cīņa izpostītās Baltijas dēļ turpinājās starp Poliju un Moskoviju, kamēr beidzot Stefāns Batorijs ņēma virsroku par Jāni Briesmīgo. Tagad nebija vairs Baltijā nekā, viss bija izpostīts.

Pa visu poļu virsvaldības laiku pār Vidzemi gāja cīņa starp poļu valdību, kuŗu vadīja jezuiti, un Baltijas muižniecību latviešu zemnieku dvēseļu dēļ: poļi gribēja tos atkristīt atpakaļ par katoļiem, Baltijas vācu muižnieki tam pretojās. Paši latvieši pie šī jautājuma izšķiršanas, zināms, netika aicināti. Iz šo posta laiku atmiņām ievērojams tas, ka poļu ķēniņš Zigmunds Augusts Vidzemes pievienošanas aktā (1566. gadā) 7. pantā raksta: „Arī skolas un baznīcas

zemnieku kārtai tiks ierīkotas un ar paliekamiem uzturēšanas līdzekļiem apgādātas un pabalstītas." Diemžēl ar šo solījumu vien visa tā lieta bijusi beigta.

Mazuliet labāk tanī pašā laikā izskatījās Kurzemē, kuŗu arī kaŗa briesmas mazāk bija aizņēmušas. 1591. gadā, ordenim kritot, pēdējais viņa mestrs Gott-hards Kettlers iztaisīja no Kurzemes sevīm hercoga valsti. Atdodamies par vasali poļu ķēniņam un cīnīdamies pats ar saviem vasaļiem, viņš sāka te valdīt. 1567. gadā Kettlers deva zemi baznīcām, skolām un slimnīcām; bez tam baznīcām un skolām par labu viņš uzlika zemniekiem sevisķu nodokli. Taisni baznīcas likumā (Kirchen ordnung) tiek noteikta skolu ierīkošana un uzturēšana. Arī augstākas skolas tiek prasītas, kuŗās sūtami tāpat „nevācu,“ kā vācu bērni, ja tiem uz mācīšanos (cum Studio) ir dāvanas . . . jo Kungs Kristus in genere, neizšķirdams personas kārtu un stāvokli, esot pavēlējis: „Laidiet tos bērniņus pie manim.“ — „Tomēr,“ Zonntags saka, „priekš skolām nō tā nekas neiznāca, kaut gan arī vēlākā baznīcu visitācijas instrukcija no 1620. gada noteic rūpēties par pastāvošo skolu uzturēšanu un jaunu dibināšanu, kaut gan jau 1570. gadā hercogs bija dibinājis vairākas stipendijas un uzdevis superintendentiem uzraudzīt stipendiatu, bet mācītājiem apmeklēt savas draudzes skolas divi reiz nedēļā . . . Nekas neiznāca tādēļ, ka dzīves apstākļi un pavēļu izpildītāji nebija savam uzdevumam noderīgi. Bet laiks skolu uzplaušanai tad bij pats izdevīgākais: cīņa ar katolicismu spiestin spieda uzcītīgi mācīt tautai „tīro Dieva vārdu“, Martiņa Luŗera prasījums pēc tautas izglītības nebija vēl aizmirsts kā tukša skaņa, bet bija dzīvības pilns vārds. Un tomēr nekas neiznāca . . . Ja arī kur kādas skolas būs tikušas ierīkotas, — zināms, pilsētās un miestos, — tad tās varēja būt tikai vācu vai latīņu skolas, latviešu skolu nevarēja būt, jo nevarēja būt tām skolotāju un nebij tad vēl nevienas latviešu grāmatas. Tomēr mēs darītu nepareizi, ja sāktu pārnest vāciešiem, ka tie mūs turējuši tumsībā. Tanīs laikos viņi šādu pārmetumu nav pelnījuši. Tie

Rīgas pilsētas elementarskolu skolotāju grupa. Ar X apzīmēts Jānis Krīskāns.

laiki bij tumši laiki, un mūsu tagadējo izglītības lepno vāciešu senči dzima, auga un mūžu nodzīvoja ar to garīgo bagāžu, ko sauc par tradīcijām. Mācītāji un citi „mācīti“ laudis nāca no ārzemēm. Pārmetumus viņi pelnījuši un tos viņi dabūs par vēlākiem laikiem. Tādēļ atdurdamies arī turpmākā apskātā uz muižniecības pretošanos tautas izglītības pasākumiem, mēs nedrīkstam tulkot šīs parādības kā nodomu, aturēt tautu no izglītības, bet ņemt tās kā pierādījumu, ka Baltijas muižniecībai nav bijis tānī laikā saprašanas par tautas izglītību, un ka tādēļ tā gād tai nav tiesības pierakstīt sev nopelnus par darbu, kuram tie visu mūžu pretojušies — iesākumā aiz garīgas tumsības, tad aiz nepareizi saprastiem saimnieciskiem aprēķiniem (uz privilēģiju pamata) un tikai beidzot apzinīgi aiz politiskiem iemesliem.

Tagad, atstādami Kurzemi uz pusotra simts gadiem dusēt uz nekānedarišanas lauriem, — jo visā tānī laikā latviešu izglītības labā (caur skolām) nekas ievērojams nenotiek, — pāriesim uz Vidzemi zviedru valdības laikā.

Vislielākie nopelni pie latviešu un igauņu tautas izglītības pieder zviedru valdībai. Ordenim kriet, vecā Vidzeme (Livonija) sadalījās trijās daļās: 1) Igaunija pārgāja zviedru rokās, 2) tagadējā Vidzeme poļu rokās un 3) Kurzeme Gottharda Kettlera rokās. Zviedrijā zemnieki bij brīvi laudis un pilntiesīgi pavalstnieki; par viņu izglītību tika gādāts tāpat kā par visu citu šķiru izglītību. Un tā ka Zviedrija bij reti apdzīvota, tad bērnu pulcināšana skolās tanīs laikos bij gandrīz neiespējama lieta. Geografiskie apstākļi piešpieda meklēt un atrast citu ceļu, pa kuļu tautai izglītība pievedama, — un šīs ceļš bija mājas mācība zem pastāvīgas mācītāju uzraudzības. Blakus tai, zināms, skolas — cik iespējams. Šos savus uzskatus uz zemnieku, kā pilntiesīgu cilvēku, zviedru valdība pārnesa arī uz Vidzemi un tūlīt sāka gādāt par zemnieku laicīgo un garīgo labklājību. Ar savu piemēru zviedru valdība darīja iespaidu arī uz Kurzemes hercogu. Kad 1601. gadā „tronim negro-

zāmi uzticīgā“ Vidzemes muižniecība veda slepenas sarunas ar Züdermanlandes hercogu Karli (vēlāk ķēniņu Karli IX.) par Vidzemes atdošanu zviedru pavalstniecībā, hercogs Kārlis esot „piesolījis vairāk nekā muižniecība gribēja.“ Viņš piesolījis nevien to, kas sacīts 4. pievienošanas akta pantā par akadēmiju, skolām un slimnīcām (šīs ietādes tikšot ierīkotas no bijušo klosteru ienākumiem), bet 5. pantā stāv: „Arī zemniekiem ir atļauts sūtīt savus bērnus skolā un uz valsts amatiem likt sagatavot.“ Četurto pantu muižniecība pieņem ar pateicību, bet uz 5. atbild: „Pret tādiem mēģinājumiem, kas iziet uz zemnieku brīvību, vispārīgā bruņniecības un zemes aizstāvības sapulce, dibinādamās uz pamatiem, kuņi atrodami vecās historiās, un atsaukdamās uz savām vecu vecām privileģijām un brīvībām, vēl nesen atpakaļ vairākkārt jau uzstājušās; zemnieki noderot un arī paši no dabas izejot uz to — palikt vairāk pie savas vecās kārtības, nekā tikot pēc kaut kādas brīvības u. t. t. Mēģinājums, tikt no Polijas vaļā, tik drīz neizdevās. Papriekšu vēl bij jāizkaļo viens karš starp Zviedriju un Poliju, kuŗš atkal ne mazā mērā Vidzemi papostīja. 1629. gadā, pēc Stumsdorfas pamiera, Vidzeme nāca zem Zviedrijas. 1630. gadā zviedru generalgubernators Skite, atverot Terbatas univesitati, aizrāda, ka līdz šim par zemnieku izglītību neticis gādāts, bet turpmāk univesitatē būs jāmāca arī igauniski un latviski. Nav no svara (vēsturiskā ziņā), ka visi šie aizrādījumi un solījumi (apmēram līdz 1687. gadam) palika neizpildīti, vai maz tika ievesti dzīvē, jo Zviedrija tanī laikā gāja no viena kaŗa otrā — no svara te valdības virziens. Un tā kā muižniecība arvien pretojās valdības priekšlikumiem, kuņi izgāja uz zemnieku izglītību, tad pēdējā sāka likt visas savas cerības uz luteru garīdzniecību. 1650. gadā iznāk konzistorijas pavēle, ka pie katras baznīcas vajaga būt ķesterim, kuŗam jātur skola. Ķesterim jādod zeme. Kā zināms, katoļu laikos baznīcām piederēja lielu lielais daudzums zemes, bet tagad izrādījās, ka pie daudzām baznīcām zemes ķesterim nav, un muižnieki liedzās zemi dot. Šī lieta tomēr tika

nokārtota. Tagad jau pateicoties dažu izglītības draugu gādībai, īpaši no garīdznieku vidus, bija arī grāmatas, kā 1) „M. Lutera mazais katķisms“ 2) Garīgu dziesmu krājums, 3) Svētdienu un svētku dienu evaņģelījumi un lekcioni, 4) Stāsti kā Jezus Kristus cietis un miris Visas Kurzemes hercoga apgādātas. Bet ar skolām neģrībēja, veikties jo ķesteri paši nebij nekādi rakstu pratēji. 1668. gadā tika izdots jauns pamudinājums (ļoti raksturīga liecība par toreizējo zemō tautas apgaismības stāvokli): tiek piedodināts ķesteriem iet pa mājām un pieaugušiem mācīt ka ir „Dievs, Dieva vārds, svētā trisvienība mūžīga dzivošana, nāve un elle.“

Pēc muižu redukcijas (1687. g.) valdība pati sāka lielākā mērā ierikot tautas skolas muižniekiem atņemtajās muižās. Ap to laiku bija radušies arī vairāki grāmatas pratēji no latviešu un igauņu tautības. Par to bija gādājis ģeneralzuperintendents Johanns Fišers ar saviem palīgiem, latviešu daļā Glūcku, igauņu daļā Forzeliju. — Lai gan jau 1634. gadā virskonsistorijai bija uzdots gādāt par tautas skolām un izglītību, tomēr — tā saka Fišers savā ziņojumā ģeneralģubernatoram (no 4. marta 1681. g.), — viņš visā zemē neesot atradis nevienas krietnas skolas un konzistorijas protokoļos neviena burta, kuŗš pēc Maskaviešu postišanas būtu runājis par skolu ierikōšanu un atjaunošanu. 1683. gadā Glūcks nonāca Alūksnē un tūlin ierikōja trīs skolas, „no kuŗām izlaida skolotājus visam Kokneses aprinkim“.

1687. gadā, uz ģeneralģubernatora Hastfera priekšlikumu, arī Vidzemes landtags apsola dot pie katras baznīcas ķestera zemi, kur tādas nebūtu, un apņemas celt skolas namus. Šo gadu Dr. Ulmanis uzlūko par Vidzemes draudzes skolu dibināšanas gadu, jo šoreiz tiešām sākuši skolas ierikot, sevišķi vēl, kad 30. sept. 1694. g. ķēniņš dāvājis katrai draudzes skolai pa 1/4 arkla zemes.

Bet tad uznāca bada gadi (1695.—1697.) un driz pēc tam iesākās briesmīgais karš starp Krieviju, Poliju un Daniju no vienas puses un Zviedriju no otras (1700.), pie kuŗa izsauķšanas tik daudz bija

pūlējušies mūsu „ķēniņam uzticīgie“ muižnieki, — un viss sekmīgi pasāktais tautas izglītības darbs gāja pazušanā.

1710. gadā Vidzeme nāca zem Krievijas. Gan tūlin nāca krievu valdības pavēle atjaunot visas skolas (vald. patents no 13. dec. 1711. g.), bet zeme bija tā izpostīta, ka no skolām nebija ko domāt. Bijusi apgabali, kur uz piecām draudzēm bijis tikai viens mācītājs. Pirmajos 50 gados (1710.—1760.) nav ne zīmes no tam, ka muižniecība — savā kopībā — būtu nopietni gribējusi darīt kaut ko skolu labad, vai vispār priekš tautas izglītības (Dr. Ulmanis). Taisni otrādi: pa šiem gadiem muižnieki bij skolas zemes gandrīz viscaur ievilkusi, tā ka 1750. g. ģenerālzuperintendents Cimmermans lūdza landtagu, iecelt sevišķu revīzijas komisiju, kuŗa lai atmeklētu mācītāju un skolmeistaru zemi. Lūgums, zināms, netika izpildīts. Šinīs tumšajos laikos luteru mācītājiem ir lieli nopelni pie tautas izglītības: kas toreiz tika darīts pie ļaužu mācīšanas gan skolās, gan mājās, tas nāca no mācītājiem. 1736. gadā baznīcas pārlūkošanas protokoļi uzrāda, ka no 77 latviešu draudzēm 26 skolu nav un nav bijis; visās citās draudzēs skolas ir, bet tikai piecās ir pāri par 20 skolnieku, pārējās pa 10—15, bet pa lielākai daļai 4, 3 un 2. Tas izskaidrojams ar to, ka zemnieki bij krituši briesmīgā nabadzībā. Arī skolas iekšējie apstākļi bij tādi, kas skolas apmeklēšanu nevarēja padarīt pievilcīgu: skolas telpu trūkums, slikti skolotāji, kuŗi paši knapi mācēja lasīt, mācīšanas metodes nekādas, un kad vēl ievēro tā laika latviešu ortografiju un „bokstiera“ metodes, tad nav brīnums, ka bērni uzlūkoja skolu par „pārmācības un soda namu, no kuŗa vēl tagad baidas“, kā Dr. Zonntags raksta 1825. gadā. Lasīt vien mācījušies tā laika skolās 2, 3, 4 un pat 6 gadi (ziemas?)! Nav brīnums: slikts skolotājs, pēc satura nepieietama lasāmā viela, grūta ortogrāfija padarīja to, ko mēs tagad grūti varam iedomāties, par pilnīgi parastu.

Esot piemēri, ka 10—12 gadus veci skolēni

aizdedzinājuši skolas namu, lai nebūtu jāiet skolā.

Šinis pašos tumšajos laikos atnāca uz Vidzemi brāļu draudzes jeb hernhutiešu misionari (1735. gadā) un atrada še diezgan dzīvu piekrišanu. Grafa Cincendorfa pamudināta, generaliene Hallert atvēra savā Valmieras muižā „vienkāršu zemnieku skolu“, kurā skolnieku skaits tūlīt 1736. gadā bija pāri par 100 un kur mācības pasniedza 4 skolotāji. Nākošā 1737. g. generaliene atvēra turpat pilnīgu tautas skolotāju semināru sava mājskolotāja diakona (Dr. Ulmanis saka: studenta) Buntebarta vadībā. Audzēkņi dabūja nevien brīvu mācību, bet arī uzturu un apģērbu. Landrata ģenerāļa Kampenhauzena Oreļa muižā Buntebarts bija jau agrāk ierīkojis skolu. Vispār, kur vien hernhutieši parādījās, tur tie dibināja lūgšanas-, skolas namus un mācīja ļaudis grāmatā. Tiesa gan, viņu darbība bija vienpusīga — jūtīgi-religioza. Bet vienā ziņā viņu rīcība pamatā atšķīrās no „valdošās“ luteru baznīcas rīcības: kamēr valdošā baznīca prasīja no „iedzimtajiem“ bezdarbīgu padošanos garīdzniecības valdībai, aklu, pasīvu ticību bez vārda runāšanas, — tamēr hernhutieši aicināja tautu ņemt darbīgu dalību ticības lietās. Tā isā laikā no tautas vidus cēlās tūkstošiem „palīgu“, kā viņus tānī laikā sauca, kuri kā priekšdziedātāji, teicēji un „tētiņi“ strādāja tautā ar lielām sekmēm, modinādami tautas garu uz aktīvu, darbīgu religiozu dzīvi. Šis darbības apstākļi hernhutiešu rīcībā ir gaužam svarīgs. Uz rāvienu tas nostādīja hernhutiešu citādi garīgā ziņā diezgan nedziļo kustību augstu pāri par luterāņu bezdarbības baznīcu. Un luterāņu baznīca, kuŗa no iesākuma bij diezgan labvēlīgi skatījusies uz hernhutiešiem, drīz vien tos sāka vajāt. 16. aprīlī 1743. g. iznāca valdības pavēle, kuŗa aizliedza hernhutiešu sapulces; lūgšanas nami, seminārs un skolas tika slēgtas, hernhutieši no Vidzemes tika izraidīti. Bet tautas dziļumus viņi bija sakustinājuši. Pasāktais darbs bez pēdām nepazuda. 1763. gadā Kātrina II. atkal atļāva hernhutiešiem atgriesties uz Vidzemi un strādāt savu darbu. Kādā mērā brāļu draudze pēc

tam Vidzemē izplatījusies, par to tuvākas ziņas lasītāji var atrast Kaudzītes Matisa grāmatiņā „Brāļu draudze Vidzemē“ (Rīgā, 1878. g.). Vidzemes pazinēji liecina, ka vēl pāra desmit gadus atpakaļ varējuši pazīt to pagastu laudis, kur bijušas brāļu draudzes: tie atšķirušies no citiem caur lielāku inteligenci un saprātību arī tiri saimnieciskās darīšanās. Arī Dr. Ulmanis atzīst, ka hernhutiešiem bijuši lieli nopelni tautas izglītības laukā Vidzemē un ka šie nopelni neesot līdz šim vēl diezga atzīti, diezgan cildināti. Un tomēr: atzīstot hernhutiešu nopelnus, atzīstot viena, otra humana muižnieka un mācītāja nopelnus šīn lietā, mums jāsaprot, ka visu 18. gadusimteni, kā arī 19. gadusimtena pirmajā pusē mūsu tautas izglītība un tautas skola stāvēja nejausības rokā: nodibinājās kur brāļu draudze, radās kur mācītājs vai muižnieks ar sirdi un prātu — nodibinājās arī skolas un pat uzplauka. Izklīda brāļu draudze, aizgāja vai nomira mācītājs vai muižnieks — skolas izputēja. Ar mūsu skolām tanī laikā stāvēja taisni tā, kā tagad stāv ar mūsu tautas bibliotekām. Tām nebija droša pamata, viņu liktenis dibinājās uz nejausībām. Pat likumi, kas tanīs laikos tika izdoti, palika neizpildīti, jo tautas izglītības vajadzība nebija atzīta par kulturiskas sabiedrības nešķīšamu piederumu, par likumu izpildīšanu nebija kontroles; tauta vārga zem dzimtbūšanas jūga. Ar to izskaidrojama arī tā parādība, ka 1765. gada likums, kuŗš noteica, ka katrā muižā, kuŗai pieder ne mazāk par 5 arkli zemes, jāierīko pagastskola, bet mazākām muižām jābūtu sava pagasta bērni draudzes skolā (valdības patents no 18. apr. 1765.), palika uz papīra. 1785.—87. g. uznāca jauns saņemšanās vilnis — tika prasītas pienācīgas gaišas skolas istabas, krietni skolotāji. Bet atkal tikai uz papīra. Tā tas gāja arī pa visu Aleksandra I. valdīšanas laiku; visi likumu akti, visi ģeneralkonzistorijas un lantaga spriedumi un spriedelējumi nedeva nekādus noteiktus panākumus. Visa āreji manāmā gādašana par skolām — runājot ar ģeneralsuperintendentu Zonnaga vārdiem — bija tikai a c u m ā n i š a n a. Ievē-

rojams no viņiem „zelta laikiem“ ir tas, ka 1765. g. likums, pēc kuŗa katrai muižai ar ne mazak kā 5 arkli zemes jāieriko pagasta skola, vēl līdz šim formali nav atcelts, bet tikai aizmirsts. 1804. gada Vidzemes zemnieku likumi nemin par tautas skolām ne vārda; bet vaku grāmatas paraugā (zem burta D.), kuŗš pielikts likumam klāt, zem „kroņa nodokļiem“ stāv: „6) на содержание школьнаго учителя—Schulmeister Gerechtigkeit“. No tā varam vērot, ka zemnieki vai nu ir bijuši aplikti nodokļiem skolotāja algošanai vai ir bijis nodomats tos aplikt . . .

Ar to mēs šoreiz nobeigsim dzimtbūšanas laikmetu un nākošā nodaļā pāriesim uz „brīvo“ latviešu tautu, kuŗa 1817.—1819. g. tika atsvabināta no savām tiesībām uz zemi.

„Apgaismības“ gadu simtenis deva Baltijai Garlibu Merķeli. Ar spēku un dedzību viņš šauta vergu turētājus Baltijā. No viņa „Latviešiem“ mēs redzam, kādā materiālā un garīgā postā atradās mūsu tauta isi pirms „atsvabināšanas“.

17. augustā 1817. gadā Visaugstāki apstiprinātais Kurzemes zemnieku likums „uzliek katrai pagasta sabiedrībai par jo sevišķu pienākumu, ierīkot un uzturēt uz katrām 1000 abēju dzimumu dvēselēm vismazākai pa vienai skolai. Sabiedrības, kuŗām tik liela dvēseļu skaita nav, savienojas šinī nolūkā ar citām pagasta sabiedrībām“ (§ 60). Pagasta tiesas uzrauga kārtīgu nodokļu maksāšanu skolām par labu, gādā par skolas namiem un viņu uzturēšanu kārtībā (§ 242 un 243).

26. martā 1819. gadā Visaugstāki apstiprinātie Vidzemes zemnieku likumi (§ 516, kuŗš sadalās 19 pantos) jo plaši aizņem jautājumu par tautas skolām. 1) „katrai pagasta sabiedrībai, vai, lūkojot pēc vietējiem apstākļiem, arī vairākām pagasta sabiedrībām kopā, kuŗu iedzīvotāju skaits tomēr nedrīkst iet pāri par 500 vīriešu dzimuma dvēselēm, jāieriko skola un jāpieņem tai derīgs skolotājs, kuŗu muižnieks, vai, tanī gadījumā, kad vairākas sabiedrības savienojušās, muižnieki, apspriedušies ar mācītāju, ap-

stiprina. 2) Šinī skolā pie pagasta sabiedrībām piederīgu zemnieku bērni mācāmi lasīšanā, katķismā un vismaz dažu visulietojamāko garīgo dziesmu dziedāšanā. Kurzemes likumā par skolas programmu nekas nav minēts; nav arī citu nekādu tuvāku nosacījumu par pagasta skolas apmeklēšanu u. t. t., kamēr Vidzemes likumā pants 3. nosaka: „Visi bērni, izņemot tos, kas pie vārda minot atsvabināti, vai kuŗus kavē slimība, sākot ar 10. gadu, sūtāmi skolā tik ilgi, kamēr mācītājs atzīst, ka viņi ieguvuši diezgan zināšanas; pretējā gadījumā vecāki, audzinātāji, vai saimnieki top sodīti ar 5 kap. vara naudā pagasta kasei par labu par katru dienu, kuŗu bērni nav skolā bijuši. . .” Vēl daudz citas labas lietas atrodam šinī pragrafā, kā piemēram to, ka nabagu vecāku bērni mācāmi uz pagasta sabiedrības rēķina, t. i. no pagasta tiem jādabūn uzturs un mācības līdzekļi; ka skolas namiem vajaga būt veselīgiem, ērtiem, ar labām krāsnīm un attaisamiem logiem, skolā vajāga būt arī galdiem un beņķiem u. t. t. Tādi paši plaši un vēl pamatīgāki nosacījumi par draudzes skolām, kādu Kurzemes zemnieku likums no 1817. gada nemaz nepazīst. Bet visiem šiem skaistajiem likuma nosacījumiem bija bēdīgs liktenis: tie palika par nedzīvu burtu. Zemnieku „atsvabināšana“ neveda zemniekiem nekādus labumus. Turpretīm muižniekiem gan. Senāk muižnieki vismaz formeli bij atbildīgi par savu dzimtļaužu likteni un Vidzemē dzimtļaudis bija zināmā mērā sargāti pret muižnieku izsūkšanu caur zviedru vaku grāmatām; pēc „atsvabināšanas“ „brīvie“ latviešu zemnieki zaudēja ekonomiskā ziņā pēdējo likumisku aizsardzību pret muižnieku patvarībām. Tagad iesākās daudz pamatīgāka zemnieku izmantošana; zemnieku turība gāja atpakaļ, jo atsvabināšanas likumu „brīvie ligumi“ patiesībā bij brīvi tikai priekš muižniekiem; priekš zemnieka tie nozīmēja atdošanos muižnieka žēlastībā. Pagasta pārvaldības nebija, bij tikai pagasta tiesas, kuŗas stāvēja pilnīgā muižnieku rīkošanā. Kas lai būtu gādājis, ka likuma nosacījumi par skolām tiek izpildīti? Vienīgi

muižnieki. Bet skolu ierikošana nesakrita ar muižnieku interesēm. Nerunājot jau par to, ka visu zemju junkuri no laiku laikiem uzskata tautas izglītību par visu ļaunumu sakni, skolu ierikošana nesakrita arī ar viņu tīri materialiem labumiem. Lai gan zemnieku atsvabināšanas likumi neuzlika skolu ierikošanu uz uzturēšanu tieši uz muižniekiem, tad tomēr, līdz ar skolu ierikošanu, viena daļa no zemnieka gājuma nebūtu ieritējusi viņu kabatā, bet būtu tikusi kā zemē nomesta (t. i. uz skolām iztērēta), jo tanis laikos — sevišķi Baltijas muižniekiem — nebija pazīstama tā patiesība, ka līdz ar tautas izglītību aug tautas ražošanas spēja. Un tā līdz izgājušā gadusimteņa trīsdesmitajiem gadiem tautas skolu labā tika maz, vai netika nekas darīts. Spāģis raksta, ka visā Kurzemē līdz 1833. gadam bijušas vislielākais 5 „zemnieku skolas“. Jau tā mazo skolu skaitu Spāģis, bez šaubām, vēl pamazinājis. No tagad pastāvošām pagasta skolām Kurzemē mēs saskaitījām 19, kas dibinātas pirms 1833. gada, vairākas tādas, kuŗu dibināšana pierakstīta „neatmināmiem laikiem“ un dažas, kuŗu dibināšanas gads nezināms, bez tam 1833. gadā dibinātas 3. Tad vēl jāievēro arī tas apstāklis, — uz ko mēs jau agrāk aizrādījām, — ka viņos laikos skolu liktenis bija nenodrošināts: radās derīgi cilvēki (muižnieks, mācītājs, centīgs zemnieks) — radās skola un darbojās; iznīka derīgie cilvēki, — iznīka arī skola. Tā ka jāsaķa, ilgi priekš 1833. g. Kurzemē ir bijis arvien vairāk par 5 skolām, bet skolu ar nodrošinātu nākotni nebija varbūt ne 5. Kādā stāvoklī atradās šīs pašas nedaudzās skolas, par to runāsim vēlāk.

Arī Vidzemē skolu būšana nebij labāka, kā to liecina prāvests A. Döbners („Landtaga nolēmums no 1818. gada, kā arī nodaļa par skolām zemnieku likumos palika nedzīvi dzimuši lēmumi, lai gan laiks, sākot no 1812. gada, uz izglītību skubināja un pašā tautā vajadzība pēc tās arvien vairāk pamodās un iesakņojās. Pēc ģeneralzuperintendenta Zonn-
taga ziņām 1820. gadā Vidzemē bijis: Igaunijā daļā — ne vienas draudzes skolas un 485 pagasta skolas ar

9,700 skolēniem, mājas mācību baudījuši 28,000 bērnu; latviešu daļā — 15 draudzes skolas ar 341 skolēnu un 83 pagasta skolas ar 1,900 skolēniem, mājas mācību baudījuši 39,000 bērnu. Uzkrītoša starpība ir pagastskolu ziņā starp igauņu un latviešu daļu. Ja mēs pēc skaitļiem gribētu spriest, ka igauņu daļā tautas izglītība stāvējusi augstāk, nekā latviešu daļā, — mēs alotos: lai gan vēl 1845. gadā „pagaidu instrukcijā Vidzemes skolu virsvaldei“ sacīts, ka latviešu daļā, ar maz izņēmumiem, pagasta skolu vēl neesot, tad tomēr pāvests Döbners liecina, ka igauņu skolas mācība negājusi nebūt pāri par latviešu māju mācību. To pašu liecina „Peterburgas Avīzes“ pat vēl 1862. gadā: „Bet Igauņu pagasta skolās ar gan vispāri par to nemācas, ko pie Latviešiem laba mājas mācība dod.“ J. F. Samarinam, kurš 1846.—1848. gados darbojās Vidzemē kā revīzijas komisijas ierēdnis, bija uzkrītis tas apstāklis, ka nelūkojot uz to, ka šejienes vācieši lielījušies ļoti daudz darījuši latviešu un igauņu izglītības, labā tomēr gandrīz zem visiem zemnieku lūgumrakstiem un amata viru ziņojumiem parakstu vietā rēgojušies krusti. Tas liecina, ka pagasta skolās ir patiesi tikai to mācījuši, kas stāv 1819. g. zemnieku likumos: lasīšanu, katķismi un baznīcas dziesmas. Visus bērnus nemācīja rakstīšanā un rēķināšanā pat vēl divi, trīs gadu desmitus vēlāku.

Spāģis saka, ka mūsu mācītāji tautas izglītības veicināšanas labā neesot nekā darījuši; daudz vairāk nopelnu te esot muižniekiem. Tā tas nu nav. Tanī pašā savā citētā rakstā viņš pieved pavisam otrādus faktus: viņš nosauc trīs slavenus mācītāju vārdus Kurzemē: Paufleri, Volteri un Panteniju, kuriem lieli pozitīvi nopelni pie tautas skolu attīstības un tikai vienu muižnieku (E. von der Roppu), kuram kāds nopelns — tas glābis no muižnieku landtaga izpostīšanas Irlavas zemināru. To pašu liecina Vidzemes skolu vēsture. Te mēs sastopam tādus slavenus mācītāju vārdus, kā: Fišeri, Glücku, Cimmermani, Zonn-tagu, Ullmani, bet muižnieku vārdu nav, un kur tie

arī sastopami, tie stāv sakarā ar mācītāju vārdiem, dara ko skolu labā zem viena, otra mācītāja iespaida. Mūsu atzišana šīnī lietā ir sekoša: izgājušā gadu simteņa pirmajā pusē, t. i. līdz latviešu un igauņu tautiskās pamošanās laikam, luteru mācītāji bij vienīgie, kas rūpējās par latviešu un igauņu tautas izglītību, zināms tikai baznīcas politikas robežās; par bīstamu un kaitīgu tie izglītību sāka atzīt tikai tad, kad radās pirmie tautiski apzinīgie skolotāji, kad sākās skolas atsvabināšanās kustība no baznīcas jūga. Turpretī muižnieki daudz agrāk sāka ienīst tautas izglītību. Arī jaunā gara apkaņošanas līdzekļi bij katriem savi: mācītāji izgāja uz skolotāju savaldīšanu, kamēr muižnieki bij gatavi lietot daudz pamatīgākus līdzekļus: ļaunuma izravēšanu ar visām saknēm, kā to redzēsim pie Irlavas zeminara 1853. gadā. Tiklīdz 1834. gadā atļāva mācītāju provincialzinodes, tā te sākās pastāvīga spriešana un ziņošana, priekšlikumi un projekti par pagasta skolām; no šienes iziet tas bīstāklis, kas arī muižnieku landtagus mudināja spriest par „nacionāļu“ (tā vācieši viņos laikos saukāja latviešus un igauņus) izglītību. Un pānākumi arī bij, lai nu ne tik daudz vērtības, kā vairuma ziņā. Kurzemē „Latv. Av.“ redaktors, māc. Šulcs, saskaitījis 1849. gadā 244 tautskolas un laukskolu pārlūks (Šūlrāts) Glezers domājis, ka 1855. gadā to esot ap 309 (starp tām 137 tādas, kur mācīja tikai lūgšanas un lasīšanu). Valdemārs domāja, ka ne viens, ne otrs skaitlis ne-esot pareizs, „tamdēļ ka daudz pagastos nemaz nebija skolas, kur domāja viņas esam“. Un laikam Valdemāram būs taisnība, jo „Inland“ 1855. g. gajumā atrodam par Kurzemes skolām 1854. gadā sekošas ziņas: 189 baznīcas skolas ar 6982 skolēniem un 25 ābece skolas ar 3427 skolēniem, tā tad kopā arvien tikai 214 skolas,—bet tomēr ne 19 vai 25, kā 1833. gadā. Turpretī Vidzemē, rēķinot no 1820. gada, ar draudzes skolām gan bij gājis uz priekšu, bet pagasta skolu skaits bija gājis atpakaļ: 1855. gadā latviešu daļā bijis: 62 draudzes kolas ar 1285 skolēniem un tikai 50 pagasta skolas

ar 4104 skolēniem, kopā 112 skolas ar 5389 skolēniem; igauņu daļā: 32 draudzes skolas ar 406 skolēniem un 493 pag. skolas ar 9285 skolēniem, kopā 525 skolas ar 9691 skolēniem. No statistisku ziņu krājuma, kō Vidzemes muīžniecība izdevusi 1884. g. (polemikas nolūkos pret „nacionāliem“ un senatora Manaseina revīzijas ziņojumu), redzam, ka līdz 1849. g. Rīgas apriņķī bijusi tikai viena pagasta skola, Valmieras un Cēsu apriņķī neviens un Valkas apriņķī 4! Šis skaitlis nu katrā ziņā būs atkal nepareizs: nevar būt, ka līdz 1849. gadam visā latviešu daļā būtu bijušas tikai 5 pagasta skolas, kad 1820. gadā to jau bijis 83, lai gan, no otras puses ņemot, visai stipri par landratu koleģijas ziņām nevar šaubīties, jo prāvests Döbners 1860. gadā liecina: „Sevišķi Vidzemes latviešu daļā labprāt izvairījās dibināt pagasta skolas, tādēļ ka ar mājas mācību esot pilnīgi diezgan.“ Tā tās lietas stāvēja līdz lielajai vidzemnieku pāriešanai pazeizticībā. Šis kustības cēloņus, negribēdami pierakstīt agrariem apstākļiem un zemnieku beztiesības stāvoklim, mūsu vācu publicisti un politiķi jo sevišķi uzkrāva tautas izglītības nolaišanai. No 50. gadiem lieta pamazām sāka laboties. Tas iekrīt latviešu tautiskās pamošanās laikā. Un jo vairāk latviešu tautiskā apziņa auga, jo mazāk vācu valdības līdzdarbība skolu uzplaukšanai bij par svētību. Un tomēr mūsu vācieši jau toreiz un vēl tagad lielījušies un lielās svešu un pat mūsu pašu priekšā, ka tie mums devuši kulturu un izglītību un pārmet mums nepateicību. Sevišķi viņi to pārmeta pirmajiem latviešiem 70. gados, jo kur vēl esot cita tauta Krievijā, kuŗas locekļi visi mākot grāmatu? —Valdemārs viņiem atbildēja: „to jau sen māc (t. i. bez saprašanas lasīt dziedošā balsi lūgšanu grāmatā, kā to latviešu bērniem iemāca) muhamedaņu zemnieki Kazanes un Orenburgas guberņā, tāpat katolīcīgie leiši Lietuvā; to prot nelielais skaits latviešu poļu Vidzemē, kuŗiem ir sava maza literatura.“

Līdz šim mums vairāk darišanas bijis ar skolu skaitu; tagad palūkosim viņu vērtību. Pie gadījuma mēs jau minējām, ka liels daudzums skolu

iztika tikai ar trim mācības priekšmetiem: lasīšanu, katķismi un baznīcas dziedāšanu. Līdz 40. gadu beigām visā Baltijā nebij neviena zeminara, tā tad skolotāju, kas būtu pienācīgi sagatavoti savam amatam, arī nebija. Sulaiņi, kučieri un citi muižas kalpotāji, kas cik necik bij ielauzījušies vācu valodā un kam prāts nesās uz grāmatām, tika no mācītājiem un muižniekiem uz skolotāja amatu noeksaminēti un vietās ielikti. Tomēr uz šīm vietām „lauzās“ ne visai daudzie, jo algas nebij vilinošas. Kandidāti uz skolmeistru amatu rekrutējās pa lielākai daļai no ļaudīm, kuriem aiz šāda vai tāda iemesla miesīgs darbs nebij pa spēkam, vai pa prātam. Skolotājs ir skolas dvēsele. Un nevar sacīt, ka šādu radišanas gaitu cauri gājusi dvēsele būtu bijusi tā istā, tadēļ nav brīnums, ka tālāk par mehanisku lasīšanu dziedošā tonī, bez lasītā saprašanas, bērni netika.

Kādi bij skolas nami un skolotāju algas? — Valdemārs apceļodams 1860. gadā Baltijas jūrmali, sakrājis šādas oficielas ziņas: Kurzēmē 41 piekrastes muižā ar 46.259 dvēselēm iedzīvotāju bijušas 16 tautas skolas. Skolas namu vērtība kopā 10.280 rbļ., caurmērā katra nama vērtība 640 rbļ.; skolotāju alga 50—200 rbļ. gadā; visu skolotāju kopīgu ienākumu zuma — 1840 rbļ., uz katras skolas caurmērā 115 rbļ. gadā jeb 10 rbļ. mēnesī; uz 2900 dvēselēm iznāk viena skola (kamēr pēc 1817. gada likuma uz katrām 1000 dvēselēm vajadzēja nākt vienai skolai).

Vidzemē: latviešu daļā uz 23 piekrastes muižām ar 19.000 dvēselēm 8 skolas; skolas namu vērtība — 4590 rbļ.; katrs nams caurmērā — 570 rbļ.; viena skola nāk uz 2400 dvēselēm (1819. gada likums prasa uz katrām 500 vīr. dvēs. vienu skolu); skolotāju ienākumi 20 — 330 rbļ. gadā; par visiem kopā 1480 rbļ., caurmērā uz katra 185 rbļ. gadā, jeb 15 rbļ. mēnesī; igauņu daļā (Pērnavas apr.) uz 13 muižām ar 16.000 dvēselēm 13 skolas, skolas namu vērtība 2827 rbļ., starp tiem viens, kam vērtība 1000 rbļ., visi citi 47, 60, 90, 100—300 rbļ. vērtībā; skolotāju

ienākumi 30—150 rbļ., kopā 812 rbļ. caurmērā 62 rbļ, jeb 5 rbļ. mēnēsi.

Uz Sāmu salas, uz 81 piekrastes muižas ar 33,798 dvēselēm iedzīvotāju veselas 85 skolas — uz katrām 400 dvēselēm viena; skolas namu vērtība 2915 rbļ., caurmērā katrs nams 34 r. vērts. „Vajaga redzēt šos namus, — saka Valdemārs, — lai varētu ticēt tam; vairākums šo skolas namu bij vērtēti uz 20, 30 rbļ. un tas pilnīgi pareizi;“ visi skolotāju ieņēmumi iztaisīja 1016 r. jeb uz katru skolu 12 r. gadā, 1 r. mēnesī! „Šeit tautas skola ir sastingusi tanī stāvoklī, kādā to zemniekiem labvēlīgais un tādēļ no Širrena un citiem pamatīgi lamāts ķēniņš Karlis IX. pieš 170 gadiem bija radījis.“ Šinis skolās kāds klībs kalps, vai cits gaudens nespējnieks mācot bērnu grāmatā 1—2 dienas nedēļā. Par to tas dabūnot brīvu dzīvokli skolas namā un 2—5 r. algas gadā; bet esot skolas, kuŗu skolotāji nedabūnot ne graša; tie kalpojot par brīvu, lai tiktu vaļā no kara klausības. Bez tam lielākā daļa Baltijas skolu algojot savus skolotājus pa daļai ar zemi, caur ko daudzi skolotāji paliekot vairāk par zemkopjiem, nekā par skolotājiem.

Kā likums par skolu skaitu un skolotāju algām palika neizpildīts, tāpat tas palika neizpildīts attiecīties uz skolas laiku. Likums nosacīja, ka visiem bērniem, kas sasnieguši 10 gadu vecumu, skola jāapmeklē no Mārtiņiem līdz 10. martam; bet ziņojumos par skolām mēs pastāvīgi atduŗamies uz sūdzībām par nekārtīgu skolu apmeklēšanu, uz sūdzībām par to, ka bērni tikai dažas nedēļas ejot skolā, ka laikā tie nesanākot un pirms laika izklīstot.

Tā tad nederīgi skolas nami, nederīgi skolotāji, nederīgas mācības programmas, nekārtīga skolas apmeklēšana — tās raksturīgās zīmes no mūsu tautas skolas līdz pat septiņdesmitajiem gadiem.

Un tomēr mūsu vietējā vācu valdība atzina jaunais laikos, ka tā tauta top par daudz izglītota, top augstprātīga, top nemierā ar saviem apstākļiem — un negrib bučot kungiem kulnas.

Latviešu un igauņu pārvācošanas sludinātājs

mācītājs, vēlāku biskaps Ferd. Valters, kuŗam lieli nopelni pie Valmieras (vēlāk Valkas) seminara dibināšanas, iekustināja šo jautājumu 1834. gadā un sagādāja līdzekļus priekš Cimzes sūtišanas uz Vāciju, uz Veisenfeldu, lai sagatavotu to par nākosā seminaraskolotāju. Kamēr Cimze Vācijā mācījās, tamēr mājās mācītāju sinodēs un vēlāku arī landtagā tika spriests par seminara ierīkošanu. Vēl pagastskolu (vismaz latviešu daļā) nebija, vēl paša zeminara nebija un tādēļ nemaz nevarēja spriest, kādus augļus tas nesīs, bet jau 1836. gadā pacēlās kāda landrata „von B. zu K.“ balss „Inlandē“ (№ 18.), ka zeminari nav vajadzīgi, ka zemnieku likumi no 1819. gada esot pilnīgi pietiekoši par tautas skolām gādājuši. Nelūkojot uz to, zeminars 1839. gadā tika atvērts. (Landtags nosprieda Cimzem 300 rbļ. algas gadā.). Nebija ilgi jāgaida, kad atskanēja daudz stigrāka balss pret jauno patiesībā ļoti mērenas gaismas iestādi. Muižniecība sāka nožēlot sperto soli uz patiesā tautas izglītības uzlabošanas ceļa un vismaz 1844. gadā atsacījās no skolotāju sagatavošanas tautas skolām. Minētā gadā landrats v. Bruiningks raksta māc. Valteram: „Tagad valdošais kungs (landmaršals) smēla no tā (no Valtera ziņojuma par Valm. zeminaru) s a v a s idejas. Viņš domā, Valmieras skola āboļu vietā esot izaudzējuse firziķus. Vai lai tā skola, kas nodomāta Vidzemes igauņu daļai, atkārtojot to pašu nelaimīgo mēģinājumu un tur, varbūt, āboļu vietā raugot izdabūt aprikosus! To tik nē, to tik nē! Igauņu skola Vidzemē netikšot dibināta!“ Citetais „Dūna Ctg“-as raksts, kuŗā raudzīts pierādīt, cik gādīga ir bijuse garīdzniecība pret latviešu tautas izglītību un cik labvēlīga muižniecība, atstāj patiesībā ļoti bēdīgu iespaidu. No tā mēs taisni redzam, cik grūti un cik maz ir varēts dabūt ko priekš tautas, turklāt tas pats mazums ticis darīts ne ar tīriem nolūkiem, bet aiz šādiem, vai tādiem patīgiem vai politiskiem blakus nolūkiem, — šinī gadījumā vadošā ideja ir bijuse latviešu un igauņu pārvācošana. Kā zināms, Valkas zeminars tika slēgts, kad uznāca skolu pārkrievošana. Raksturīgiem vārdiem

autors nobeidz zeminara nekrologu. Viņš saka (citēsim to vāciski, jo vāciski tas skan tā lieliski): „Erst als man diese Schöpfung deutschen Geistes und deutscher Gesinnung missbrauchen wollte, hat der Landtag die Anstalt, die er aus Landesmitteln erhielt, geschlossen.“ (Kad gribējuši šo vācu gara iestādi nelietīgi izlietot, tad landtags to slēdzis.).

Vidzemes muižniecības pretestība pret skolotāju izglītību 1844. gadā izklausas kā lēna vēsmiņa salīdzinot ar to aukū, kas izcēlās tam pašā jautājumā Kurzemē deviņi gadi vēlāku. Irlavas zeminars nodibinājās 1840. gadā kā „riteršaftes skola ar paaugstinātu mācības programmu“, pateicoties mācītāja Valtera gādībai. Riteršaftnieku saimnieki novēlēja zeminara ierīkošanai 4000 r., kuŗi tiem nācās no kroņa; tomēr par zeminara dibinātāju skaitījās muižniecība. Par zeminara direktoru tika aicināts ārzemnieks Kārlis Sadovskis. Zeminara programa tiešām nebij pārāka par vidēji labas draudzes skolas programmu. Vidzemē, un kādā pazemībā Sadovskis audzinājis savus zeminaristus, kā tas sargājis tos no „jaunlatvietības,“ par to stāsta neticamas lietas viņa audzēkņi. Un tomēr zeminars sacēlis muižniecībā lielu neuzticību pret sevi. 1853. gada landtagam tika iesniegts priekšlikums zeminaru pilnīgi pārgrozīt, „jo viņa audzēkņi par daudz mācoties, un vācu valoda esot skolotājiem nevien nevajadzīga, bet pat kaitīga (taisni otrādi, nekā Vidzemes zeminara dibinātājs Valters domāja) caur to, ka ta izplatot sevišķi tādus uzskatus, kuŗi iedvešot skolotājiem augstprātību un iedomību un padarot viņus ar savu likteni nemierā; un tā ka skolotājiem tomēr esot liels iespaids uz tautu, tad vācu valoda, kā vispārkaitīga, esot tūļin no zeminara izdzenama.“ Tika likts priekšā iecelt sevišķu izmeklēšanas komisiju šīnī lietā. Pret tādas komisijas iecelšanu uzstājies Ventspils apr. deputats barons v. B (āhrs?), kuŗš gaŗā runā aprādījis sekošu: „Kā viņš savos ceļojumos pa ārzemēm tautas izglītības lietu ar sevišķu uzmanību novērojis, tad zeminari nesot sevi nelaimi un postu (Verderben), kadēļ arī

Kurzemē pastāvošais, pēc Vācijas parauga ierīkotais zeminars nevarot būt derīgs un līdz šim gaidītos augļus ar neesot nesis; audzēkņi mācoties tur pulku par daudz un līdz ar pirmajiem vācu valodas vokabeļiem, iezīžot tādu iedomību, ka caur to tiekot uz visu mūžu padarīti par nederīgiem un priekš zemes labklājības, caur zināma gara izplatīšanu, par kaitīgiem jeb bistamiem; tadēļ neesot ko domāt par šīs, pašā principā, neizdevušās skolas pārgrozišanu, — viņš liekot priekšā atmest komisijas iecelšanu uu tūlīn slēgt zeminaru“. Pret deputatu f. B. uzstājies oberhauptmans E. f. d. Ropps, aprārdīdams pirmā runu par nepamatotu un tanī izteiktos uzskatus par maldīgiem. Izskolotājiem runājot laika gars. Seminars esot jāpatur, lai paturētu savās rokās skolotāju audzināšanu. Komisija tika iecelta un zeminars palika neslēgts. No šī laika vecais Sadovskis, protams, sāka jo rūpīgāk audzināt savus zeminaristus pazemībā un saudzēt viņu galvas no pārpildīšanas, un cienīgtēvi-mācītāji pūlējās iedot to pašu garu dzīvē iestājušamies zeminaristiem-skolotājiem. Kādā K . . . pagastā, — raksta Spāģis — nesen tika apsūdzēts skolotājs ar pieprasījumu atlaist to no amata, „tādēļ ka augstprātības belcebulš viņā iemītinājies, jo pēdējā svētdienā tas neesot mācītāja kungam nobučojis svārku stērbeli.“ S . . . pagasta skolotājam kontraktā nosacīts, ka tas ne no kādas citas drēbes nedrīkst taisīt sev apģērbu, kā vien no zemnieku vadmalas; arī vīksētus zābakns tas nedrīkst nēsāt. Un tas notika ap 1860. gadu! Šie fakti runā paši par sevi tik skaidru valodu, ka komentāri te nav vajadzīgi. Tie arī izskaidro Spāģa ienaidu pret luteru mācītājiem.

Lieta grozījās uz labo pusi, kad 1866. g. iznāca likums par Baltijas pagasta sabiedrību pārvaldīšanu. Šim likumam liela nozīme mūsu skolu attīstības vēsturē ne tādēļ, ka tas būtu uzstādījis kaut kādus jaunus principus šīnī lietā, bet tādēļ, ka ar šo likumu pagastu sabiedrībām pirmo reiz tika dota organizācija un zināma pašnoteikšanās tiesība, kaut arī maza, niecīga — tīri homeopātiska. Šīnī laikā iekrīt vairāki

garu rōsinoši apstākļi, kuŗi skolu uzplaukšanai nāca par labu: pirmkārt, priekš visa tautas daudzuma vēl jaunā, augošā un labākos tautas dēlus entuziasmejošā tautības ideja, otrkārt, zemnieku atsvabināšana Krievijā un Aleksandra II. „lielo reformu laikmets,“ kuŗa vilņi atnāca arī līdz Baltijas ūdeņiem, lai gan vidus laiku pelējumus ar tiem neaizskaloja. Taisni zem šo lielo notikumu iespaida mūsu „zemes valdnieki“ pasteidzās dot mums kādu nekādu pašvaldību, lai novērstu „krievu valdības“ iejaukšanos „zemes“ darīšanās, lai paliktu pie savas slavenās „kontinuitates,“ lai uzturētu „zemes“ privileģijas un priekšrocības. Tad vēl, treškārt, nāca klāt diezgan auglīgi gadi ar dārgām labības cenām. Un tā ka iesākumā tautiskā kustība vislielāko svaru lika uz tautas izglītību caur skolām, biedrībām un laikrakstiem, tad taisni šinī laikā arī nodibinājās un uzplauka mūsu tautas skolas. Mūsu „zemes valdniekiem“ atlika tikai pūsdamiem, elsdamiem, dzīties kustībai pakal, ķert to pie svārku stūriem un turēt jeb, kā saka, regulēt skolu pārvaldīšanu, spēlēt skolu baznīcas kalpoņu, lomā, kā to liecina 1. pants „Nosacījumos par evaņģeliski-luteriskām laukskolām un skolotāju zeminariem Igaunijā un Kurzemē no 25. aprīļa 1875 g.: „Igaunijas un Kurzemes evaņģ. luterisko laukskolu mērķis ir: nodibināt vietējos iedzīvotājos šīs konfesijas reliģiskos un tikumiskos jēdzienus un izplatīt derīgas zināšanas“, jeb Vidzemes „Instrukcijas“ (no jūlija 1874. g.) § 1: „Lauku jeb zemnieku skolas sagatavo uz iesvētīšanu un ietāšanos draudzes dzīvē.

Šinīs pārā desmit gados cēlās visi tie skolas nāmi, ar kuŗu ārējo izskatu mēs tiešam varam lepoties, šinīs gados mūsu pagasta skolas pārvērtās no ābece skolām par tautas skolām ar apmēram to programmu, kāda tām tagad, — dažā ziņā pat labāku; šinīs gados mūsu tautas skolotāji materialā ziņā tika aizvien labāk un labāk nostādīti un varēja sākt domāt par cilvēcīgu dzīvi. Nelūkojoties uz Sadovska darbību Irlavā, uz Cimzes mērenību Valkā un mācītāju pūliņiem audzēt svlotājus pazemībā, — „l a i k a

gars" darbojās pie skolotājiem un darija tos par centīgiem gaismas kaŗotājiem, kā to liecina, starp citu viņu dzīvā piedalīšanās tā laika skolotāju konferencēs.

Bet ja mūsu muižniecība, vai garīdzniecība grib pierakstīt sev nopelnus pie mūsu tautas skolas uzplaukšanas, tad tā ir apzinīga mānīšana: tauta patecēla savu tautas skolu; muižniecība un garīdzniecība ir knapi darijušas savu pienākumu.

Šā gada marta mēnesī iznāca brošurīte „О положеніи начальн. народнаго образованія въ Прибалтійскомъ краѣ. По поводу журнала комитета министровъ 10 мая 1905 г. (Рига, 1906 г.), kuŗas priekšvārdā tās četri autori (A. Viljevs, V. Prāvdiņš, M. Popovs un M. Uspenskis) atzīst, ka tagadējā Baltijas tautas skola, bez šaubām, prasot pamatīgas reformas (bet uz tām viņi neaizrāda, jo tas nozīmētu: zāģēt to zaru nost, uz kuŗa viņi sēž). Viņu nolūks esot, uzrādīt uz „dažādām nepareizībām“ ministru komitejas žurnālā. To viņi turot par „savu moralisku pienākumu kā personas, kas tuvu stāv tautas izglītības lietai Baltijas guberņās“. Apoloģiju tagadējai Baltijas skolai viņi nerakstīšot. Brošurītes iznākšana ir ievērojama laika zīme. Tā rāda, ka krievināšanas politika nō dabūtā trieciena atžirguše un sāk atkal mobilizēties, un ka krievināšanas kalpi visā savā līdzšinējā darbībā nekādas vainas neatrod, turpretīm — taisni pret solījumu — pa starpām uzdzied tomēr tai apoloģiju. — Galvenie punkti isumā būtu šādi: 1) Uz laukiem skolēnu skaits varējis mazināties aiz tā iemesla, ka pēdējos 10—15 gados, rūpniecībai un tirdzniecībai attīstoties pilsētās un miestņos, kā arī dažādās dzelzsceļu mezglu stacijās, ļoti daudzi bezzemes zemnieki nometušie uz dzīvi un turpat sūtot arī savus bērņus skolā. 2) Senāk par kārtīgas draudzes un pagasta skolas apmeklēšanu rūpējušās vietējās skolu komisijas, piedzīdamas sodu 10—50 k. par katru bez iemesla nokavētu dienu; pēc „reformas“ minētās komisijas to vairs nedarot, kaut šis pienākums guļot uz viņām arī tagād. 3) Laikmetā, kas nāk pēc reformas, stipri grozījies tautiskais sastāvs

vidējās skolās tagad sagatavošanas apakšējās klases vīriešu un sieviešu ģimnazijās, realskolās, komercskolās un tirdzniecības skolās, kā arī 1. un 2. šķiras privatskolās pārpildītas ar latviešu un igauņu tautības bērniem. 4) „Mākslīga pārkrievošana“, pret kuŗu izteicoties ministru komiteja, neesot bijusi reformētās Baltijas skolas nolūkos, bet gan „bērnu un jaunības izglītība saskaņā ar vietējo iedzīvotāju vajadzībām“, kā arī „labu tikumu ieaudzēšanā“ — tie bijuši, bez šaubām, vadošie motīvi skolu valdes organu darbībā. Ka pārkrievošanas nolūku šiem „organiem“ neesot bijis, to jo pārliecinoši pierādot tas apstāklis, ka visu Baltijas l u t e r i s k o skolu skolotāji bez izņēmuma esot vietējie „inorodci“; vietējās kroņa skolās, kā pilsētas (pēc 1872. g. ustava) un ministrijas skolās visi audzēkņi esot latviešu un igauņu tautības. 5) Iepazīšanās ar krievu valodu esot latviešiem un igauņiem nepieciešama vajadzība, ko pašas šīs tautas atzīstot, ko pierādot tas fakts, ka taisni tās skolas, kuŗās labāk krieviski mācot, esot pārpildītas. Un tādēļ esot dziļa maldība, ka reformētā skola, pārvērsta par pārkrievošanas ieroci, esot sarāvusi saites ar vietējo iedzīvotāju interesēm. 6) Tautskolu direktoru un inspektoru apvainošana (обвинение), ka tie ar pārkrievošanas nolūkiem patvarīgi grozījuši skolas programmas, esot vēl jāpierāda. 7) Caur to, ka muižniecība, pretodamās visiem valdības soļiem krievu valodas izplatīšanas ziņā, atrāvusies no piedalīšanās pie skolu pārvaldīšanas, tautas skola, bez šaubām, esot tapusi vairāk tautiska, nekā tā bijusi līdz 1887. g. reformām, un zemnieku zīmpatijas uz reformēto skolu visu laiku parādījušās iekš tam, ka tie arvien devuši jaunus naudas līdzekļus skolas namu būvēm, palielinājuši skolotāju algas un ņēmuši dzīvu dalību pie skolotāju vēlēšanām, kā arī iesnieguši lūgumus, lai pagasta skolas pārvērs par divklasu mīsterijas skolām. 8) No vietējiem iedzīvotājiem, kuŗiem tautas skola, iepazīstinādama tos ar krievu valodu, atvērusi ceļu uz vidus, augstskolām visā valstī, izcēlušies tie lielie pulki latviešu un igauņu

inteliģences, kuŗi tagad sacenŗoties ar vācu inteliģenci, un milzigs (громадный) procentis ģinavnieku Baltijas gubernāŗs piederot pie latv. un igauņu tautibām. 9) Tūliņ pēŗ skolu reformas manāmi sākot augt vietējā „inorodcu“ literatura, sākot iznākt krievu klasiķu tulkojumi, dibinājoties jauni laikraksti, no kuŗiem daŗi skaitot līdz 14.000 abonentu; rodoties oriģinalrakstnieki, beletristi un dzejnieki. Te klāt arī statistiskas ziņas, kādā mērā augusi latvieŗu periodiskā literatura no 1887. g. līdz ŗim. 10) Esot jāievēro reformētās skolas iespaids arī uz tautas ekonomisko dzīvi. Caur iepaziŗanos ar krievu valodu, latvieŗiem un igauņiem atvērta ceļŗ uz visu Krieviju, tādēļ arī tie vismiļāk atdodot savus bērņus kroņa elementarskolās un ministerijas skolās, kur krievu valoda vislabāk tiekot mācīta. Minētās skolas esot taisni pārpildītas. Un visus ŗos un vēl citus savus prātojumus beidz mūsu ģetri autori ar to, 11) līdzŗinējie panākumi krievu valodā pagasta skolās esot nepietiekoŗi un tādēļ jāraugot nostādīt ŗis valodas mācīŗanu labāki. Beidzot 12) katrā ziņā, pirms atmetot 1887. g. reformu, esot vajadzīgs izpētīt, kādas sekas varētu būt atgrieŗšanai uz pagātni.

Sekoŗās rindiņās mēs dosim īsas piezīmes pie 12 atzīmētiem svarīgākajiem tautas izglītībai „tuvu stāvoŗo“ personu taisnoŗanās punktiem. Pie p. 1) pēdējos 15—20 gados rūpniecība un tirdzniecība gan stipri augusi un daudzi bezzemes zemnieki ir aizgājuŗi uz pilsētām un miestiem, kur tie arī savus bērņus skolā sūta. Bet tas nebūt nenozīmē, ka lauku iedzīvotāju skaits ir gājis mazumā. Nē, tas arī ir audzis, tikai ne tādā mērā, kā tas būtu noticis, kad viss dabiskais pieaugums būtu palicis uz laukiem. Pēŗ 1881. g. ļauŗu skaitīŗanas Vidzemē laucinieku bija 925.597 dvēseļu, pēŗ 1897. g. skaitīŗanas — 948.109 dvēs.; tagad vajadzētu būt apmēram 962.200 dvēseļu. Vismaz samērā ar to vajadzēja augt arī skolēnu skaitam laukskolās. Bet tas nav noticis — Pie p. 2) Senāk vietējās skolu komisijas lūkojuŗās uz to, ka visi bērņi, kas nāk skolas gados, tiek arī skolā sūtīti. Tagad komisijas ŗo savu pienākumu nepildot.

Ērmota žēlošanās par komisijām, kuŗas paši skolu birokrati uzlūkojuši par kavēkli savai „darbībai“ un bidījuši pie malas. Tā piem. 1897. gadā sēdēja Pēterburgā kaut kāda komisijā Baltijas lietās zem tolaik vēl neslavenā Plēves prezidijas, kuŗā nelaiķis krievināšanas matadors Lavrovskis ziņoja, ka Baltijas tautas skola esot jātira no politiskām atliekām. Šī nolūka sasniegšanai esot tik viens līdzeklis: valdībai jāņem skola savā faktiskā vadišanā līdz ar tiem līdzekļiem, kuŗiem jānodrošina skolu eksistence, un „jāregulē“ (?) šie līdzekļi, lai apgādātu valdības mērķiem nodērigu mācības personālu: „kā rokās būs skolotājs, tam piederēs skolas virziens“. Uz ko var zīmēties skolas tīrīšana no „politiskām atliekām“? — Laikam taču vienīgi uz mātes valodas atliekām. Tāpat arī faktiskās vadišanas ņemšana „valdības“ rokās var nozīmēt tikai — vietējo komisiju galīgu atcelšanu un skolotāju kandidātu vēlēšanas tiesības atņemšanu pagastiem, — ne uz ko citu vairāk! — Pie p. 3) Nostādīt vidusskolu pildīšanos ar latviešu un igauņu tautības bērniem kā rezultātu no tautas skolas pārkrievošanas, ir vismaz smieklīgi, ja negrib sacīt nejēdzīgi. Karsta cenšanās pēc izglītības modās latviešu tautā līdz ar tautisko apziņu. Tā gan varetu sacīt: pat tautas skolu pārkrievošana nespēja šo cenšanos noslāpēt, nožņaut. Vidējās skolas pildas ar latviešu bērniem tāpēc, ka pēdējos 20 gados pilsētas div- un triskārt augušas caur šo tautību ienācējiem, kuŗi arī pilsētā ienesuši to pašu centības garu pēc izglītības, turklāt laba daļa no tiem tikusi pie turības. Pie p. 4) Mākslīga pārkrievošana neesot bijusi reformas nolūks, bet gan jaunības izglītība saskaņā ar iedzīvotāju vajadzībām; arī par skolotājiem atstāti tie paši „inorodci“ pat pie luteriskām pag. skolām un kroņa skolās visi audzēkņi latviešu un igauņu tautības. — Par daudz biežām pierēm jābūt tām, kuŗas grib noliegt mākslīgu pārkrievošanu mūsu tautas skolās; sevišķi nejēdzīgi tas skan no to vīru mutes, kuŗi paši šo politiku dzīnuši. Kā šāda politika tikusi dzīta, to pierāda pievestais Lavrovska ziņojums Plēves komisijā 1897. gadā, to pierāda

jautājums par mācības valodu divās pirmajās ziemās to pierāda visa tautskolu inspektoru „darbība“. Kurators Kapustins, ar nolūku ieraut robu pastāvošā tautskolu sistēmā, sāka jau 1886. gadā propogandēt ministrijas skolu atvēršanu, galvodams, ka pirmos trīs gados (t. i. I. klasē) mācības tiks pasniegtas latviešu vai igauņu valodā un tikai otrā klasē sāks krieviski mācīt (cirkulars no 8. decembra 1886. gada); nākošā 1887. gadā iznāca pagaidu likums par visām Baltijas laukskolām („pagaidu“ likums bez gala!), kurā jau sacīts, ka tikai pirmajos divos gados mācības var tikt pasniegtas vai nu latviešu, igauņu vai krievu valodā, lukojojoties pēc ērtības (смотря по удобству). Priekš kā šī ērtība domāta (vai bērniem, vai revidentiem) un kas lai to noteic — likumā nav sacīts. Un drīzi vien, no visām Krievijas malām šurp aicinātās načajstvas, kā subri no Belovezas mežiem svešā klajumā sadzīti, nezināja neko citu izdomāt, kā iztulkot likuma ērtību ja ne krievināšanai, tad sev par labu. Un mātes valoda kā mācības valoda tika no skolas izdzīta. Sākās pagastu un draudžu sūdzības ministrijā un no ministrijas pieprasījumi kuratoram par to lietu. Kā kurators iztaisnojies, mēs nezinām; zinām tikai to, ka tautas sūdzības palika bez sekmēm un varam vērot, ka ministrija, laikam, tikuse apmānīta tānī ziņā, ka tai tomēr būs ticis iestāstīts, ka mātes valoda kā mācības valoda no tautas skolām nav izdzīta. Pie tāda slēdziena jānāk, lasot ministrijas cirkularu no 6. dec. 1896. g. Nr. 30, 126, kurā sacīts, ka ministrs apstiprinājis Rīgas māc. apgabala kuratora rīkojumu par krievu valodas lietošanu pie mācību pasniegšanas pagasta skolās pirmajās divās ziemās blakus mātes valodai, lai pamazitiņam pieradinātu bērnus pie šīs valodas priekš visu priekšmetu pasniegšanas tānī trešajā ziemā. No tā var novērot, ka ministrijai bijusi tāda ziņa, ka patiesā mācības valoda pirmajās divās ziemās ir mātes valoda, bet krievu valoda tiek pieņemta tik blakus tai. Lai iznīcinātu ministrijā uzticību pret latviešu un igau-

ņu sūdzībām, tā tani pašā laikā Rīgas māc. apgabala inspektors, šimbrīžam savu lomu izspēlējušais Sajonkovskis, sarakstījis slepenu denunciacijas brošuru pret latviešu un igauņu centieniem un piesūtījis to centrales augstākajiem ierēdņiem. Pēdīgi, 1889. gadā, Rīgas māc. apgabala valde „ērtības“ jautājumā izgādāja sev no ministrijas carte blanche (ministra izskaidrojums no 14. aprīļa 1899., Nr. 9407, lai gan galīgs izskaidrotājs šādā gadījumā var būt tikai senats). Tagad mātes valodas izdzīšana vietējo čīnavnieku acīs bija „оформлена“ — un taisni tas priekš īsta čīnavnieka ir tas svarīgākais, jeb kā krievi saka: „настоящая суть дела“, — kad tas ir, tad čīnavnieks gul kā jaunpiedzimis bērniņš, lai ap viņu vai visa pasaule kauktu un šķīstu. No sacītā redzams, ka skolu priekšniecība vislielāko vērību piegriezuse ne bērnu izglītbai, ne „vietējo iedzīvotāju vajadzībām“, bet krievu valodai jeb „mākslīgai krievināšanai“, jo — lai gan šo priekšniecības vīru pulkā nav bijis nevienas pedagogiskas zvaigznes — tad tomēr tik daudz no pedagogikas ziņās katrs no viņiem, ka nav iespējams ar sekmēm pašniegt mācības maziem bērniem svešā valodā.

Runāt par latviešu un igauņu tautības audzēkņiem kroņa skolās mēs neturam par vajadzīgu. Varam tikai apbrīnot četrus brošuras autorus par viņu savādo loģiku. Vai tad viņi tiešām var iedomāties tādu „mākslīgas pārkrievšanas“ metodi, ka Baltijā ierīko krievu skolas un audzēkņus priekš tām izraksta no Krievijas! . . . Pie p. 5). Iepazīšanās ar krievu valodu esot latviešiem nepieciešama vajadzība, paši tie pēc tās cenšoties, tādēļ pārmetums, ka pārkrievotā skola sarāvusi saites ar tautas interesēm, esot nepareizs. — Mēs esam centušies iemācīties krievu valodu pirms mūsu skolu pārkrievšanas, centamies to darīt pārkrievšanas laikā un centisimies arī turpmāk, pēc tam, kad pārkrievšanas sērga, ar Dieva palīgu, no mums būs novērsta. Mēs to darīsim tādā mērā, kādā mums šīs valodas prašana ir nepieciešama, kādā tā savienojama ar tautas daudz lielāku, augstāku nepieciešamu vajadzību — ar viņas garīgo attīstību. Šo

pēdējo vajadzību mūsu daudzie pārkrievotās skolas pompaduri nekad nav atzinuši. Un neatzīdami to, nenostādīdami to par skolas augstāko mērķi, tie ir sarāvuši saites ar „vietējo iedzīvotāju interesēm“. (Pie p. 6.). Tautskolu direktoru apvainošana, ka tie ar pārkrievošanas nolūkiem grozījuši skolu programmas, esot jāpierāda. — Varētu jau pietikt ar tiem pierādījumiem, kas pievesti 4. punktā, bet nu dosim vēl vienu. Kā pielikums pie Rīgas māc. apgabala cirkulariem (pie Nr. 4) iznāca 1897. gadā brošūra „О цѣли и способѣ обученія инородцевъ государственному языку“, parakstīta no A. Viljeva (tān laikā kuratora kanceļas ierēdnis). Mācības apgabala cirkulari ir skolu priekšniecības oficielu rīkojumu un pavēļu krājumi; protams, ka „cirkularu“ pielikums arī skolotājiem bij jāuzņem kā skolu valdes oficiels rīkojums jeb pavēle. Iz šī interesantā pielikuma mēs, — atturēdamies no plašāka referata, — pievedīsim sekošu: a) „... lai sasniegtu augšā minēto mērķi (t. i. lai pirmajās divās ziemās sagatavotu bērns tik tālu, ka trešajā tie var visus priekšmetus mācīties krievu valodā), tad nevien krievu valoda, bet arī aritmetika un vingrošana pirmajā ziemā jā māca valsts valodā (29. l. p.). Turpat dažas rindinas lejāku: b) „šim nolūkam izrādas par noderīgu, pirmajās 4—5 mācības nedēļās mācības stundu skaitu, kas nolikts krievu valodai un rēķināšanai, izlietot ar jauniestājušiem (pirmzemniekiem) vienīgi (исключительно) krievu valodas mācīšanai pēc naturalās metodes...“ Tāpat vingrošanas stundās, pat tān gadījumā, kad skolotājs zin, ka bērni viņu nesapratis, tam jālieto vienīgi krievu valoda pie komandas (30. l. p.). Tikpat eksklusīva krievu valodas lietošana tiek ieteikta otrā ziemā ģeografijas stundās. Un 35. l. pusē nāk briesmīgi draudi skolotājiem: ja izrādītos, ka vienā vai otrā skolā nav tik spīdoši panākmi krievu valodā, kā A. Viljeva kgs to vēlas, tad „visa vaina par to krit uz skolotāju“, un nav viņam attaisno-

šanas un nebūs viņam žēlastības! Bet to varēs panākt, „ja krievu valoda būs skolā par sarunas valodu, какъ это и должно быть. . .“ (stiprs pastripojums no Viljeva kga). — Kas tas bij? Vai tas bij priekšniecības ciešs piekodinājums apakšniekiem, lai šie pēdējie stipri turas pie likuma, pie tā paša viņu sakropļotā likuma, kuŗu Viljeva kgs pats pieved šo sava gara pārļu sākumā (28. 1. p.)?! . . . Un šeit viens ģenīalas birokratiskas likumu iztulkošanas paraugs, kuŗš līdz ar to rāda, kā pamazām ticis līdzināts ceļš uz Baltijas skolām krievu tautības skolotājiem, kuŗi vietējās valodas neprot: „Atļaudams pilsētas rajonu pirmmācības skolās, kuŗās mācību pasniegšanai jānotiek valsts valodā, pirmējā sākumā lietot arī bērnu mātes valodu (lat., ig., vācu), likums, bez šaubām, ir domājis tādus skolotājus, kuŗi paši prot vietējo inorodcu valodas. Bet tā ka pievestajā likumā nav nekādu norādījumu uz to, ka par skolotājiem Baltijas pilsētu pirmmācības skolās jābūt tādām personām, kas vietējās valodas prot, tad acīm redzams, ka šinis skolās par skolotājiem var tapt ielikti dzimuši krievi, kuŗi ar vietējām valodām nemaz nav pazīstami, kas, kā augšā sacīts un kā piedzīvojumi to pierādījuši, iznāk pat gaužām noderīgi piekš ātrākas dzīvās krievu runas piesavināšanas bērniem. Priekš tāda skolotāja likumā atļautā tiesība lietot pirmajā mācības laikā bērnu mātes valodu ir lieka (является излишнимъ) . . .“ Tāpat tiek ieteikts atturēties no mātes valodas lietošanas arī tiem skolotājiem, kuŗi vietējās valodas prot. Vismīkstākais nosaukums šādiem prātojumiem — no pēdagoģiska stāvokļa spriežot — var būt tikai: м е ж о н і б а. Kur te ievērotas tautas intereses, bērnu gara intereses, izglītības intereses?? Un šī brošūra nav ņemta atpakaļ vēl šodien, lai gan ministrija esot to pavēlējusi; taisni otrādi: līdz pat šim, kā liekas, tā top pildīta, jo pašos pēdejos gados, kā dzird, Rīgā tiekot iecelti skolotāji un skolotājas, kas latviski neprot. — Pie p. 7) Pēc pārkrievošanas tautas skola tapusi tautiskāka, nekā tā bijuse zem vācu valdības, zemnieku zīmpatijas uz „reformēto“ skolu augušanas, kā to pierādot tas apstākļis, ka pagasti palielinot skolo-

tāju algas, būvējot jaunus skolas namus, ņemot dzīvu dalību pie skolotāju vēlēšanām, kā arī lūdzot, lai pagasta skolas pārvērs par divklasu ministrijas skolām. — Tautisku ņūmu atstāsīm pie malas, jo runa par to no četru čīnavnieku puses ir tīrā облыжность. Tikpat maz spējīgi viņi spriest par tautas zīmpatījām pret agrāko skolu. Pirms pārkrievošanas sabiedrībā bij pavisam cita interese pret skolu, skolas jautājums bij daļa no tautas dzīves, un presē nekad nemitējās apspriešanas par skolu trūkumiem un vajadzībām . . . Nebūs vajadzīgs plašāki mūsu lasītājiem aprādīt, ka viens no svarīgākīem prasījumiem šīnī lietā bija, tautas skolas atsvabīnāšana no vācu kundzības jūga. Tīķa atzīts, ka tīķai pašas tautas rokās tā var brīvi attīstīties un dot gaidamos rezultatus . . . Bet tad nāca pārkrievošana un viss apklusā, — vai sabiedrība ar' ? — Kas to lai pasaka; bet presē skolu jautājums apklusā itīn pamatīgi, un proti tādēļ, ka „nevarot rakstīt“ . . . Kad sāka „varēt“, tad tautas „zīmpatījas“ pret tāgādējo skolu parādījās tīķ spilgti, ka būtu jādomā, kurli un stulbi to ir redzējuši un dzirdējuši un sapratuši; bet, lūk, nē: rodās četri vīri, kas „tuvu stāvēdami tautas izglītības lietai Baltijā“, „tura par savu moralīķu pienākumu“ 1906. gada februārī sludināt pasaulei latviešu tautas zīmpatījas krievošanas darbnīcām. — Skolotāju algas uzlabojumiem un skolas namu būvēm par pamatu ne mīlestība uz pārkrievojotām skolām, bet pavisam citas atzīņas. Un par tām ministrijas skolām četri autori būtu labāk cietuši klusu. Divklasu ministrijas skolas, sava augstākā kursa dēļ, ir bez šaubām laba lieta un par šo skolu, kā skolu, ievēšanu pie mīnms, mēs birokratījai pārmetumus netaisīsim. Bet jautājums ir, ar kādiem nolūķiem šīs skolas tīķa propogandetas, ar spīēšanu uzspīēstas, bet ne lūgtas, un pat kroņa nauda priekš to uzturēšanas sauģā spīēsta? Ne gādība par tautas izglītību, bet politīķa te spēlēģa lomģ: šīs skolas stāv neaprobeģotģ skolu birokratīģas rīķošānģ, ne vietēģām skolu komisīģām, ne pagastīēm nav par tām nekģda teīķšana un ģa pagastīēm kur atģģģa skolotģģu vēģēģšanu, tad

tas bij inspektora „labsprāts“ (aiz politikas); ar šīm skolām vajadzēja ieraut robu vietējo skolu pārvaldības sistēmā, kuŗa tika no vāciešiem daudzīnāta par tādu, kas dibinājoties uz konfesionāla un pašvaldības principa, šo principu vajadzēja ar ministrijas skolu palīdzību iznīcināt; jādama, ka ministrijas skolu dēļ tika nolaistas arī tās 124 (jeb atlikušās 111) draudzes skolas, kas iztaisa pulku lielāku zaudējumu nekā tas vinests, kas nāk no 38 divklasu ministrijas skolām. — Pie p. 8) Apgalvojums, ka ar tautas skolas pārkrievošanu latviešiem un igauņiem ticis atvērts ceļš uz vidus un augstskolām visā valstī un ka pateicoties šai pārkrievošanai izcēlušies „tie lielle pulki“ latv. un igauņu inteliģences, — ir daudz nepareizāks nekā tas, kaŗu nelaiķis Sinovjevs uzstādīja zīmējoties uz zirgu zādībām Vidzemē. Ceļš uz minētām skolām bij mums vaļā jau pirms mūsu tautas skolas pārkrievošanas un mēs arī bijām iesākuši to staigāt. Ka tagad to daudz vairāki uzsāk nekā priekš 20 gadiem, tam citi (ekonomiski) iemesli, un lai no nākoša gada ievestu mūsu skolās ķīniešu valodu par mācības valodu, arī tad ar katru gadu skolnieku un studentu skaitam no latv. un igauņu tautībām vajag augt. Tas ir kulturisku dzīvi uzsākušas tautas dabas likums. Bet kad četri autori apgalvo, ka milzīgs procents čīnavnieku Baltijas guberņās esot no latviešu un igauņu tautības, tad tas ir taisni negodīgi. Visas Aleksandra III. reformas bij pārkrievošanas reformas un latviešiem un igauņiem reformētās iestādēs nebij un nav vietas. Retos izņemot, visiem izglītotiem latviešiem un igauņiem, kas gribēja uzsākt ierēdņu karjeru, bija jāaiziet svešumā. Tā bija zināmā mērā zemes aplaupīšana garīgā ziņā, jo daudzi no tiem, kas tagad aizgājuši svešumā, mums pazūd, palikdami dzimtenē, būtu tapuši par derīgiem sabiedrības darbiniekiem, kamēr šurp atsūtītie krievi nekad par tādiem nevar palikt, jo viņi ir sveši tautai un tauta viņiem sveša. Pie p. 9) Tūlin pēc skolu „reformas“ uzplaukusi mūsu rakstniecība, avižniecība u. t. t. Tas skolu pārkrievošanas nopelns. Tā raksta četri „tuvu stāvoši“, moraliski autori. — Te nu gau

vajadzēja autoriem citādi runāt; patiesību viņi būtu sacījuši, kad būtu tā rakstījuši: diemžēl, par spīti visiem mūsu pūliņiem un starāšanām, tā latviešu rakstniecība kā plaukst, tā plaukst. Jo kam nav zināms, kā skolu načaslvas skatījās uz skolotājiem-rakstniekiem, uz zeminaristiem, kas interesējās par latviešu rakstniecību (priekš to apzīmēšanas bija izdomāts pat sevišķs termins: *латышестволюбные*), kā latviešu grāmatas tika neieredzētas pagastskolu bibliotekās un viņu iegādāšana visādi apgrūtināta un aprobežota. — Pie p. 10) Uzstādīt apgalvojumu, ka tautas skolās pārkrievošana nesusi mūsu tautai ekonomiskus labumus, atvērda ceļu uz Krieviju, un ka tādēļ latvieši ļoti cenšoties pēc krievu valodas, — uzstādīt tādu apgalvojumu var tikai cilvēki, kuŗiem priekš savas sliktās lietas aizstāvēšanas nav vairs nekādu prātīgu pierādījumu. Mūsu tautas, kā arī visas Krievijas ekonomiskā dzīve, sākot ar Aleksandra III. un Višņegradska valdīšanas laiku, gājusi atpakaļ. Neesam arī dzirdējuši, ka pēdējos 15 gados latvieši lielākā skaitā būtu aizgājuši uz Krieviju laimi meklēt un tur to atraduši. Bet kad latvieši sūta savus bērņus divkl. ministerijas skolās, kuŗām lielāks kurss, nekā pagastskolām, tad tas ir tikai zīme, ka viņi cenšas dot saviem bērņiem pēc iespējas vairāk izglītības. Citu iemeslu tur nav, jo tie paši zeminaristi māca pagastskolās, tie paši ministerijas skolās, tik pat cieti turās pie krievu valodas vienās, kā otrās. Gala iznākums (p. 11): krievināšanu nevajaga dzīt no Baltijas skolas ārā, bet labāk nostādīt krievu valodas pasniegšanu. . . Ko te nu līdzēja paša Keizara vārds un paraksts: mūsu mazie pompaduri saka — „nē“, un tā lieta paliek pa vecam. Jau izgājušā gada jūnijā tautas apg. ministrijai vajadzēja sastādīt sevišķu komisiju, kuŗai bij jānokārto jautājums par tautas valodas ievēšanu Baltijas skolās par mācības valodu. Pagājis jau otrs jūnijs, bet birokratu kungiem ir prātā nenāk pildīt Visaugtāko pavēli. Tā ir laba lekcija apakšniekiem, ar kādu cienību nākās izturēties pret Visaugstāko gribu! Tomēr, nebūdami pilnīgi droši, ka tā pavisam

bez mēģinājuma uz grozīšanu varētu ministru komitejas nolēmumu atstāt bez ievēribas, četri „tuvu stāvošie“ kungi pieprasa izpētījumu, kas iznāktu, ja gribētu atgriezties pie vecās kārtības. Skaidra lieta, ka komisijai, kuļai tiktu uzdots „izpētīt“, būtu „jādarbojas“ — un — vismaz gadu desmit. Kamēr komisija darbotos, tikmēr tai lietai būtu jāiet pa vecam по натуральному методу. . .

Kad gribam spriest pēc avīžu ziņām iz Viļņas mācības apgabala, priekš kuļa 27. aprīlī jau galīgi nolemts ievest tautas skolās vietējās valodas par mācības valodām, un ka šis nolēmums jau sākts izpildīt, tad jānāk pie slēdziena, ka vilcināšana attiecoties uz mūsu skolām nenāk no Pēterburgas, bet no vietējās mācības apgabala valdes.

Beigās pārs vārdu pārkrievotājiem par aizstāvēšanu. Mužniecības ziņojumi uz Peterburgu, kuļi devuši nokrāsu ministru komitejas argumentācijai, kā arī šejienes vācu preses spriedumi par tagadējām pagastskolām un sevišķi par skolotājiem, — atsvabināšanas kustību latviešu tautā rauga uzkraut par vainu pārkrievošānai. Līdz ar pārkrievošānas sākumu ieviešies skolotāju starpā nihilisms, bezdievība un visādi citādi ļaunumi. Šos ļaunumus esot ieviesuši krievu seminari un vispār krievu skolas. Ja apsūdzētāji būtu sacījuši, ka n e n o r m a l i e a p s t ā k ļ i, kādos tautas dzīve caur visām Aleksandra III. reformām tika iespiesta, ir uzaudzējuši tagadējo ienaidu pret pastāvošo kārtību, tad viņiem būtu daudz taisnības. Bet pārmet seminariem un tautskolu inspektoriem, ka viņi sliktā garā audzinājuši skolotājus, ir netaisnīgi un nepareizi. Seminaros skolotāji tiek audzināti tik stingrā uzraudzībā, kādā, varbūt, nestāv „mazgadējie“ Ropažu kolonijā un amatā iestādāmieš tie nāk tādā inspektoru uzraudzībā, ka to var saukt par skolotāju beztiesību stāvokli, vai citādi kā, bet tikai ne par izlaišanu. Nav mūsu krievinātāji maitājuši ne skolu, ne skolotājus, dodami tiem plašāku izglītību caur seminara kursa paplašināšanu, gādādami pašiz-

glītības līdzekļus vēlākā dzīvē, ierīkojot bibliotēkas, sarīkojot ziniskus kursus un pedagoģiskas konferences. Nē, no visa tā skolotāji ir tikuši sargāti, lai viņu gars paliktu nesamaitāts, un viņi paši ar nedalītu mīlestību varētu nodoties krievu valodai по натуральному методу. Pievedīsim šeit gabaliņu iz skolu politikas vēstures. — „Zemo ļautiņu šaurie dzīves apstākļi prasa, ka viņiem pasniedzamā izglītība arī būtu šaura, lai viņu redzes aploks paliktu šaurš, lai nesaskaņa starp viņu ārējo stāvokli un iekšējo izglītību nesaceltu viņos nemieru; lai to sasniegtu, tad skolotāju izglītībai jātop nospīestai uz zemāko mēru, tā ka viņi pat pie labākās gribas nebūtu spējīgi vest šo izglītību pāri par to līniju, kuju vilkuse visvaldoša un visgudrā valdība . . .“ „Un tā skolotāju seminaros mācības laiks tika saīsināts. Lai vienus no seminara audzēkņiem neatradinātu no vienkāršās apkārtnes un otru lai pieradinātu pie tās, tad seminarus pārcēla no lielākām pilsētām uz maziem miestiem. Un seminaru vadību nodeva tādu vīru rokās, kas krietni pārliecībās. Seminaros mācīja nākošos skolotājus panest nepelnītas pārestības, mācīja pazemību un citus skolotāja amatā svētīgus tikumus, ievēda izlūku (špionu) kārtību etc. Lai atņemtu iespēju skolotājiem, kuji jau amatā, krist liberalisma nagos caur pašizglītību, tad aizliedza skolotāju sapulces. Pat skolas pārlūku vadībā nepielaida šādas sapulces, „jo nevarot pieņemt, ka lielākā daļa dalībnieku paši no iekšēja dzenuļa noturēšoties pieklājības un likumības robežās“. Ministrs izlaida pavēli skolu inspektoriem, pārlūkot skolotāju privat bibliotēkas, „lai novērstu bezplāna un samaitājošo daudzlasīšanu“. „Drīz pēc tam nāca priekšlikums, seminaros sagatavot tikai nedaudz „parauga skolotājus.“ Šie „parauga skolotāji“ tad vadīs pienācīgā uzraudzībā „parauga skolas“, un no šo „parauga skolu“ skolniekiem tādi, kas labi mācās un pieklājīgi uzvedas, tiks pēc skolas beigšanas vienu gadu ilgāk paturēti skolā, lai noskatas no „parauga skolotāja“, kā jāmaca un arī paši lai mēģinājas mācīšanā. Ar tād u izglītību un sagatavošanu tie tad būs priekš sava amata isti no-

derīgi.“ Vai tas nav vārdu pa vārdam norakstīts no mūsu tagadējās tautas skolas vēstures, (pāt nosaukums „parauga skolas“ образцовыя сельскія школы министерства нар. просвѣщенія pas)? Un tomēr citētie gabali attiecas uz Prūsijas lietām izgājušā gadu-simteņa 40. gadu sākumā. Tur šī politika ziedēja nepilnus desmit gadus. 1848. gada revolūcija aizskaloja projām šos „allwaltende un allweize“ cirkularu rakstītājus līdz ar viņu režīmu. Cerēsim, ka izgājušā gada notikumi mūsu dzimtenē būs arī pie mums šī „vecā režīma“ veselību sadragājuši.

Bet dziļā maldībā atrodas mūsu „dabiskie vadoņi“, domādami, ka turpmāk mūsu tautas skolai atkal jānāk viņu rokās. Nē, tās nenāks, nenāks vairs! Būdami pie pilna politiska prāta un saprašanas, tie paši sevis labad nedrīkstētu to vēlēties. To kalpības garu, kādā tautas skolu viņi reiz turējuši, nav vairs iespējams atpakaļ griezt. Un kāda viņiem tiesība uz tautas skolas vadišanu? Jau 1825. gadā Zonntags saka šādiem skolas kakla kungiem: „Un kas grib pavēlēt un rīkot, tam vajaga vispirms to mācēt, un vajaga iegūt tiesību uz to caur kaut ko, kas ir vairāk nekā kaila pavēlēšana vien.“

Nākotnē mūsu tautas skolas pārvaldība atradīsies tās plašās vietējās pašvaldības rokās, kuŗu visa tauta vienprātīgi prasa un ar nepacietību gaida. Tikai šādas pašvaldības rokās tā varēs atkal atdzīvoties un tikt tālāku celta un izkopta. Ilgi, par daudz ilgi mūsu tautas skola ir stāvējusi uz vietas. Jau izgājušā gadu simteņa četradesmitajos gados skolotājs Gaiķis uzstādīja prasījumu, ka tautas skolas kurss jāpagarinā uz 6 gadi, un tagad, veselus 60 gadus vēlāku, latviešu konstitucionālā demokrātiskā partija uzstāda par tuvāko ideālu 4 gadu (ja ne 4 ziemu) skolu! Te mums gaišs piemērs, cik dārgi mums maksājusi vāciešu „landes politika“ un krievu birokrātijas „valsts politika“. Tādēļ visu mūsu vienprātīgs sauciens lai ir: „Ārā no skolas ar visām politikām! Skola pieder mūsu bērniem, viņu garīgai un miesīgai attīstībai!“

Šis pamatīgais raksts gan mūsu tautskolām bija, cik zinām, pirmais ar kuŗu J. Kriškāns noteikti nostājās latviešu skolu politiķa lomā. Kā jau aizrādiju, kamēr darbojās Brīvzemnieks, J. Kriškāns bija itin kā pasīvs novērotājs un pabalstītājs, bet tagad Brīvzemnieka vairs nebija Latvijā — viņš ārstējās ārzemēs. Pēc 1905. g. revolūcijas, krievu un vācu reakcija sāka „rādīt vilka zobus“ un te nu J. Kriškāna citētais raksts bija visai vietā, jo tik pamatīga apcerējuma par mūsu skolu stāvokli latviešu literatūrā līdz tam nebija.

VII.

Pirms sekojam J. Kriškāna turpmākai pedagoģiskā žurnalista darbībai, mazliet jāapstājas arī pie 1905. gada un tam sekojošiem notikumiem, ciktālu tie saistās ar Kr. darbību.

1905. gada krasā revolūcijas laikā J. Kriškānu mēs neredzam kautkādā izcilus, vai pat cik necik redzamā lomā. Un, kā jau viņš pats vēl Švārdē strādādamas apliecināja, aģitēt K. neprata un arī negribēja. Ir arī zināms, ka Kr. vispāri uz revolūcionāro kustību skatījās ļoti skeptiski, nemaz nerunājot par revolūcijas laika ekscēsēm un pārmērībām, kuŗas Kr. nosauca par „puiciskumu“. Bet tanī pašā laikā viņš priecājās par „galvu pazaudējušo“ krievu birokratiju un Baltijas pārkrievinātājiem.

Brīvzemnieks J. Kriškānam raksta 4/17 janvārī 1906. g. no Davosas vēstuli, kuŗā starp citu lūdz pastāstīt, kā iet dzimtenē.

Kriškāns atbild 19. janv. 1906. g. ar sekošu vēstuli:

Jūsu vēstuli saņēmu aizvakar. Daudz paldies par to. Vispirms atbildēšu uz Jūsu jautājumiem un tad, ja vēl kas atlicis, arī to.

1) Ar veselību, jāsaka, klājās man itin labi. Skolā arī šā, tā pietiekoši. Pēc 17. okt. līdz Ziemas svētkiem gāja itin pagrūti, jo tie pulka mītiņi un streiki aizņēma arī mūsu skolu. Tagad, pēc jauna gada, skolas darbi iet mierīgi un no skolotāju personāla neviens vēl nav cietis. Cerēsim, ka arī nēcietis. 2) Inspektors mums tagad ir Ščerbakovs (agrāk veco valodu skolo-

tājs pilsētas ģimnazija) Kā liekās, rāms vīrs. Jeb isti sakot, nebija kad viņam savu dabu parādīt, jo driz pēc viņa iecelšanas iesākās „kustības“ un tad skolās neviens no načajstvām vairs nerādījās. Nav arī vēl šogad bijis. Pa visu „brīvības“ laiku viņš bija pilnīgi nozudis, kamēr Uspenskis bija darbīgs: nodibināja vecāku savienību priekš visām tautībām un ticībā, uz visu brālības un kulturas pamata, ar sevi un Bērmani priekšgalā. Veda polemiku ar Zeļenko laikrakstos, kā liekās, bez sevišķi spīdošiem panākumiem. Vakar Viljevs Petera-Pavula skolā līcis izslēgt divus revolucionarus skolniekus. Viljevs dabuja uz jaunu gadu „дѣйств. статск“, laikam par tām bailēm, kuņas viņam, cilvēkam nācās izciest, kad mītiņu deputacija pasludināja viņam, ka turpmāk skolu valde tikšot ignorēta. Bija gan duls rudenis (pēc analogijas: Ein tolles Jähr). Skolotāju savstarpējā pal. biedrībā līdz šim iet diezgan gludi. J. Dāvis par prezidentu. Dāvis gan jauna gada vakarā bija saņemts uz trim dienām par dalību mītiņos (viņš pirmo mītiņu sasauca un vēlāk piederēja pie „skolotāju biroja“ un „kongresa“ vadoņiem). No galveniem mītiņu runātājiem Zeļenko un Rītiņš esot izbraukuši no Rīgas. Tik daudz par skolas būšanām. No avīzēm (Rīgā) „Dienas Lapa“ līdz tiesas dienai apturēta (bija palikusi pilnīgi sociāldemokrātiska) un tagad iznāk „Jaunā Dienas Lapa“. Dažas jaunās avīzes cēlās un krita. Sociālistiem tagad ar pārtraukumiem iznāk „Darbs“. Ap Latv. biedrību nodibinās „latv. konstituc-demokrātiskā partija“. Grib izdot savu organu „Latvija“. Parauga numurs bij izdevies par aklu, nedzīvi dzimušu bērnu, gandrīz pakalķēmojums „Rīgas Avīzei“. Gribēja Teodoru par redaktoru, bet neiznāca. Ar 1. febr. būšot sākt kārtīgi iznākt. Nesen Kreičberģis iesāka un Janševskis turpina diezgan progresīvu „Dzimteni“. Briesmīgu troksni (to radikalāko) taisīja pa mītiņiem mācītājs Rosēns un izdod „Dienas apskatu“. Tagad taisoties Rīgu atstāt. Mēnešraksti visi trīs apstājās. Sociāldemokrāti izdeva pirmo numuru „Kāvi“ (mēn. rakst.) un zociāldemokrāti (Savienība) „Pret sauli“ (arī m. r.). Abi krietni tukši un niecīgi žurnāliši, bet ar jo

lielām pretenzijām. 4) Kases stāv visas uz cietām kājām. Uz laukiem zaldāti rikojās pa visām trim gubernijām briesmīgi bargi. Par to Jums nemaz nerakstīšu. Ņemat nu to šimbrīžam par labu. Turpmāk varbūt varēsīm arī ko labāku ziņot.

Kā būtu ar Manaseina doklada izdošanu latviešu tulkojumā. Tagad tāds moments, autentisku un autoritativu ziņu izplatīšana tautā būtu ļoti svarīga lieta. Mūsu k-d, kā liekas, guļ pilnā miegā. No viņu aģitācijas uz valsts domes vēlēšanām arī neko nemana, kamēr vācieši ar saviem plakatiem visus stabus nolipinājuši.

Jāaizrāda, kā šai vēstulē pieminēto senatora Manaseina „doklādu“ J. Kriškāns tiešām pārtulkoja un tulkojums nodrukāts „Latvijas“ tieslietu pielikumā 1906. g., sākot ar 22. marta numuru. Pēc tam tulkojums novilkts īpašā brošūrā ar virsrakstu „Senatora Manaseina revīzijas ziņojums 1883.—1885. g.“

Tā J. Kriškāns 1906. gadā uzsāka ražīgu darbību latviešu žurnalistikā, kuŗa kā redzēsīm nobeidzās tikai ar viņa nopietno saslimšanu 1914. g.

Bet jau agrāk K. bija pazīstams mūsu literatū vidū kā nopietns un apdāvināts publicists. Viņš figurē kā līdzstrādnieks gan „Dienas Lapā“, „Mājas Vieša Mēnešrakstā“, Teodora vadītā „Austrumā“ u. t. t.

J. Kriškāna atstātos papīros mēs atradām dažas krievu rakstnieka un žurnalista J. Aichenvalda vēstules, no kuŗām redzams, ka K. ir jau 1904. gadā iesūtījis dažus apcerējumus krievu laikrakstiem, īpaši „Rusk. Vedomostj-iem“. Ar Aichenvaldu J. Kriškāns turpina sarakstīšanos ilgāku laiku un ir redzams, ka vismaz daži K. raksti caur Aichenvalda starpniecību ir krievu presē parādījušies. Tikai mums nav izdevies šos rakstus uzmeklēt.

1904. g. 3. janvarī K. raksta Aichenvaldam (uzglabājusies vēstules kopija), ka viņš. J. Kriškāns, vēlētos „Rusk. Vedom.“ ievietot apcerējumu par latviešu tautas bibliotekām.

No kādas Aichenvalda vēstules redzams, ka K. iesūtījis kādu rakstu arī krievu pedagoģiskam mēnešrakstam „Vestņik Vospitanija“, bet, cik zināms, raksts nav nodrukāts.

pat galveno dalību ņēmis arī J. Kriškāns. Kad tuvojās Sevišķās padomes sēdes, advokats J. Ansbergs 21. jūnijā 1907. g. raksta J. Kriškānam, kas vasaras brīvlaikā uzturējās pie sava jaunības drauga Krišjāņa Kalniņa :

„Šodien dabūju materialus no guberņu komisi-jām, kuŗas nesēns sprieda par vietējām vajadzībām. 16. jūlija, kā dzirdams, būs padomes sēde pie ģen. gubernatora. Varbūt Jūs varat savu viesošanos saisi-nāt, lai varētu strādāt. Man ir tā griba un tas no-doms Jums palīdzīgam būt. Runa iet par vietējo paš-valdību, par agraro un par skolas jautājumiem.“

J. Kriškāns tad arī ļoti aktīvi piedalījās iepriekšējās (privatās) apspriedēs, kuŗās iztirzāja tos projektus, kas tika apspriesti ģen. gubernatora sasauktā padomē. Par šiem projektiem K. arī vēlāk plašāki rakstīja latviešu laikrakstos.

Zīmīgi, kā šini pašā laikā J. Kriškāns stipri no-darbojās ar agrāro jautājumu. 1907. g. 15. janvārī viņš raksta Brīvzemniekam :

Augsti cienīts Brīvzemnieka kgs!

Paldies Jums par vēstuli un kundzei par rak-stīšanu. Vispirms novēlu Jums isti veselīgu jauno gadu. Lai notiek tā, kā Jūs sastiprinājaties un prie-cīgi ķeraties pie darba.

Man ar veselību iet itin labi, kā jau zināt, stundas amatnieku skolā atstāju, strādāju mazāk un guļu vairāk. Kamēr organisms nav bojājies, miegs, laikam, ir viens no svarīgākiem veselības kopšanas līdzekļiem. Tagad sākšu atbildēt uz Jūsu jautājumiem un stāstīt visu, ko zinu. Bet zinu es maz, jo dzīvoju krietni vientuļi. Manas literariskās intereses no izgā-jušās vasaras sākot ir tapušas visai šauras un vien-pusīgas: nodarbojos ar agrāriem jautājumiem. Sāpīkos jau kādas 160 grāmatas un brošūras par šo jautāju-mu, bet izlasījis esmu tikai kādas 60. Tikai, paldies Dievam, ka pēdējos 3—4 mēnešos rakstu iznākšana par šo jautājumu apklusa. Pie galda sēdēdams lasu tikai agrarjautājumus. Gulēt iedams palasu ko citu.

Pat žurnali paliek nelasīti. Mans nodoms bija sarakstīt vienu vadošu un apgaismojošu rakstu (brošuru vai grāmatu) kuŗā tiktu aprakstītas visas programmas ar viņu komentāriem un pretinieku kritikām. Lielos „verkus“ no autoritatēm esmu jau izņēmis, paliek nelasīts tikai vēl Dāvids. Bet kad pie rakstīšanas tikšu, to nezinu, jo aizvakar vēl pienāca II. sējums (tikko no drukas) kadetu „Агранный вопросъ“ no 900 lapas pusēm, kas apņem visu to, kas izgājušajā gadā Krievijā spriests, domāts un saprātots. Nezinu, vai spēšu nodomu veikt, bet mēģināt gan gribu. Skolas dzīvē iet tāpat, kā gāja, kad Jūs vēl še bijāt. Rīgā vēl netiek atļauti arī tie 2 pirmie gadi, kuŗus puslīdz atļāva laukiem. „Рижскій Вѣстн.“ arvien augstāk ceļ galvu. Un tas jau pie mums atspoguļo tos birokrātiskos vējus, tāpat kā „Nov. Vr.“ Pēterburgā. Zāltis stāstīja kā Kolēģija uz papīra jau sadalījusi Rīgas elem. skolas pie tautībām. Lielākā daļa skolu piekritot (pēc Kolēģijas dalījuma) latviešu bērniem. No nākošām valsts domes vēlēšanām nekas sevišķi jauks nav sagaidāms. Latviešu kadeti iznīka. Nodibinājās reformu partijas. Atkal Grosvalds bija dibinātājs. Ļaudis, kas ap Rīg. Latviešu biedrību pulcējās, no bloka atkrita. Bloks tapa vājāks, Latv. biedrības partijai pulka par maz spēka priekš uzvaras iegūšanas. Ieradusies tikai uz papīra kāda noslēpumaina „darba grupa“. Ja spriestu pēc Pēterburgā iznākošā Soc.-dem. laikraksta „Strādnieks“, tad vāciešiem uzvara nodrošināta. Lai gan, kad vakar vācieši mēģinājuši Maskavas priekšpilsētā piekritējus gūt (sasaukuši vēlētāju sapulci), tie spīdoši izgāzušies cauri. Turpretī sapulcē, kuŗu bij sasaucis bloks II. Riteņbraucēju biedrībā, blokam bijusi nedalīta piekrišana. Grosvalds un citi, kas ap biedrību pulcējās, kā liekās, baidās sasaukt sapulces. Var paredzēt, ka viņi savās sapulcēs izkritīs tāpat cauri, kā vācieši savā. Bet sapulcēm nav izšķirošas nozīmes, un sapulces nerāda, kāds būs iznākums: konservatīvie vēlētaji, vai nu maz, vai nemaz uz sapulcēm nenāk. Jūsu rakstu izlasīju. Daudz vērtīga materiala

un par otrajām man vairs nebija laika rakstīt, jo noliktais termiņš (25. febr.) šodien notecējis. Par bibliotekām varētu dot tikai diezgan bēdīgu atsauksmi, pievedot statistiku iz Derīg. Gr. Nodaļas kalendara 1905. g.

Mans raksts būtu iznācis isāks un dabūjis daudz labāku izskatu, ja man nebūtu bijis vajadzīgs ievest tanī daudz „Rohmaterial'a“, ja šis Rohmaterial's būtu publikai pieietamos rakstos ielikts.“

Sakarā ar šai vēstulē pieminētām latviešu tautas bibliotekām jāaizrāda, ka, uz J. Kriškāna ierosinājumu, 1903. gada vasarā Derīgu Grāmatu Nodaļa izsūtīja uzaicinājumus bibliotekām, lai iesūta ziņas par tā laika biblioteku stāvokli. Ienākušās ziņas J. Kriškāns apstrādāja un divi viņa raksti par bibliotekām, ievietoti Derīgu Grāmatu Nodaļas 1904. un 1905. g. g. kalendaros. Vispāri šinī laikā K. ļoti interesējas par mūsu bibliotekām. Augšminētos kalendaros K. sniedza, sakarā ar ienākušiem materialiem, labu pārskatu par mūsu biblioteku stāvokli, kā arī deva padomus, kā bibliotekas iekārtot, kā izvēlēties grāmatas u. t. t. un beidzot (1904. g.) uzsauc „Gan grūts darbs un nereti savienots smagām nepatikšanām, bet darīsim to, darīsim to neatlaidīgi!“

Nodaļas 1905. g. kalendari J. Kriškāns vēl pamatīgāki informē bibliotekas un bibliotekarus par stāvokli un darba veiksmēm, aizrādot arī uz citu tautu biblioteku iekārtu. Par šo pašu jautājumu K. rakstījis arī dienaslaikrakstos un Teodora vadītā „Austrumā“ (1903).

Kā jau agrāk aizrādīju, K. ar mūsu biblioteku stāvokli grib iepazīstināt arī krievus, sniedzams arī krievu presē kādu rakstu. Dievamžēl, mēs nevarējām sameklēt, vai „Русск. Вѣд.“ ir pieminētais raksts nodrukāts.

Bet tagad mums mazliet jāapstājās pie plašā latviešu skolu vēstures raksta Konverzācijas vārdnīcā, kuŗš sākas 2199. lp. p. ar virsrakstu „Skolas un izglītība“ un apstveŗ 57 lp. p. pēttteksta divās slējās.*)

*) Tā tad apmēram 114 parasta apmēra drukātas lap. p.; jo Konv. vārdn. drukāta pētit salikumā. J. K. gan vēstulē raksta tika par vienu loksni.

Šis raksts līdz pat šim laikam, ja runā par visu mūsu skolu vēsturi, ir plašākais kāds mūsu literatūrā atrodams. (Daži maniraksti aptver tikai atsevišķus posmus A. V.)

Citēsim no Kriškāna plašā raksta tikai dažus izvilumus, kuŗi liecina par autora gaišo skatu un vēsturisko izpratni.

Runādams par Livonijas valsts laikmetu K. raksta:

„—Pilnīgi veltīgām un tukšām vajadzēja iznākt visām tām runām, spriešanām un pavēlēm par skolu dibināšanu jau tamdēļ, ka līdz pat 1587. g. latviešiem nebija nevienas drukātas grāmatas. Tikai daži niecīgi gabaliņi no sv. rakstiem bija izplatīti starp mācītājiem rokrakstā. Ko ar tiem varēja iesākt skolā? Un kas lai būtu mācījis bērnus? Par šo laikmetu taisīt pārmetumus vāciešiem, ka tie mūs turējuši tumstībā, būtu nevēsturiski. Tie laiki bija tumši laiki un paši mūsu tagadējo izglītības lepno lielkungu senči dzima, auga un mūžu nodzivoja ar to garīgo bagāžu, ko sauc par tradīcijām. Pārmetumiem viņi pelnījuši un tos viņi dabūs pardaudz vēlākiem laikiem. (tomēr aizrādīt der arī še, ka, pēc chronistu ziņām, ordenis mēdzis vajāt tos retos mūkus, kuŗi izņēmuma gadījumos gribējuši gādāt par tautas izglītību. Rutenbergs, I. 250. lapp., cit. pēc „Livländische Rückblicke“ 23. lapp.). — Tamdēļ atduŗamies arī turpmāk uz muižniecības pretošanas tautas izglītības pasākumiem, mēs nedrīkstam tulkot šīs parādības kā apzinīgu nodomu, atturēt tautu no izglītības, bet ņemt to kā materialistiska egoisma parādību (bailes no izdevumiem skolām, cilvēku atraušana no muižas darba; arī muižnieku nabadzība, kuŗa cēlās no daudz kapiem. Tikai pēdējā vietā varētu likt vergu turētāja bailes no izglītotāka verga.) Šeit mums pienākās tikai konstatēt, ka Baltijas muižniecībai nav bijis tanī laikā saprašanas priekš tautas izglītības un tamdēļ tagad tai nav tiesības pierakstīt sev nopelnus par darbu, kuŗam tie visu savu mūžu pretojušies. Un tagad nu mēs varam atstāt Kurzemi mierā uz veseliem 200.

gadiem un vēl drusku ilgāki, jo visā tanī laikā tautas izglītības labā caur skolu nekas ievērojams nenotiek. — Vislielākie nopelni pie latviešu un igauņu tautas izglītības nodibināšanās pieder zviedru valdībai. Zviedrijā zemnieki bija brīvi ļaudis un piltiestīgi pilsoņi jau no „zemnieku karaļa“ Gustava Vazas (sk. to) laikiem. Par viņu izglītību tika gādāts tāpat kā par visu citu šķiru izglītību. Un tā kā Zviedrija ir reti apdzīvota zeme, tad bērnu pulcināšana skolās tanīs laikos bija neiespējama lieta (arī tagad vēl pa daļai). Ģeografiskie apstākļi piespieda meklēt un atrast ceļu, pa kuŗu tautai pievedama izglītība, — un šis ceļš bija mājas mācība zem pastāvīgas mācītāju uzraudzības, kā arī apkārtstaigātāji skolotāji. Blakus tam, zināms, skolas — cik iespējams. Šos savus uzskatus uz zemnieku, kā piltiestīgu cilvēku, zviedru valdība pārnesa arī uz Vidzemi un tūliņ sāka gādāt par zemnieku laicīgo un garīgo labklājību. Kad 1601. g. „tronim negrozāmi uzticīgā“ Vidzemes muižniecība veda slēpenas sarunas ar Sīdermanlandes hercogu Karli (vēlāk karali K. IX.) par Vidzemes padošanos Zviedrijas pavalstniecībā, hercogs K. esot „piesolījis vairāk; nekā muižniecība gribēja“. Viņš piesolījis nevien to, kas sacīts pievienošanās akta 4. pantā par akadēmiju, skolām un slimnicām (šīs iestādes tikšot ierīkotas no bijušo klosteru ienākumiem), bet 5. pantā stāv: „Arī zemniekiem ir atļauts sūtīt savus bērnus skolā un likt sagatavot uz valsts amatiem“. 4. pantu muižniecībā pieņēma ar pateicību, bet uz 5. atbild: „Tādiem mēģinājumiem, kas iziet uz zemnieku brīvību, vispārīgā bruņniecības un zemes aizstāvības sapulce, dibinādamās uz pamatiem, kuŗi atrodami vecās historijās, un atsaukdamiem uz savām vecām vecām privileģijām un brīvībām, vēl nesen atpakaļ jau vairākkārt pretojusies; zemnieki noder un arī paši no dabas iziet uz to — palikt vairāk pie savas vecās kārtības, nekā tikt pēc kaut kādas brīvības . . .“ (Dr. Sonntag „Zur Geschichte d. Schulen in Livl. u. d. Schwed. Regierung“, Livl. Schulblätter, 1815, Nr. 5). Mēģinājums, tikt no Polijas vaļā, tik drīz

neizdevās. Vispirms vēl bija jāizkaņo gaŗš kaŗš starp Zviedriju un Poliju, kuŗš atkal ne mazā mērā izpostīja Vidzemi. Kaŗam vēl turpinoties, Gustavs Adolfs jau sāk gādāt par vidzemnieku izglītību. 1624. g. viņš pavēl ģeneralzup. Samsonam no visas sirds rūpēties par skolām un krietnu bērnu mācīšanu. 1626. g. atņēmis poļiem Cēsis, viņš Jirgenshof muižiņā liek ierīkot skolu latviešu bērniem un muižiņas ienākumus novēl skolai. 1629. g., pēc Stumsdorfas pamiera, Vidzeme nāca zem Zviedrijas. 1630. g. zviedru ģeneralģubernators Skite (*Skytte*), atverot Tērbatas universitāti, aizrāda, ka līdz šim par zemnieku izglītību neticis gādāts, bet turpmāk universitātē būs jā māca arī igauniski un latviski. Maz no visiem šiem solījumiem un skubinājumiem iznāca, jo Zviedrija tanī laikā veda vienu kaŗu pēc otra, bet vēsturiskā ziņā no liela svāra ir zviedru valdības patiesā nopietnā grība un cenšanās ar izglītību pacelt iedzīmtās tautas valsts pilsoņu kārtā. Un tā kā muižniecība arvien pretojās valdības priekšlikumiem, kuŗi izgāja uz zemnieku izglītību, tad valdība sāka likt visas savas cerības uz luteru ģarīdniecību. 1650. g. iznāca konzistorijas pavēle, ka pie katras baznīcas vajaga būt ķesterim, kuŗam jātur skola. Ķesterim jā dod zeme. Kā zināms, katoļu laikos baznīcām piederēja lielu lielais daudzums zemes, bet tagad izrādījās, ka pie daudz baznīcām zemes ķesterim nav, un muižnieki liedzās to dot. Šā tā lietu tomēr nokārtoja. Tagad jau bija arī dažas ģrāmatas, kā: M. Luterā mazais katķisms (druk. 1586. g.); Ģarīģu dz. krāģums; svētdienu un svētku dienu evaņģelīģumi un lekcioni; stāsti, kā Jezus Kristus cietis un miris (dr. 1587. g.) — visas Kurzemes hercoga apģādātas. Arī Vidzemē ap šo laiku bija iznākušas vairākas ģrāmatas ar daudz skaidrāku valodu un vieģlāku ortografiju, nekā augšā minētās (sk. Zeiferta chrestomatija I. d.), tomēr ar skolām negribēja veikties. Tas nāca no tam, ka ķesteri bija maz noderīgi skolotāja amatam. 1668. g. izdeva jaunu pamudinājumu (ģoti raksturīga liecība par toreizģo zemo tautas izģlģības stāvokli): tiek

piekodināts ķesteriem iet pa mājām un pieaugušiem mācīt, ka ir „Dievs, Dieva vārds, svētā trīsvienība, mūžīga dzīvošana, nāve un elce“ (*Dr. Zonntag „Uebersicht v. d. Geschichte der Livl. Landschulen Raupacha rakstā „Neues Museum der deutschen Provinzen Russlands“, Dorpat 1825, Heft 2).* — Oficiels valdības priekšlikums 1687. g. landtagam liecēt skolas, jo zemnieki „vēl smok paganu aklībā, elkadievībā un māņticības tumsā“. Tamdēļ katrā draudzē jāceļ skolas, visi zemnieku bērni jāsuta kārtīgi skolā un muižniekiem kārtīgi skolas apmeklēšana jāpārrauga. Skolas tomēr neplaukst, un pa lielākai daļai to pavisam vēl nav, un kur tās ietaisītās, tur dažkārt trūkst skolotāju, un kur skolotāji ir, tur tie dažkārt (kā dzimtcilvēki) tiek dzīti muižas darbos taisni pa to laiku, kad skolā būtu jāmaca. Kas par skolotāju var iznākt no cilvēka, kuŗš vienā laikā ir skolotājs, ir muižas riju kūlējs un citu gaitu gājējs? — Pēc muižu redukcijas valdība pati sāk lielākā mērā rīkot tautas skolas muižniekiem atņemtajās muižās. Ap to laiku bija radušies arī vairāki grāmatas pratēji no latv. tautības. Par to bija gādājis ģenerālsuperintendents Johans Fišers ar savu palīgu Gliku — Alūksnes mācītāju. 1683. g. Glikš dibināja trīs skolas „gan pirmās Vidzemē, no kuŗām izlaida skolotājus visam Kokneses apriņķim“. Cik mācītišie „skolotāji“ būs bijuši, par to liecina tas apstāklis, ka skolas kurss Glika skolās ilga 2 gadus. Tik īsā laikā pie tā laika metodēm tikko varēja iemācīt lasīt. Mācīja Lutera Frankfurtes katķismu, ko Glikš bija latviski pārtulkojis, bibeles stāstus un baznīcas dziedāšanu. — Lai gan jau 1634. g. virskonzistorijai bija uzdots gādāt par tautas skolām un izglītību, tomēr, — tā saka Fišers ziņojumā ģenerālgubernatoram no 4. martā 1681. g. — viņš visā zemē neesot atradis nevienas krietnas skolas un konzistorijas protokoļos neviena burta, kuŗš pēc maskaviešu postīšanas būtu runājis par skolām. *)

*) Kā redzams, šis apcerējums stipri atgādina pirmāk citēto.

Par pārkrieivināšanas laikmetu K. raksta:

— Ev-luterisko laukskolu pārkrievošanas darbs 1885. g. (ukazs no 28. nov.) tika uzdots diplomatiskajam kuratoram Kapustinam bez kādiem tuvākiem priekšrakstiem, bet, kā liekas, — spriežot pēc viņa autoritatīvās valodas pretīm muižniecības reprezentantiem, — ar ļoti plašām varas robežām. K. rīcībā bija tikai divi tautskolu inspektori, agrākie pareizt. skolu pārlūki. Viņa nolūks varēja būt tas — rīkoties caur vietējām skolu valdēm vismaz pirmajā laikā. Bet pirmās sarunas ar muižniecības priekšstāvjiem viņam rādīja, ka pastāvošās skolu valdes viņa nolūkiem nebūs dabūjamas: viņš uzlūkoja mūsu pagasta skolu par komunalīestādi, līdzīgu Iekš-Krievijas zemstvas skolām un gribēja izplatīt uz viņu vispārējo Krievijas likumu par tautskolām no 25. maija 1874. g., turpretīm muižniecības priekšstāvji skolu uzlūkoja par baznīcas iestādi, gribēja uzturēt tās stingri konfesionelo raksturu un pārvaldīšanas kārtību, kā arī tautas valodu par mācības valodu, pielaižot krievu valodu tikai par mācības priekšmetu. Zīmējoties uz pagastā skolu, K. rādīja gatavību piekāpties prasīdams, lai tikai pēdējā nodalā māca visur krievu valodu, bet draudzes skolu gribēja uzreiz pataisīt par krievu skolu. Pa to laiku, kamēr notika sarunas ar muižniecību, kamēr vēl visi agrākie likumi pastāvēja spēkā, K. izlietoja Jaun-Gulbenes pag. vietnieku ķildas ar vietejo pagasta skolotāju, no kuŗa pagasts gribēja tikt vaļā, bet kuŗu vietējās skolu valdes aizstāvēja un, neskatoties uz laukskolu virsvaldes protestu, nodibināja J.-G. ministrijas skolu. Tā bija pirmā tāda skola Baltijā. Viss šis izdarījums bez šaubām bija pretlikumīgs. No šī laika ministrijas skolas tapa par jaunās skolu administrācijas miluļiem uz visu laiku. Visur, kur izcēlās ķildas starp skolotājiem un pagasta valdīšanām, administrācija bija klāt ar savām ministrijas skolām, kā ķildas izšķiršanas līdzekli. Beidzot pat zemnieku lietu komisari tika piedabūti pie min. skolu propogandēšanas. Bet šī mīlestība nedibinājās uz ministrijas skolu sevišķu labumu, — programmas ziņā tās nebūt nav pārakas par pagasta un

un draudzes skolām, — tā dibinājās uz to, ka par ministrijas skolām ir vienīga noteicēja un rīkotāja skolu administrācija, ne vietējām skolu valdēm, ne pagastiem nav par tām nekādas teikšanas. Tomēr lai neatbaidītu ļaudis no min. skolām, K. 8. dec. 1886. g. izdeva cirkularu, kuŗā raksta, ka pirmos trijos gados (divkl. min. skolā) macīs visus priekšmetus latviešu vai igauņu valodā, krievu valoda būs jāmacās tikai kā mācības priekšmets, un tikai pēdējos divus gadus (II. kasē) visi priekšmeti macāmi krievu valodā; izņēmumu var pielaiſt tikai priekš luter. tic. mācības, kuŗu atļauts arī otrā klasē macīt latv., vai igauņu valodā. „Ar šādiem nosacījumiem, — tā K. rauga pārliecināt, — ministrijas skola pilnīgi patur savu tautas skolas raksturu“. Bet jau 1891. g. tautas apgaism. ministrs, apstiprinādams Dundagas draudzes skolas pārvēršanu par ministrijas skolu, pielaida tikai dažu atkāpšanos no 4. jūnija 1875. g. instrukcijas par ministrijas skolām: 1) latviešu valoda jāpasniedz kā neobligatorisks priekšmets; 3) skolotāju pieņemšanas un atlaišanas lietā jāievēro kārtība, kādu noteic instrukcija (t. i. ne pagasts, bet inspektors vēlē skolotājus), pie kam šie skolotāji var būt arī luterticīgi. Vēlāku skolu administrācija izstrādāja reverzalu pagasta sapulces sprieduma formu, kuŗā pagasts ņemas tikai dot un dod visu, kas vajadzīgs un bez visiem aprobežojumiem un izņēmumiem padoties 4. jūnija 1875. g. instrukcijas nosacījumiem (skat. Правдинъ, Сборникъ постановлений и распоряжений 154. lapp.) Dundagas notikums nāca avīzēs, zināms, bez jebkādiem komentāriem un piezīmēm, jo tanis laikos latv. laikraksti nedrīkstēja ne vārdu sacīt, kas būtu varējis izklausīties par sliktu skolu administrācijas darbību un ministrijas skolu dibināšana tikpat kā galīgi mitējās, nelīdzēja pat bagātīgi piedāvātie pabalsti no valsts kases. Pirmā pamatīga ministrijas skolu novērtēšana latviešu presē tapa iespējama tikai 1903. g. „Peterb. Avīzes“, kur tā arī parādījās (Nr. 42.—45.).*)

*) Tas, kā apliecina Aronu Matiss, ir J. Kriškāna raksts.

Otrs mērķis, ko ar ministrijas skolu palīdzību gribēja panākt, varēja būt tas: ieraut robu luterticīgo pagasta un draudzes skolu sistemā, saraut pārvaldīšanas vienādību. . . Atgriežoties atpakaļ pie K. darbības sākuma, jāmin valsts padomes lēmums 26. janv. 1887. g., kuŗš nodibina vienu tautskolu direktora un divas jaunas inspektora vietas. Caur vēlākiem likumdošanas aktiem šo skolas administratoru skaits tika pavairots uz 3 direktoriem un 22 inspektoriem. 17. maijā 1887. g. iznāca jau agrāk minētie „pagaidu papildu nosacījumi“, uz kuŗu pamata tagad mūsu skolas tiek pārvaldītas. Vidzemes muižniecība iesniedza tā paša gada jūlijā taut. apg. ministrim rakstu, kuŗā izteica protestu pret ev-lut. skolu pārvēršanu par valsts iestādi, caur ko zemnieki tiekot novesti no viņu tautiskās attīstības ceļa un uzvesti uz pārkrievošanās ceļa (muižniecība „jaunlatvietības“ aiztāvētājas lomā! — iz kāda Rīgas māc. apgabala ierēdņa ziņojuma ministrim Bogolepovam). Muižniecība protestējusi pret 1887. g. nosacījumiem arī tamdēļ, — raksta f. Freimans, — lai neizliktos tā, itin kā kad muižniecība pati palīdz laupīt tautai viņas ticību un valodu. Muižniecība lūdza, vai nu atcelt 1887. g. nosacījumus, vai, ja to negrib, atsvabināt viņu no skolu pārvaldīšanas pienākumiem. Tādu pašu iesniegumu taisīja konzistorija. Abi iesniegumi tika atstāti bez ievēribas. 1. aug. Vidzemes skolu virsvalde izdeva pavēli, neiesākt mācības draudzes skolās, un kur tās iesāktas — apturēt; 1. sept. tā izlaida otru cirkularu aprīņķa un vietejām skolu valdēm, kuŗā izteica dziļu nožēlošanu ar 17. maija 1887. g. nosacījumiem, kuŗi satricinot tautisko un konfesionelo skolu raksturu. 4 aprīņķos tika slēgtas 59 (no 69) draudzes skolām, skolas zeme tika proklamēta par baznīcas īpašumu, skolotājiem pavēlēts atsācīties no skolotāju amata, paliekot par ķesteriem, tika izdotas atļaujas dibināt privātskolas ar mātes valodu kā mācības valodu. Tāpat arī pilsētu valdes sāka slēgt savas vācu elementarskolas. . . Šiem cirkulariem un pilsētas valžu nolēmumiem, zināms, sekoja kuratora un gubernatora cir-

kulari, kuŗi pavēlēja skolas atvērt. Gubernatora cirkulars pavēlēja bez tam vēl noņemt no draudzes skolotājiem parakstus, ka viņi esot draudzes skolotāji, ne ķesteri, ka viņi skolas namus un zemi saņēmuši no skolu valdes, bet ne no baznīcas, vai kādas privatpersonas. Pēc šī rīkojuma iznāca, ka skolotājiem ar savu reverzalu bija jāizšķīr, kam pieder zeme — skolai vai baznīcai. Skolotāji bija grūtā stāvoklī: par reverzala parakstīšanu draudēja atlaist viņus no amata baznīcas priekšnieks, par neparakstīšanu — gubernators, un nu notika, ka vieni darīja šā, otri tā, un beigās radās skolotāji ar algu, bet bez amata un skolotāji ar amatu, bez algas. Gala iznākums bija tas, ka „muižniecības“ zeminari (ir nepareizi, kad abus Valkas zeminarus sauc par „muižniecības“ zeminariem: tie tika uzturēti no „riteršaftes“ naudām — un riteršaftes naudas maksā arī zemnieki), 32 draudzes un ap 150 muižas skolu palika slēgtas. Skolu valdes sāka noturēt savas sēdes, mācītāji nepiesūtīja skolām skolas gados esošo bērnu sarakstus, pagasta valdes nesāka piedzīt soda naudas par nokavētām dienām, tā piem. Grobiņas apriņķī 1890. gadu sākumā vairāk bērnu bijis tādu, kas skolu neapmeklē, nekā tādu, kas to apmeklē (iz minētā ziņojuma Bogolepovam). Tas ir nenoliedzams pierādījums, ka ar tautas izglītību gāja atpakaļ, uz ko 1893. g. atsaucās Vidz. laukskolu virsvalde memorandumā tautas apg. ministrim un muižniecība vispadevigā lūgumā ķeizaram; bet tie paši Rīgas māc. apg. ierēdņi, kas tikko bija devuši minēto ziņojumu par Grobiņas apriņķi, ņēmās nostādīt skolu virsvaldes un muižniecības apgalvojumu par samelotu un atrada skaitļus, ar kuŗu palīdzību uz papīra apgāza to. Kad nu šādā kartā kaŗš starp vietējiem skolu valdes organiēm un mācības apgabalu bija nodibinājies, tad tautskolu inspektori, kuŗiem bija dota iepriekšējās skolotāju pieņemšanas un atlaišanas vara, sāka rīkoties pa saviem rajoniēm kā mazi satrapi: bariēm tie atlaida vecos skolotājus no amata un izrakstīja jaunas vēlēšanas. Priekš skolotāju kvalificēšanas par nederīgiem arvien bija viens varens

līdzeklis pie rokas: krievu valodas neprašana. To izlietoja pat pie Baltijas zeminaristiem (Cēsu skolotāja Apsiša prāva). Bez šaubām starp atlaistajiem skolotājiem laba daļa būs bijuši maz derīgu spēku, bet tas apstāklis nespēja novērst ignumu pret jauno skolas administrāciju. Skolu virsvaldes jau būtu varējušas atcelt inspektoru iepriekšēju izdarījumu, jo pēc pagaidu likuma viņām tā tiesība piederēja; bet šis pats likums arī nosaka, ka tanī gadījumā, kad komisijas loceklis no valdības puses, t. i. tautskolu direktors, virsvaldes lēmumam nepiekrīt, šī lēmuma izpildīšana tiek apturēta un pats strīdus jautājums nodots kuratora resp. tautas. apgaism. ministra galīgai apspriešanai. Šāds nosacījums, zināms, padara visus skolu virsvaldes lēmumus, kuriem nepiekrīt loceklis no valdības, par iluzoriskiem. Tamdēļ, vai valdes būtu sēdējušas vai ne, uz inspektoru rīkošanos ar skolotājiem tas nekādu manāmu iespaidu nebūtu darījis. Ar šādu lomu muižniecība, protams, nevarēja amierināties. Tā mēģināja darīt visu, lai cik necik atdabūtu atpakaļ to varu par tautas skolu, kas tai bija līdz 1886. g. 1891. g. tā izstrādāja likuma projektu, kurā raudzīja samierināt krievu valodas prasījumus ar agrāko latvisko tautas skolu un nodrošināt muižniecības iespaidu uz to. Šis projekts staigāja pa ministrijām un mācības apgabalu un tika atraidīts, kamēr tad kuratora Lavrovska laikā (1895. g.) tika okrugā izstrādāts īsti birokratisks projekts. Par šo projektu K. fon Freimans („Balt. Monatsschr.“ 1905, Mai), dibinādamsies uz muižniecības archiva dokumentiem, saka: Šis projekts visos punktos paasināja pagaidu nosacījumus. Galīgi iznīcinādams skolas konfesionalā un nacionalā rakstura zīmes, tas nospieda kārtu priekštāvības spēku vienkāršu pakalpotāju stāvokli, bet materiēlo līdzekļu prasīja vēl vairāk.“ Salīdzinot ar Iekšskrieviju, visa šī rīcība bez šaubām bija inkonventa: tur pāra gadu agrāk pati tautas apg. ministrija tikko sevi neanulēja, piesolīdama atdot visas tautas skolas garīdzniecībai, tā tad tur viss svars tika likts uz skolas konfesioneļo raksturu, turpretim Baltijas skolām tanī pašā laikā pūlas kon-

fesionelo raksturu atņemt; tur gandrīz katrs ministrijas cirkulars prasa jaunības audzināšanu tautiskā garā, šeit tautiskais gars tiek vajāts ar visiem līdzekļiem. Zīmējoties uz šo projektu 1896. g. landtags uzdeva landmaršalam izlietot visus līdzekļus, lai atkarotu mātes valodai vismaz pagasta skolu. Muižniecības pūliņi palika veltīgi, kaut gan arī Lavrovska projekts netapa par likumu. Kā atbilde uz muižniecības peticijām 1897. g. nāca taut. apgaism. ministra pavēle Vidzemes skolu virsvaldei, ņemt daļību pie skolu pārlūkošanas, no kuŗa pienākuma vietējās skolu valdes bija līdz šim atturējušās. Bet kad vietējie revidenti sāka skolas revidēt un viņu trūkumus uzrādīt, Rīgas māc. apgab. valde ielika pret tādu rīcību protestu un virsvalde no sava pienākuma atkal atsacījās. (Золотаревъ. О нач. образ. въ Приб. краѣ „Русск. Школа“ 1905, г., кн. 10—11). Arī Kurzēmē tika visādi protestēti pret pārkrievošanu. Skolu administrācija sevišķi apvaino mācītājus par aģitāciju pret reorganizēto skolu. Tie esot sasaukuši pie sevis skolotājus un mēģinājuši tos pierunāt, lai nepilda administrācijas pavēles. Gan šādas sapulces te esot no okruŗga stingri noliegtas un tiekot vajātas, bet arī tagad vēl tās notiekot. Mācītāji saucot skolotājus uz 6 nedēļām pie konfirmandiem u. t. t. 1898. g. Kurzemes vietējās skolu valdes izdeva cirkularu, pirmās divas ziemas mācīt pa latviski un meitenēm krievu valodu nemaz nemācīt. Turpretim Vidzemes virsvalde izdeva rīkojumu, ka meitenes draudzes skolās nav uzņemas. Visā šīnī laikā oficielos rakstos tiek skandināts, ka ļaudis ar krievu skolām esot pilnā mierā un prasot arvien vairāk tikai krievu valodu. Bet nu ienākušas astoņas sūdzības arī no pagastiem. Tās tiek izskaidrotas par tādām, kas cēlušās caur atlaistu skolotāju aģitāciju, vai caur uzklīdušu studentu pamudinājumiem. 1900. g. ticis izstrādāts atkal jauns likumu projekts, kuŗā tomēr ne muižniecības, ne pedagogikas intereses nebijušas ievērotas; šis pēdejs atšķīries no agrākā tikai ar vēl lielāku tautas skolas birokratizēšanu. Visā šīnī laikā muižniecībai ir viens ne-

noliedzams nopelns un proti tas, ka viņa prata aizkavēt skolas administrāciju viņas centienos pēc galīgas uz likumu dibinātas skolu sagrābšanas savās rokās, atstumjot pilnīgi no tām nevien muižniecību un garīdzniecību, bet atņemot arī pagastiem viņu līdzšinējās necīgās tiesības. Birokrātijas pārmērīgā varas kārība te atdūrās uz tādu pašu varas kāru un stipru pretnieku. 1905. g. 22. aprīlī tika iesniegta ministru komitejas prezidentam, grafam Vitem Vidzemes muižniecības petīcija par tautas skolu panīkšanu zem pārkrievošanas jūga.“

Par tautskolotāju piedalīšanos 1905. g. revolūcijā K. raksta šā:

— Beigās vēl īss pārskats par tautas skolotāju piedalīšanos revolūcijā. Pirmoreiz skolotāji, kā šķīra, parādās politikas laukā 1905. g. sākumā ar petīciju ministru komitejai. Petīcija sastādīta zem s.-d. doktrīnu iespaida, prasā visu izņēmuma likumu atcelšanu, četrlocekļu vēlēšanu kārtību, visu brīvību, kaŗa nobeigšanu ar Japanu. Parakstīta tā no 395 skolotājiem un skolotājām.*) Sekoši panti attiecas uz skolu: 1) Tautas izglītība nododama vietējo pašvaldības organu rokās. 2) Ievedama abēju dzimumu kopīga, piespiesta, bezmaksas mācīšana no 8.—16. gadam, neizšķīrot tautību un ticību, pie kam nemantīgo bērni skolas apmeklēšanas laikā uzturāmi uz sabiedrības rēķina; visapdāvinātākiem skolēniem un skolniecēm dodama iespēja baudīt augstāku izglītību. 3) Tautas skolā mācības pasniedzamas tautas valodā. 4) Tautas skolas programma vedama saskaņā ar augstāka tipa skolu programām. 5) Tautas skolas programā ievedamas dabas zinības, higiēna, likumu zināšana, politiskā ekonomija un vēsture un no obligatorisku priekšmetu skaita izslēdzama ticības mācība. 6) Pilnīga baznīcas šķīršana no skolas. 7) Skolu un skolotāju skaita pavairošana tādā mērā, ka uz katra skolotāja iznāktu ne vairāk par 30 skolēnu. 8) Dibināmas sevišķas fakultātes pie augstskolām skolotāju sagatavo-

*)Petīcija netika nosūtīta A. V.

šanai tautas skolām. 9) Tautas skolotāju materialais stāvoklis uzlabojams: jāpalielina alga un jādibina penziju fonds uz valsts rēķina. 10) Dibināmas kopīgas vecāku un skolotāju konferences visu audzināšanas un mācīšanas jautājumu apspriešanai. 11) Dibināma pastāvīga viskrievijas skolotāju savienība („Наша Жизнь“, 25 мая 1905. г. № 101). Pēc 17. okt. 1905. g., pa vispārīgo mītiņu laiku, iesākās arī, tā sauktās, vecāku un skolotāju sapulces, kuŗās runa grozījās ap tiem pašiem augšā pievestiem pantiem. Tika ievēlēts vecāku un skolotāju birojs ar uzdevumu izstrādāt jaunu mācības programmu. Nodarboties gaŗ programmu birojam tomēr nebija laika, jo sapulces tika turētas gandrīz ikdienas no rīta līdz vēlam vakaram. Par „jauno programmu“, pēc kuŗas tika ieteikts mācīt, sāka saukt 1905. g. pie Elricha Rīgā drukātu mazu brošūrīti „Mūsu tautskola“, *) Kuŗa patiesībā nebija nekāda programma, bet tikai apcerējums par programmu, un kuŗas autors liekas nepazīstam tautas skolas vēsturi un tagadējo stāvokli ne pie mums, ne citās zemēs. No pirmās dienas sapulču vadību dabūja savās rokās soc.-demokrāti. Sapulces gan joprojam saucās par vecāku un skolotāju sapulcēm, bet ne vecāki, ne skolotāji vairs tanis lomu nespēlēja. Skolotāji piedalījās maz un arī no tiem pašiem, kuŗi uz sapulcēm tanis aizgāja, daži to darīja tikai tanī cerībā, ka viņiem izdosies sapulci atturēt no viena — otra pārsteidzīga soļa. Viss revolucionarais gars, kas šinis sapulcēs parādījās, izpaudās iekš tam, ka tika nolemts boikotēt skolu administrāciju un visus tos skolotājus, kuŗi neievēro sapulču spriedumus, nemāca pēc „jaunās programmas“, nenobeidz un neiesāk mācības kad sapulce pavēl. Tomēr visi šie boikoti bija mierīgas dabas un varas darbi ne pret vienu netika lietoti. Ap šo pašu laiku (novembra pirmajās dienās) sapulcējās arī Rīgas

*) Tā ir, tā saukta J. Asara programma; patiesībā kolektīvs socialdemokrātu darbs, kuŗu J. Ritiņš un c. t. nemītas vēl tagad bez mēra slavēt. J. Kriškāns arī te nodevis pareizu spriedumu.

pilsētas elementarskolotāji, skaitā pari par 80, kuŗi no revolucionarās uzstāšanās principi atturejās un vienbalsīgi pieņēma rezolūcijas identiskas ar mitiņu rezolūcijām: 1) Tautas izglītība nododama vietējo pašvaldības organu rokās, 2) mācības pasniedzamas mātes valodā, 3) visās skolas darīšanās skolotājiem jāgriežas ne pie skolu administrācijas, bet pie pilsētas skolu koleģijas. Pilsētas galva, kā skolu koleģijas priekšsēdētājs visai laipni saņēmis skolotāju sapulces delegatus un apsolijs tuvākās dienās personīgi nodot skolotāju sapulces rezolūcijas taut. apg. ministrim; no savas puses tas lūdzis skolotājus sapulcēties atkal un izstrādāt dzīves prasībām piemērotu programmu. Kas arī notika. Tomēr šī atsevišķā Rīgas pils. elem. skolotāju rīcība vispārīgu mitiņu laikā, kad valdīja parole, ka visām šķirām jāsaplūst vienā vispārīgā nedalitā mitiņā, laikrakstos tika maz ievērota un tamdēļ sīkāku ziņu par šīs rīcības tālāku gaitu laikrakstos mums neizdevās uziet. Uz 10. nov. vecāku un skolotāju birojs (kuŗu nedrīkst identificēt ar vēlāko konspiratīvo „skolotāju biroju“) sasauca „Latvijas skolotāju kongresu“. Kongress ilga piecas dienas (no 10. — 14. nov. 1905. g.); sapulces notika Sabiedrības telpās Romanova ielā 25. Dalību ņēmuši kongresā ap 600 skolotāju no Vidzemes un Kurzemes. Kongresa vadība bija soc.-demokratu rokās, kā jau visa atklātā dzīve tanīs dienās. Domu dažādība netika pielaista. Sapulcēto skolotāju daudzums spēlēja kongresā pilnīgi pasīvu lomu. Balss tiesību varēja izlietot visi, kam katru reizi gadījās sapulcē klāt būt. Tas jāievēro lasot kongresa rezolūcijas. (Pastrīpojums mans A. V.). — Kongresā pieņemtās rezolūcijas ir šādas: I. „Ievērojot to: 1) ka tautas skolas apmeklē visvairāk nemantīgu ļaužu bērni, 2) ka šo nemantīgo šķiru intereses ir, veicināt pareizas šķiras apziņas attīstīšanos, sapulce atzīst, ka tautskolas uzdevums ne tikai pasniegt vairāk zināšanu, bet arī izaudzināt apzinīgus valsts pilsoņus, kuŗi spējīgi savas politiskās un saimnieciskās intereses

pilnīgi saprast un tās aizstāvēt. Šā nolūka izvešanai nepieciešami vajaga: 1) atsvabināt tautskolu no jebkādas administratīvas pārraudzības, nodot to komunālistāžu pārziņā un atcelt tagadējo birokrātisko skolas pārvaldību; 2) ievest obligatorisku un pilnīgu bezmaksas skolas apmeklēšanu priekš visiem bērniem no 8. — 14. gadam, pie kam bērniem arī apģērbs un uzturs nāktu uz skolas rēķina; 3) par mācības valodu ievest tautskolās mātes valodu un krievu valodu kā mācības priekšmetu; 4) paplašināt tautskolu programmu, ievēdot tautsaimniecības un likumu zināšanu, pie kam tautskolu programmu saskaņot ar vidēju skolu programmu.“ II. „Sapulce atzīst, ka jāievēd 6 gadu obligatoriska pirmskola pēc klasu sistēmas abu dzimumu bērniem, no kuŗas ir organiska pāreja uz 4—6 gadus vidus skolu pēc priekšmetu sistēmas, un no tās pārejams uz augstskolu.“ III. „Ievērojot to, ka: 1) tagadējā ticība un zinība ir savā starpā pretīgas lietas, 2) ka ticība ir brīvas sirds apziņas lieta un vispārīgi ticība nav iemācāma, kongress atzīst, ka baznīca ir šķīrāma no skolas, tāpat kā no valsts, un tamdēļ ticība nav skolā mācāma“. IV. „Atzīstot strādnieku šķīras lielo nozīmi visas cilvēces ideālu labā, — kongress izsaka zolidaritāti ar social-demokrātiskās strādnieku partijas centieniem un ideāliem un apņemas ar visiem spēkiem veicināt viņas cīņu.“ Šinī brīdī tiek ziņots, ka latvieši Peterburgā apmeloti, ka tie gribot atdalīties no Krievijas. Tiek pieņemta un nosūtīta telegrama, kuŗā izteikts stingrs protests pret tādiem meliem. V. „Ievērojot to, ka tagadējā birokrātiskā skolas administrācija nav un nevar būt tautas izglītības veicinātāja, bet gan t. izglītības nīdēja — kongress nolemj, ignorēt tagadējo skolas administrāciju ar visiem viņas priekšrakstiem un programām un skolas pārvaldīšanu uzticēt sabiedrībai, kuŗai piešķirtas vēlēšanas tiesības uz vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas balsošanas pamata.“ VI. 1. „Ievērojot to, 1) ka skolai ir tikpat daudz vietējas kā vispārējas valsts nozīmes, 2) ka par skolas uzturēšanu ir tamdēļ jāgādā netik vien vietējām komunālistādēm,

bet arī visai valstij — tautskolotāju kongress atzist, ka atjaunotā skola varēs pastāvēt un pareizi izpildīt savu uzdevumu tikai tad, ja Krievijā būs nodibinājusies demokrātiska valdība ar plašām vietējām pašvaldībām un pašnolemšanas tiesībām viņu kulturelo (valodas, mākslas u. t. t.) vajadzību apmierināšanai, neatdaloties vietējām pašvaldībām no valsts.“ — 2. „Ievērojot to, 1) ka pie skolas pienācīgas uzturēšanas ir ieinteresēta tiklab vietējā pašvaldība, kā valsts, 2) ka mantīgo šķiru ienākumi rodas no nemantīgajām, kongress atzist, ka tiklab valstī, kā vietējā pašvaldībā ievēdams progresīvs ienākuma nodoklis.“ — 3. „Ievērojot to, ka katrai tautai un tamlīdz arī latviešiem ir bez vispārējām vajadzībām arī savas ipatnējas kulturelas vajadzības (valoda, māksla u. t. t.) — tautskolotāju kongress ir pārliecināts, ka pie vietējās pašvaldības nodibināšanas darīs iespaidu arī šīs kulturelās vajadzības, un tamdēļ katra tautība, un tamlīdz arī latvieši, pēc iespējas, savienosies vienā pašvaldības vienībā.“ VII. „Ievērojot to, ka reliģija ir ar zinātņi nesaskanoša mācība un tamdēļ nevar tikt pasniegta skolā, kongress atzist, ka katram skoloājam vajaga pārejas laikmetā neatlaidīgi izplatīt tautā šo patiesību, ticības mācības stundās reliģiju no šāda stāvokļa aplūkojot“. VIII. „Tā kā lauku draudžu skolotāji izpilda pa lielākai daļai dažādus baznīcas kalpošanas amatus (piem. ķēstera, ērģelnieka u. c.), caur ko viņi saistīti ar baznīcu, mācītāju un muižniecību, kuŗi dara nevēlāmu iespaidu uz skolotāju, — sapulce nolemj: skolotājiem vai nu pašiem tūlī atteikties no tādiem amatiem, vai — pretējā gadījumā — sabiedrība viņiem tos noliedz“. IX. „Ievērojot to, ka tagadējie skolotāju zeminari ne pavisam neizpilda savu uzdevumu un nesagatavo jaunās tautas paaudzes audzinātājus, bet gan cenšas tos padarīt par garīgiem kropliem, sabojā tos morāliskā ziņā un grib no tiem izdabūt tikai aklus birokratijas kalpus un tautas attīstības apspiedējus, kongress atzist par nepieciešami vajadzīgu: 1) skolotāju zeminarus viņu tagadējā veidā ignorēt, 2) neatzīt

tagadējās eksaminācijas komitejas pie dažādām mācības iestādēm skolotāja tiesību piešķiršanai, 3) pielaist visus skolotājus un skolotājas bez eksamena universitatē zinību papildināšanai, tāpat sarīkot skolotāju izglītošanai specialkursus, kamēr netiks atvērti pedagogiski kursi pie universitātēm skolotāju sagatavošanai". — („D. L.“ 1905. g. № 251.—254.). Ar kongresu latv. skolotāju, kā šķiras, piedalīšanās revolucionārā kustībā sasniedza augstāko pakāpi. Autentisku ziņu par to, kādā mērā skolotāji augšējās revolūcijas mēģinājuši dzīvē izvest, līdz šim nav. Pat „Die lettische Revolution“ autors, kuŗam bijuši pieietāmi dažādi ziņu avoti, neuzskaita nekādas noziedzīgus darbus no skolotāju puses, bet tikai sodas par tiem vispārīgās frazēs, turklāt faktiskās ziņas, piem. par skolotāju biroju ir pilnīgi sagrozītas un nepareizas. Apzinīgs cilvēks vismaz tanī gadījumā, kad viņš sauc citus cilvēkus pie vārda būtu mēģinājis pārliecināties, vai viņš patiesību raksta, bet „Die lett. Revol.“ autors arī to nav darījis. Tomēr viņa statistiku mums nāksies izlietot, jo to viņš dabūjis no prāvestiem. Lielākais skolotāju noziegums pastāvēs laikam iekš tam, ka daudzi no viņiem mītiņos runājuši — neatkarīgi no tam, ko runājuši. Būs bijusi bez šaubām viena daļa arī tādu, kas aktīvi piedalījušies pie revolucionariem darbiem, bet liels viņu skaits nevar būt. Ka skolās pavēlēts mācīt latviski, ka skolās noturēti mītiņi un sapulces — par to skolotājus nevar darīt atbildīgus, tāpat kā mācītājus nevar darīt atbildīgus par mītiņiem baznīcās, vai Rīgas pilsētas valdi par mītiņiem pilsētas teatros. Skolotāji tāpat stāvēja zem organizētās zoc.-dem. pātagas, kā muižnieki un mācītāji, tikai viņiem nebija iespējas aizbēgt, kā pēdējie to darija, un pienācās pādoties un taisīt *une bone mine au movaise jene*. Arī uz kongresu bija sabraukuši nebūt ne visi no laba prāta. Ievērojot visu to, cilvēks ar cik necik attīstītām taisnības jūtām neies ar tiem bargā tiesā, kā to dara viena daļa no Baltijas iedzīvotājiem. Un pat tur, kur skolotāju vaina būtu pierādīta, viņš apdomās, ka skolotāji, stāvēdami tautai

tik tuvu, izcietuši kopā ar viņu tik daudz pārestību; redzējuši, ka visi tie augstie ideālie mērķi, kuņus viņiem mācījušas viņu pedagogikas grāmatas, tiek dzīvē kājām mīti, — ka tie varēja aizrauties. Kad par šām lietām spriež, arvien jāpatur prātā un jāiedo- mājas tā laika apstākļi un visa tā apkārtne, kāda skolotāju apņēma. Rakstīdams šīs rindīņas es domāju visus tos skolotājus, kuņi nemaz nezināja, ka viņi „taisa“ revolūciju. Tiem nedaudziem „apzinīgiem“ mana aizstāvība nav vajadzīga. . . —

IX.

J. Kriškāns vairāk reizes ir apceļojis ārzemes, lai iepazītos ar turienes skolām. Jau 1894. g. viņš ceļoja pa Vāciju, kur iepazīnās ar dažiem vācu peda- gogiem. 1910. g. vasarā Kriškāns dabūja oficiālu komandējumu no Rīgas mācības apgabala apceļot Vīni, Mincheni un citas vācijas pilsētas. Atzīmējams, ka savā pārskatā par šo ceļojumu *) J. Kriškāns visai sīki apraksta Proskavas dārzkopības institutu, aizrādī- dams, ka Krievijā šādas (tik praktiskas) mācības iestādes nemaz nav. Mazāk K. sajūsminās par Vāci- jas tautskolām.

1911. gadā J. Kriškāns Latviešu izglītības biedrības uzdevumā apceļoja Dāniju un Zviedriju, lai iepazītos tuvāki ar tautas augstskolu iekārtu un māci- bu plāniem, jo bija radies nodoms arī Latvijā dibināt kādu tautas augstskolu. Par šo jautājumu visai intere- sējās Kriškāns.***) „Dzimtenes Vēstnesī“ viņš raksta plašākus apcerējumus par 1911. gada ceļojumu (Skat №№ 141—193). Citēsim še dažus izvilkumus:

Vēstules no mazo kulturas tautu zemēm.

Kopenhagenā, 16. (29.) jūnijā 1911.

Pēc norunas mēģināšu laist Jums pirmo vēstuli. Droši vien atminēsaties, ka „Dzimt. Vēstnesis“, kā jau

*) Pārskats iesniegts tautskolu direktoram, bet noraksts uzglabājies Kriškāna papīros,

**) Skat' J. Kriškāna rakstu par taut. augstskolām „Izgl. biedr. gada grāmatās“ III. un IV.

latviešu tautas „jaucējs“, uz sestdienu (11. jūniju), kad mums bija jāaizbrauc, pieteica dienvidu vētru. Būdams ļoti vārgs pret jūras slimību, piektdienas vakarā izsūtīju grāmatas pazīstamām jaunkundzēm, lai lūdz Dievu, ka vētru novērš. Pateicoties šo nevainīgo aizlūgšanām vētra tika novērsta un mēs pēc ļoti patīkama un atspirdzinoša brauciena, uz daņu tvaikoņa „Hengest“, nonācām pirmdien pulksten 1/2 pusdienā Kopenhagenā. Par ceļa biedriem mums bija divi daņu aģenti: viens Baltijas lielgruntnieku, otrs mazgruntnieku (Bisnieka Ekonomiskās Sabiedrības). Abi ļoti simpātiski cilvēki. Uz kuģa viņi mums stāstīja, ka Kopenhagena esot tāda pat, kā Rīga, varbūt, drusciņ lielāka. Bet kad nonācām šurp, izrādījās ka abi mūsu ceļa biedri bija gribējuši mums, t. i. Rīgai, paglaimot. Kopenhagena ir lielpilsēta un skaista un brīnum tīra; Rīga pret to tikai nieks. Vispirms Kopenhagenas nami un ielas vienlīdzīgi tīri un glīti, bruģis gluds, jo gluds, tiklab centrā, kā attālākajās nomalēs. Netīru, neuzkoptu, nolaistu vietu nemaz nav. Un zaļumu, zaļumu! — to te bez sava gala. Un cik tie varenī uzkopti. — Kopenhagenā daudz kapu. Trijus mēs izstaigājām. Kapu vietas saspīestas, pieminekļi bez garšas un oriģinalitātes, bet puķu bez mēra. Uz vieniem, mazākajiem kapiem, Kopenhagenā vairāk rožu, nekā Rīgā pa visu pilsētu un pa visām dārzniecībām kopā. Lielī rožu lauki visos pilsētas dārzos un apstādījumos, kuŗu te vismaz 10 reiz vairāk, nekā Rīgā. Ir veselas ielas, kur katra nama priekšā dārziņš, pilns rozēm un efēju lapenēm. Rozes te varen grezniem ziediem. Mūsu Vērmaņa dārza rozes pret tām kā notrusušas nabadzes. Vispār puķu bagātība te liela. Dzīvot te var lētāk un labāk nekā Rīgā, cenas logos arī lētākas.

Pirmdienas pēcpusdienu nolikām paklejošanai pa pilsētu. Otrdien devāmies pie pilsētas skolu direktora. Ar lielu laipnību tas mūs saņēma un izdeva mums gada pārskatus par skolu stāvokli Kopenhagenā un rakstu, knīš mums atveŗ visu Kopenhagenas skolu

durvis un dod laipnu saņemšanu no skolu priekšnieku puses.

Tālāk K. apraksta kādās lielākas skolas namu būvēts apmēram 2000 bērniem. Tagad tur 1700. Klases istabas mazākas par mūsējām. Tanis nedrīkst būt vairāk par 36 bērniem. Patiesībā nevienā klasē šis skaits netiek sasniegts. Daudz mācības līdzekļu aplūkošanai, bides karājas lielā skaitā klasēs pie sienām, bez tam vēl glabājās krājumi mācības līdzekļu istabā. Klasēs uz logiem puķes, bez tam stādu krājumi arī mācības līdzekļu istabā. Un tas, ko citur vēl prasa, te jau izpildīts: ir sevišķas klases, pēc visiem mākslas prasījumiem ierīkotas, dabas zīnībām, ģeografijas, zīmēšanas, sloida rokdarbiem, skolas ķēķi, bagātīgi rīkiem apgādātas vingrojamās zāles (jaunajās skolās pa divi). Un daudz kas cits vēl. Sevišķa daņu mode ir tā, ka atejas vietu skolas namā bērniem nav. Tās atrodās — sētā. Tāpat dzejamie krāni. Iekšā ir tikai ļoti oriģineli (angļu patents) roku mazgājamie trauki. Par šādu kārtību mēs izteicām savu brīnumu. Uz to mums skolotāji atbildēja, ka tas esot ļoti labi, katru starpstundu bērni ejot ārā, arī ziemā, jo ziema mīksta, 1—4° R., pāra dienas 10—15°. Tikai pavisam sliktā laikā bērni paliekot iekšā koridoros. Pagrabos ierīkotas mazgājamās istabas (kāju mazgāšanai siles, miesas mazgāšanai silti un auksti duši). Vienu dienu mazgājas zēni, otru meitenes. Bet pa vasaru visi bērni iet uz daudzajām pilsētas peldu vietām. Arvienu sastop staigājot pa pilsētu bērnu pulciņus ar dvieļiem rokās ejam skolotāju pavadībā uz peldēšanu. Piemēram, tagad diezgan vēss laiks, bet peldēšanās iet pilnā gaitā. Sētas visās skolās asfaltētas un katru dienu tiekot mazgātas. Mēs pārlicinājāmies, ka tas labi, jo bērni skrien tāpat kā pie mums, bet reti krit, kaut gan lielākā daļa no tiem iet koka tupelēs, bet redz arī pa kādam baskājim, pat pašā pilsētas vidū (sēžam klasē). Lielais labums tas ka sētā nav putekļu un dubļu, kas pie mums dzīvi sētās padara neiespējamu. Lietus laikam gar sētas malām ierīkotas lielas nojumes. Dzejamā ietaise tāda, ka

krūzītes nevajaga, ierīkots krāns tā, ka bērni ar lūpām pie tā nevar tikt; ap pumpja galu aplikts siets, bērni ūdeni uzķer galvu zem krāna pabāzuši. Gar sienām klasēs piestiprinātas plānas koka listes, kas izskatās kā gliets izgriezums, bet domāts tīri praktiskai vajadzībai: tanis iegriež āķīti ar skrūvīti bilžu uzskāršanai. Zundholmas skolai dod centralapkurināšanu un elektrisko gaismu cietuma nams, kur tiekot turēti 500 cietumnieki. Cietums atrodas apmēram $\frac{1}{2}$ versti no skolas. Siltumu un elektrību vadot pa zemes apakšu. Ievērojama ir temperatūras regulēšana klasēs. Pagrabā atrodas temperatūras tālrādītājs priekš katras klases. Skolas apkalpotājs apstaigā pagraba telpas pagrozīdams mazus ritenišus, dod katrai telpai to temperatūru, kāda vajadzīga. Tā tas visos jaunajos namos.

Tikpat moderni un lieliski ierīkots skolas nams otrā pilsētas daļā Holsteinsgadē (ielā). Bet te jau šim skolas namam visapkārt pilsēta. Turpretīm skola Vigerleifa alejā stāv uz klaja lauka un uzlūkojama par vismodernāko. Skolotāji domāja, ka tādas citas vairs netikšot būvētas, jo iznākot par dārgu. Priekš 1000 bērniem te celti 4 nami (tā sauktā paviljonu sistēma), piektais skolas inspektora un inspektreses dzīvokļiem. Arī skolas apkalpotājam lepnas telpas (3 istabas, ķēķis, meitas istaba) pirmajā stāvā. Lielas sētas atsevišķi meitenēm un zēniem, arī asfaltētas, diezgan liels botanisks dārzs, kur redzējām arī visas labības sugas un linus, lai gan visapkārt skolas namam ligojās krāšņi rudzu, kviešu un auzu lauki. Simbrīžam bērniem un apmēram 40 skolotājiem diezgan tālu uz skolu jāstaigā, bet aprēķināts, ka pilsēta uz to pusi aug un pēc nedaudz gadiem skolu apņems tagadējo lauku vietā lepmi 4—5 stāvu nami. Bijām arī vecākajā pils. skolas namā (būvēts 1858. g.) Bet arī tur atradām tās pašas nama īpašības, kā tagadējos modernākajos namos, tikai trūkst dažu telpu: sloida klases, skolas ķēķa un mazgājamo telpu. No kādām 43 Kopenhageņas skolām apm. 10 vēl atrodas irētās telpās. Sloidu māca tikai jaunākajos skolas namos, saimniecību vi-

sās skolās, kur ķēķa nav, meitenes tiek vestas uz citurieni. Sloidu māca 5, 9, 7. klasēs zēniem. Mājturību tikai VII. klases meitenēm. Ir arī 8. klase, bet tai nav ne sloida (zēniem), ne mājturības (meitenēm). Privata labdarības sabiedrība, kuŗu tagad pabalsta arī pilsēta, gādā par siltām pusdienām trūcīgiem bērniem. Visi bērni, kas pieteicas, dabūn trīs reiz nedēļā siltas, labas pusdienas janvara, februara un marta mēnešos. Jaunajos namos šai vajadzībai ierīkoti sevišķi ķēķi un ēdamas telpas, vecajos nav. Tur ēdienu ņem no tuvākajām restoracijām, labdarības damu kontrolē sagatavotu. Ir arī sabiedrība, kuŗa gādā par apģērbu trūcīgiem bērniem. Apģērbus izdod bez liekām formalitātēm; pietiek ka bērns uzrāda sava skolotāja zīmi, kuŗā apliecināts, kas bērnam vajadzīgs.

Grāmatas un visus mācības līdzekļus dabū visi bērni no pilsētas par brīvu. Bet skolotāji, kuŗi visas mācības bagātīgi ilustrē uz tāfeles, izlietodami krāsainu kritu, minēto kritu piespiesti pirkt paši.

Tomēr arī Kopenhagenas skolām piemīt viens liels ļaunums. Visi, apmēram 5000 Kopenhagenas komunalskolnieki sadalās divās līdzīgās daļās: priekš- un pēcpusdienas skolēnos. Tas notiek aiz taupības. Ja grib visus bērnus ievietot priekšpusdienas skolās, būtu jābūvē vēl 40 skolas nami, kuŗi katrs maksā ap 400,000 kronu, un jāpieņem gandrīz otrtik skolotāju. Skolotājiem jādod pa 36 stundas nedēļā, par ko tie dabū 3500 kr. gadā, skolotājas 2600 kronas.

Priekšpusdienas skolas ir no 8—1, pēcpusdienas no 2—6. Skolotāju-damu daudz. Piecas no tām jau tikušas par direktrisēm. Skolotājas arī pie vīra iziešanas var palikt amatā.

Pie jauno skolas namu iekārtojuma piemirsu vēl pieminēt lielisko ventilācijas ietaisi. To dzen ar elektr. spēku, kuŗu ņem no pils. elektr. centrales. Pa priekšu gaiss iet caur centralapkurināšanas harmoniku, tiek vajadzīgā mērā sasildīts un tad izdzenāts pa visu skolas namu. Elektriskais ventilators darbojas tikai zie-

mā, rudenī un agrā pavasarī. Vasarā vēdināšana notiek pa atvērtiem logiem. Jaunajos namos apgaismošana elektriska, vecajos ar gāzi.

Bet tas lieliskākais ir sekošais. Jau pirmajā skolā ieejot mums krita acis, ka direktors un skolotāja skraidā pa koridoriem ar dzeltenu lapiņu kušķiem rokā un dala tās bērniem. Izrādījās, ka tās ir apliecības — ka zīmītes īpašnieks brauc pa suņu dienām uz laukiem. Prasu, vai tad jums tikdaudz laucinieku bērnu? Atbilde — nē. Viņi brauc pie zemniekiem. — Ganos? Nē. Nu kā tad? — Tāpat; zemnieki viņus uzņem. — Par maksu? — Nē. Nu kā tad? — Tāpat — par brīvu. — ?! — Tā tad aiz labsirdības, vai patriotisma? — Jā. Tas notiek šinis dienās visās skolās. Izrādas, ka Kopenhagenas pilsētas komunalās skolas izsūta uz laukiem apmēram pusi no visiem saviem skolas bērniem. Valsts dzelzsceļi tos izvadā par Līvu turp un atpakaļ, bet zemnieki tos uzņem par brīvu 4—5 nedēļas, neprasdami no tiem it nekādu darbu. — Tik šodien izskaidrojās šī brīnišķīgā zemnieku labsirdība. Izrādījās, ka te notiek bērnu izmaiņa starp Kopenhagenu un laukiem. Kopenhagena uzņem lauku skolēnus, kas te iebrauc veselām skolām, dod tiem telpas (pilsēta) un baļo tos (īpaša privāta sabiedrība), kamēr tie iepazīstas ar visām pilsētas ievērojamām būvēm, mākslas krājumiem u. t. t. (No 18. maija līdz šim bijušas Kopenhagenā 18 laukskolas). Kā pretpakalpojuma nu laucinieki uzņem pie sevis pilsētnieku bērnus. Tomēr pilsētnieku ejot vairāk uz laukiem, nekā laucinieku uz pilsētu. Tos bērnus, kuņi netiek uzņemti no zemniekiem un kuņi grib uz laukiem, vai kuņiem ārsti ieteic, pilsēta sūta uz sava rēķina un proti partijās pa 25. Tos pavada, katru partiju divi (divas) skolotāji (jas). Skolotāji dabū brīvu ceļu, dzīves uzturu un 2 kronas dienā atsevišķas algas. Pats no sevis saprotams, ka skolas apmeklēšana te visiem bērniem obligatoriska. Skolas laiks līdz šim bija 7 gadi (7 klases). Tagad ieviests 8 gadu kurss (8 klases). Kas negrib bezmaksas skolā savus bērnus

sūtīt, tiem nošķirtas dažas skolas pilsētā par maksas skolām (1 krona mēnesī). Bez tam ir vēl privātskolas.

Blakus 8 klasu elem. skolām pašulaik ievēd augstākas tautas skolas tipu — „starpsskolu“ līdzīgu mūsu bijušām apriņķa skolām. Šinī skolā, iestājas bērni, kas beiguši 5 klases elem. skolā un turpina mācības starpskolā līdz 16—17. gadam. No tejienes iestājas ģimnazijā. Ģimnazijā 3 gadu kurss. Starpskola pa paradumam atrodas katrā elem. skolas namā. Bet tā kā paraugs šai starpskolai ņemts no Norveģijas, kur tās jau sen pastāv, tad plašāk rakstīšu par tām no Kristianijas.

Ar Kopenhagenas skolām tagad esam galā. Ritu apgādāsimies ar brīvības un ieteikšanas rakstiem uz tautas augstskolām un sestdien vai svētdienas rītā dosimies ceļā uz laukiem. Pa laukiem, domāju, nodzīvosim nedēļas trīs un tad uz Norveģiju.

Tālāk K. stāsta par dāņu augstskolām, kuŗas atzīst par ļoti labām.

Vienu ļoti svarīgu apstākli izpētījām un tādēļ steidzos to atzīmēt. Ilgi nevarējām noskaidrot jautājumu, kā tas iespējams dāņu zemniekiem, atlaist skolā dēlus ziemas pusgadā uz 5 mēnešiem (novemb.—marts) un meitas vasaras vidū uz 3 mēn. (maijs — jūlijs) Vai dāņu zemnieki tik bagāti, ka spēj atlaist savus paša darba spēkus, dot tiem līdzīgu naudu un vēl paturēt tik daudz naudas mājā, ka var pieņemt no malas vietniekus atlaistajiem? Uz to mums atbildēja kāds no ļoti ievērojamiem jaunākajiem tautas augstskolas darbiniekiem, kuŗam es nešaubīgi paredzu lielu nākotni, teol. kand. Vedels, šādi: lielā daļa no zemniekiem un sikgruntnieku dēliem un meitām iet kalpot pilsētās un uz laukiem. Viņi pelna — vīrieši 300—350 un 400 kr., meitas 250—300 kr. pie visa brīva gadā. Labu daļu no šīs peļņas tie ietaupa. Un dara to tai nolūkā, lai varētu iestāties augstskolā. Tie, kas strādā pie saviem vecākiem mājās, tie ar savu nealgotu darbu padara vecāku samniecības stiprākas, tie prasa kā algu no vecākiem atlaišanu uz augstskolu un līdzekļu došanu. Vai nu katru reizi

tas vecākiem viegli iespējams un vai viņi ikreiz ar savu naudu bērņus uz augstskolu nosūta — to grūti noteikt. Pa lielākai daļai tas gan tā būs. Bet netrūkst gadījumu, kur tēvs aizņemas naudu no krājkases, lai izrikotu dēlu vai meitu uz tautas augstskolu. Sikkredits Dānijā ļoti labi organizēts un viegli pieietams. Tādēļ arī teijenes saimniecības diezgan stipri apgrūtinātas parādiem. Nav jāaizmirst arī tas, ka valsts stipri pabalta stipendijām tautas augstskolniekus, izdodama 180.000 kronas ikgadus. — Mēs līdz šim esam apmeklējuši gan tikai trīs tautas augstskolas. Tās pieder pie labākajām un lielākajām zemē. Taisit spriedumu varbūt vēl par agru, bet man ļoti gribētos apvienot vienā spriedumā tos iespaidus, kādus līdz šim dabūjuši. Dāņu tautas augstskolas manās acīs ir stipri garīgas kultūras centri uzzemēm.

Ņemsim piemēra dēļ Roskildes tautas augstskolu ar 175 skolniecēm, no dabas ļoti jaukā vietā ierīkotu, ar pietiekoši plašām glītām telpām, paaugstā uzkalniņā Ijorda malā. Viņas priekšnieks Toms Bredsdorfs pieder nevien pie ievērojamākiem šā laika tautas augstskolas darbiniekiem, bet arī viens no lielākajiem runātājiem Dānijā, pilns garīga spēka un enerģijas. Lai gan viņš no lielās politikas atraujas, tomēr tiek aicināts par runātāju lielās tautas sapulcēs, kad vajaga iekustināt ļaužu masas, sasildīt priekš labas lietas. Viņš jau trešā paaudzē pieder pie progresīvā spārņa Dānijā. Viņa vectēvs bijis stiprs raksturs un karsts patriots. Pēc amata mācītājs, parlamenta loceklis 1864. gadā, balsojis pret ķēniņa gribu, atcelts no amata, nodibinājis pirmo brīvo draudzi, iesvētījis citām brīvām draudzēm mācītājus, par ko saukts pie tiesas un nosodīts ar 500 kr. naudas soda, kuŗu liedzies maksāt. Tagadējā augstskolas priekšnieka tēvs bija brīvas draudzes mācītājs un brīvskolu dibinātājs. Ar mātes pienu — tā šodien mums sacīja T. Bredsdorfs par sevi — viņš iezīdis sava tēva un vectēva tautas mīlestības garu. Tāds vīrs stāv Roskildes tautas augstskolas priekšgalā. Viņam blakus stāv teol. kand. Vedels ar lielām runas dāvanām, plašām

vispusīgām zināšanām un ar liesmojošu sirdi priekš savas tautas. Viņš dzīvo tik vienkārši, cik vienkārši pie mums mēdz dzīvot pagastskolotāju palīgi: 2 nelielās istabiņās, no kurām viena puslīdz grāmatām ienemta. Vaļas brīžos velk koka tupeles kājās un strādā dārzā. Uz mūsu jautājumu, kādi viņa apstākļi še augstskolā, viņš atbildēja.—Katrā citā vietā es pelnītu vairāk, bet es palieku te un palikšu — idejas dēļ. Vajag mācēt lietai kalpot. Tie nebij vārdi, tā bija pārlicība. Viņš liels Henri Džordža piekritējs un karsts vienīgā nodokļa propagandists. Arī rītu viņš kaut kur runāšot par šo jautājumu. Dānijā esot džordžistu biedrība ar kādiem 4000 biedriem un daudz piekritēju visās partijās, neizņemot abas galējās partijas, lai gan zoc. demokrati oficieli pretojoties. Otrs jauns skolotājs ir dabas zinību maģistrs u. t. t. Pavīsam ir 4 zinību skolotāji, vingrošanas un dziedāšanas skolotājas. Mazajās tautas augstskolās ir pa 2 skolotāji. Šādu tautas augstskolu ir 80 pa visu Dāniju. Tā tad 80 garīgas kulturas centru, kuri kopu jaunību, sasilda to priekš literatūras un mākslas, vingrina viņu miesu (vingrošana varen labi nostādīta un ar entuziasmu tiek pieņemta), pieradina pie glītas biedrošanās un vienošanās, iepazīstina ar visām parādībām savas tautas dzīvē un ar Dānijas sakariem ar citām zemēm. Ja ne visi tautas augstskolas skolotāji, tad vismaz viņu priekšnieki ir pāri par caurmēra cilvēku. Tie organizē uz garīgu un ekonomisku kopdzīvi nevien savus skolniekus, bet visus lauku iedzīvotājus, tie darbojas nevien savā tuvākajā apkārtnē, bet pa visu zemi. Tie brauc no vienas salas uz otru, no salām uz Jitlandi, no Jitlandes uz salām, lai runātu, lai modinātu, lai mūžam uzturētu dzīvu to uguni, kuru priekš 80—90 gadiem iededzināja Grundvigs — tautas kulturas uguni. Sevišķi pēc nelaimīgā kara ar Prūsiju (1864) šī iekšējās kulturas ideja spēcīgi uzliesmoja. Dāņu labākie vīri apņēmās, iekšīgi atdabūt to, ko ārīgi bija zaudējuši. Un jāliecina — viņu pūliņiem bijuši spīdoši panākumi. Šodien, 26. jūnijā, (9. jūlijā) mēs svinam svētdienu vienā sādžā ar

4000 iedzīvotājiem (Haslenā). Te ir šosētas ielas ar skaistiem trotuariem, caurmērā labākiem nekā Rīgā, ar puķu tirgotavām, velosipēdu, klavieru, grāmatu un daudz citām tirgotavām, ar divām lielām kopmoderniecībām (liel- un mazgruntnieku); ar elektrisku apgaismošanu ne vien mājās, bet pat lopu stallos, ar automobiļiem uz ielām. Tā ir skaista pilsētiņa, skaistākā par kuŗu katru no mūsu apriņķa pilsētiņām. Te ir liela komunas pirmmācības skola, kuŗas nams līdzīgs labākajam elementarskolas namam Rīgā, te ir tautas augstskola, skolotāju seminārs, mājturības skola, realskola, tehniskā skola. Visas šīs skolas ir pašas sabiedrības radītas, celtas un uzturētas (augstskola, seminārs un mājturības skola pieder iekšējai misionēi). Tautas augstskolā ir amatniecības nodaļa un dārzkopības mācība. Skolai pieder 56 tones (mucas vietas) zemes — t. i. ap 112 pūrvietu. Tautas augstskolas priekšnieks vakar aizbraucis uz Jitlandi uz tautas sapulci un būs tikai rīt no rīta mājās. Lielās sekmes lauku iedzīvotāju — zemnieku garīgajā kultūrā panāktas caur to, ka, kā jau sacīts, tautas augstskolu vīri ir nenogurstoši, neatlaidīgi strādājuši 80 — 90 gadu, un šodien strādā tik pat dedzīgi, kā iesākumā. Tautas augstskolas nedod ne skolotājiem, ne skolniekiem nekādu materiēlu labumu. Kas uz turieni iet tie to zina, un tas bez šaubām ir tas labākais priekš šīm skolām. Šurp nenāk ierūsējuši cilvēki, un kas atnāk, tie nav no tiem, kas varētu ierūsēt; un tautas augstskola nav tā viēta, kur skolotājs varētu ierūsēt. Tagad Daniјā katrs 5. — 6. pieaudzis lauku iedzīvotājs (tiklab no vīriešiem, kā sievietēm) ir viēnu zemestri pavadījis tautas augstskolā, tur dabūjis ierosinājumus uz saprātīgu dzīvi, uz tālāku izglītību. Daudzi no tautas augstskolu audzēkņiem pāriet no augstskolas uz zemkopības skolām. Zemkopības skolu te ir ap 20 ar 9 un 6 mēnešu kursu. Tautas augstskolu audzēkņi, pārnākuši no augstskolas mājās, nenoslīd izolētā ikdienišķībā, bet iestājas vietējā priekšlasījumu biedrībā, vai kur tādas nav, rauga to nodibināt. Šim brīžam laikam vairs nav ne-

viena lielāka apgabala, kur priekšlastījumu biedrība nebūtu. Un kad sākām meklēt Dānijā pēc zemniekiem, tad mums noiet tāpat, kā tam krievu miertiesnesim Vidzemē, kuŗš 1890. gadā aizcelts no Iekš-Krievijas uz Vidzemi, ienācis savā kamerā un sācis gaidīt latviešu zemniekus ar vizēm kājās, gaŗiem matiem, baltiem rupjas vadmalas svārkiem mugurā, kā tas tēlots vecājās Ļebedeva ģeografijas grāmatās, un brīnījies, ka kungī vien nākot, bet zemnieki laikam no viņa baidoties. Tā mums neizdodas sastapt ne viena dāņu zemnieka, līdzīga mūsu zemniekiem, lai gan jau veselu nedēļu braukājām pa laukiem. Mēs sastopam tikai kungus, lepnos divjūgos, glītos pilsētas uzvalkos ar hutēm galvā, spodri pletētu veļu. Un viņu zirgi droši var uzņemt salīdzinājumu ar mūsu lielkungu labākajiem zirgiem. Nav te arī zemnieku māju. Pa laukiem treknā zaļumā redz tikai glītas tīras vasarnīcas, baltas kā sniegs, ar sarkaniem jumtiem. Šo pēdējo teikumu tikai drusku var aprobežot: šur tur pamaniņām kādus pāri salmu juntu. Tālākā ceļā bez šaubām šī skaistā bilde sāks nobālēt: mēs esam augligajā Zelandē un Zelandes augligākajā pusē. — Nāks Jitlande . . . Pašlaik atskan uz ielas orķestra skaņas . . . Mūsu logiem pagāja gaŗām soc.-demokrātu sapulce ar orķestri, bungām un 10 sarkaniem karogiem, pavadīta, no bērnu pulciņa; pieaugušu gājiena dalībnieku skaits varēja būt ap 100 cilvēku. Uz karogiem uzraksti un dažādas emblemas, uz viena lecoša saule, zem saules krustiski salikti divi lieli cirvji, uz otra liela trekna zelta cūka. Visi uzraksti un zīmējumi no tīra zelta. Jau šorit mūsu saimnieks mums ziņoja, ka šodien tepat tuvumā būšot liela socialistu sapulce. Viņš tiem liels pretinieks: socialisti runājot tikai no tiesībām, bet pienākumus piemirstot. Un tiešām, drīz sākās liels korzo pa mūsu ielu: ap 20 lepnu divjūgu laida mūsu viesnīcai gaŗām, katrā savi 6 — 8 braucēji, vīri, sievas un bērni, pēc izskata pārtikuši mazpilsētas amatnieki. Mūsu saimnieks saka lūk, lūk, te jau viņi braucot. Mēs prasam, no kurienes šiem tie lepnie aizjūgi? — No vietējiem zem-

niekiem! un nicinoši piebilda: „kad ap peļņu lieta grozās, tad neprasa, kas maksā, zocialistu nauda tik pat laba, kā cita“. Uz laukiem, pēc mūsu saimnieka apgalvojuma, soc.-dem. neesot lielas piekrišanas, bet Kopenhagerā — viņš gandrīz izmisis piebilda — viņu esot briesmīgi daudz.

Tagad paklausīsimies ko K. raksta par Norveģijas tautas augstskolām.

Šodien visu dienu, no pulksten 7 rīta līdz 8 vakarā, braucām pa Søgne fjordiem uz Bergenu. Mašīna gan kuģi tricīnā, bet mēģināšu rakstīt. Priekš trim dienām apmeklējām kādu no lielākajām un labi ierīkotām tautas augstskolām Norvēģijā. Tā ir Eidsvoldas tautas augstskola, 1½ stundā no Kristianijas ar ārtvilcienu sasniedzama. Eidsvolda ir vēsturiska vieta, kur 1814. gadā izstrādāta tagadējā norveģu konstitūcija. Augstskola dibināta un būvēta 1908. g. rudenī un maksā viņas īpašniekam Zörensēnam 130.000 kronu. Pie skolas arī lielāks gabals zemes. — Nezinu tikai, ar ko lai iesāktu savu stāstu, vai tūlīt lai stāstu par augstskolu, vai lai sāku no gala . . . Sāksim no gala, saraustīts iznāks, bet to tiesu varbūt raksturīgāks. Iebraukuši Kristianijā, pirmo gājieni nēmām tūlīt pa Karl-Johansgade. Tā ir viņu galvenā iela, diezgan prāva, un pienākot pie stortinga atveras itin lielisks skats uz ķēniņa pili. Tas arī viss Kristianijas lepnums. Laikam tādēļ arī Hamzuns savu bada-cietēju vadā pa šo ielu. Lai velti nezaudētu laiku, devāmies „Tidgens Tegn“ redakcijā, cerībā, dabūt te visjaunākās un drošākās ziņas par Norveģijas tautas augstskolām, jo zināms, ka katras avizes redakcijā visu labāki zin. Nebijām vilušies. Kad bijām izgājuši caur dažām istabām, kuņģis nebija neviena cilvēka, pēdīgi saskrējām krūtīs ar jaunu cilvēku kreklos, jo diena bija karsta, tik karsta kā Itālijā — tādu dienu viņiem te esot ļoti daudz — un uzrunājām viņu savās vajadzībās. Viņš bez apdomāšanās apsolīja mums stāstīt visu, ko pats zino, un ko pats nezino, par to apjautāšoties pie citiem, vai

uzdošot mums adreses. Telefons gāja vaļā un isā laikā mēs bijām pieteikti pilsētas bibliotēkā, tautas apgaismošanas departamentā un pie tautas augstskolas priekšnieka Eidsvoldā. Ministrijā mums vajadzēja dabūt statistiku un citas leģislatīvas ziņas, bibliotēkā — bibliografiju un Eidsvoldā — redzēt skolu un iepazīties ar vienu no ievērojamākiem norveģu tautas augstskolu vadoņiem. Nokļuvuši ministrijā, mēs gatavu ziņu nedabūjām, jo tā „kantora“ (departamenta) sekretars, kurš pārzin tautas augstskolas, pašlaik bija atvaļinājumā un viņa koleģis mums neņēmas vajadzīgās ziņas dot, jo varot pārskatīties. Viņš ļoti atvainojās. Paņēma mūsu Rīgas adresi un apsoliya piesūtīt mums atbildi uz visiem mūsu jautājumiem, kā arī visus ministrijā drukātus pārskatus. No šejienes gājām pusdienā un tad uz pilsētas bibliotēku. Mūs sagaidīja bibliotekars Nihuza (Nyhuus) kgs. Te mēs mazāk dabūjām zināt par tautas augstskolām, kā par norveģiem vispār, jo lasīt augšā uznestās grāmatas nebij laika. Tādēļ atzīmējām kādu no jaunākajām un labākajām grāmatām, un klausījāmies Nihuza stāstījumā par norveģu garīgajām strāvām. Vispirms N. kgs mums jautāja, vai mēs nekā neesot dzirdējuši par lielo valodu strīdu Norveģijā. Mums bij jāatzīstas, ka neesam dzirdējuši. Norveģijā esot divi galvenie idiomi: riksmol un landsmol; pirmā būtu oficiālā izloksne, t. i. daņu valoda, otrā zemes jeb tautas izloksne. Jaunā strāva nu gribot landsmol padarīt par isto norveģu valodu un cīnoties par to. Šinī nolūkā nu tiekot organizēta visa jaunība Ungsdomslagēs, un to jau esot vairāk simtu. Visi viņu biedri runājot un rakstot jaunajā valodā, kuŗa patiesībā esot vecu vecā norveģu valoda, bet pa daņu valdīšanas laiku piemirsta. Landsmol stāvot tuvāk zviedru nekā daņu valodai. No tālākiem paskaidrojumiem iznāca, ka landsmol nav dabiska valodas izloksne, bet gan mākslīgs radījums. Proti: Norveģijā esot varbūt 100 izlokšņu: gandrīz katrā ielejā runājot savādi. Landsmol esot valodas kompozīcija no visām norveģu izloksnēm. Lidz šim to mācījuši sko-

lās blakus riksdomam. Tagad komunalskolās mācot pa lielākai daļai vienīgi landsmolā, esot arī vidējās skolas ar landsmolu vien. Landsmola caurvešanai Nihuza kgs pielika lielu nozīmi tanī ziņā, ka tautai, kuŗa gribot attīstīt savu kulturu, vajadzīga spēcīga valoda. Tas mums neizlikās visai saprotami un mēs domājām, ka te parādās tikai dziņa uz īpatnību, cenšanās rādīt, ka „mēs neesām daņi, bet norveģi“. Un tomēr tas ir labi: šī dziņa būt pašiem par sevi, sajūsmīna visu norveģu jaunību, dod tai stiprus garīgus impulsus un vieno izglītības biedrībās. Nihuza kgs nodzīvojis 8 gadus Amerikā un strādājis divās lielākajās Bostonas bibliotekās. Kristianijas biblioteka ieņem pusotra liela nama un, protams, atvērta no rīta līdz vakaram. Tā ir pilsētas biblioteka. Ierīkota un izlietota pēc amerikaņu parauga. — Dzirdēdams, ka mēs rītu gribam doties uz Eidsvoldu, Nihuza kgs mums deva līdz savu vizitkarti un uzdeva aizvest sveicinājumus Zörensenā kungam.

Otrā rītā, pulksten 8, devāmies uz Eidsvoldu un nonācām turp plkst. $\frac{1}{2}$ 10. Eidsvolda — viens no skaistākiem stūrīšiem Norveģijā. Stacijā mūs sagaidīja Zörensenā kga ciemiņš, kāds students, un pavadīja mūs uz augstskolu, — tāpat vēlāku no augstskolas uz staciju. Bet nu iesākas tas grūtākais — aprakstīt visu, ko redzējām un dzirdējām, visu to laipnību, ar kādu tikām saņemti, pacienāti un pavadīti. Tas nevar izdoties, ievērojot to, ka visapkārt ļaudis čalo un stumdās . . . Zörensenā kgs vāciski gandrīz nerunā. Viņa kundze — dāniete — runā pietiekoši, ļoti laipna, sirsnīga, viņi mums izliekas kā veci, miļi paziņas. Izstāsta mums savas skolas vēsturi. Tur, kur tagad lielais (koka) skolas nams un apkārt lauki, priekš 3 gadiem bijis mežs. Skolas nams būvēts tirā norveģu stilā, ar daudz koka griezumiem, skolas priekšnieka dzīvoklis atkal iekārtots un mebelēts stingrā vecnorveģu stilā ar lieliem kamīniem, erkeriem un vecmodīgām mēbelēm; koka griezumos troļi, gnomi un citi veco skandināviešu teiku tipi un tēli — un

blakus tam ūdensvadi, elektriska apgaismošana, telefons, ikdienas pasts. Skolas namam 3 stāvi. Skolas nams vien bez vingrojamās zāles un saimniecības ēkām maksā 65,000 kronas. Šī skola ir Zörensenas kga privat īpašums, bet lielākā daļa tautas augstskolu dibinātas no Ungdomslagiem. Eidsvolda skola aprēķināta 104 skolniekiem. Izgājušu ziemu bijuši (as) 117 skolnieki (ces). Kas pāri par 104, dzīvo privatos dzīvokļos. Norvēģijā tagad ir 20 augstskolas. 8 no tām ar paplašinātu kursu, 12 ar viengadēju kursu. Skolnieku skaits ap 1000. Lielākā Norvēģijas t. augstskola laikam ir Vosvangenā, ar 150 skolniekiem; to aizvakar apskatījām tikai no ārienes. Tā pastāvoī jau gadus 20. Visās norveģu tautas augstskolās ir koedukacija (abu dzimumu kopmācība), uz to jau piespiež ģeografiskie apstākļi.

Vienkāršās tautas augstskolas dabūn pabalstu no valsts. Tās revidē tautas apgaismošanas departamenta revidents.

Tājāk nāk Kriškāna apraksts par Somijas tautas augstskolām.

Aprakstot šīs augstskolas nama celšanu un viņas uzturēšanas veidu, es aprakstišu arī visu Somijas tautas augstskolu celšanu un uzturēšanu, jo tā vienāda gandrīz viscaur Somijā. Nama celšanas nolūkā sastādījusēs sevišķa akciju biedrība. (Katra akcija 100 marku liela. Tagad ir 143 akcionari). Nopirkusi jaunu zemnieku māju ar nelielu zemes gabalu (6 hektari), aizņēmusēs no valsts 30,000 marku un uzcēluse namam otro stāvu. Ir isnācis stalts un ērts nams. Tanī atrodas skolas priekšnieka un mājturības skolotājas dzīvokļi, skolas telpas un audzēkņu dzīvokļi. Skolotājs-agronoms un rokdarbu skolotājs un skolotāja dzīvo sevišķā namā. Nama biedrība, namu uzbūvēdama, beigusi savu uzdevumu. Tagad nāk pie rindas augstskolas biedrība, kuļa sastādās no divējādiem biedriem: a) no biedriem dibinātājiem, t. i. tādiem, kas vienreizīgi iemaksājuši vismaz 50 marku un b) no biedriem, kas uzņemas 5 gadi no vietas maksāt pa 5

markas. Pēc 5 gadiem tie top par mūža biedriem. Tā beidzot iznāk patiesībā trīs biedru kategorijas: 1) dibinātāji, 2) mūža biedri (kas 5 gadus pa 5 m. maksājuši) un 3) maksātāji biedri (kas vēl nav 5 gadus pa 5 m. maksājuši). Šī biedrība nu ir namu no nama biedrības (kā Vichdi) par 3000 marku; tikai ires maksu nemaksā vis akcionariem, bet valsts kasē, kur deldējams 30,000 marku parāds, tā kā patiesībā akcionari nedabūn nekādu dividendu par savām akcijām, vismaz līdz tam laikam nē, kamēr valsts parāds būs dzēsts (jāpiezīmē, ka visi nama biedrības akcionari mēdz būt līdz ar to arī augstskolas biedrības biedri). Augstskolas biedrības pilnā sapulcē (kārtējas sapulces 1 reiz gadā), uz kuŗu sūta savus delegatus nama biedrība, valdība (ja tā dod augstskolām pabalstu) un visas tās komunas, kas augstskolai pabalstus dod, — izvēl augstskolas direkciju, kuŗa sastāv no 9—12 locekļiem, kuŗus pārvēlē pa daļām, vai nu divos vai trijos gados. Pie direkcijas pieder pēc amata skolas priekšnieks. Direkcija ievēl skolas priekšnieku un visu skolotāju personālu un ir augstākā instance savai augstskolai visos jautājumos. Skolas personāls sekošs: 1) direktors, 2) direktriese. Abi pa paradumam ar akadēmisku izglītību un pa paradumam vīrs un sieva (laulāts pāris); 3) agronoms, 4) sloida skolotājs, 5) rokdarbu skolotāja un 6) mājturības skolotāja. Visās somu tautas angstskolās virieši un sievietes mācās kopā. Skolu tura tikai ziemu, un mācības turpinājas 6 mēneši. Skolotāju algas Somijā lielākas, nekā Danijā. Tā piem. Tūzulas augstskolā (1 st. pa dzelzsceļu no Helsingforsas, pieturas vieta Ristinumi) direktors dabūn 3500 m., direktriese 1400 m., agronoms 3000, sloida skolotājs 800, rokdarbu skolotāja 700 un mājturības skolotāja 1200 m. Bez tam visiem apsildīts un apgaismots dzīvoklis, bet mājturības skolotājai arī uzturs. Tās puslīdz parastas algas visā Somijā. Skolēni un skolnieces maksā (ar mazām variācijām) 30 m. mēnesī (1 m. = 37½ k.). Vichdi augstskolas budžets sekošs. Skolas uzturēšanai vajadzīgs ikgadus pāri par 18,000 marku. Tie sanāk: a) no valsts: 1) priekš pa-

šas augstskolas 6000 m. gadā, 2) par lauksaimniecības mācību pasniegšanu (agronoma alga) 3000 m., kopā 12,000 m., b) četras vietējās komunas kopā dod 2000 m., c) biedru maksas ap 1000 m. Izrūkst ap 4000 m. Izrūkumu savāc caur izrikojumiem. Tā svētdienā priekš mūsu ierašanās Vichdī bijis bazars turpat baznīcas ciemā augstskolai par labu, kuŗš devis 4000 m. tīra atlikuma. Citāds izskatās Tūzulas augstskolas budžets. Ši skolu lielāka, viņas budžets grozās ap 25—30,000 m. gadā, bet no valdības dabūn tikai 10,000 m. Izrūkums sanāk no biedriem (pāri par 5000 m.) un izrikojumiem (viena pate lotereja pērn devuse 11,832 m., — Helsingforsa tuvu). — Mācību programma un metode puslīdz tā pate, kas Danijā, tikai vīriešiem pienāk klāt lauksaimniecības mācības un sloids, sievietēm — aušanās un mājturības kurss. Mazāku vietu te ieņem vingrošana un brīvais priekšnesums. Jau dažas dienas iepriekš skolēni zin, kāds katru dienu priekšlasījums un sagatavojas uz to pēc savām skolas grāmatām, kuŗas tiem dod skola.

Somijā 1909./10. gadā bija pavisam 43 tautas augstskolas; 29 no tām ar somu mācības valodu, ar 1211 audzēkņiem, un 14 ar zviedru mācības valodu, 421 audzēkņi. No audzēkņiem somu augstskolā ir 60% sieviešu, zviedru augstskolā 58%. Uz mūsu jautājumu, kā tas nākas, ka tautas augstskolās sieviešu vairāk nekā vīriešu, mums atbildēja, ka tas nākot no tā, ka vīrieši ejot vairāk uz praktiskām mācības iestādēm, kā lauksaimniecības un lopkopības skolām. Šādu mācības iestāžu somiem arī netrūkst. Tiem ir zemkopības fakultate pie Helsingforsas universitātes, 2 vidējās lauksaimniecības skolas, 14 zemākas ar divgadēju kursu, 15 ar viengadēju kursu, 8 ceļotāji zemkopības skolotāji, kuŗi kursus notur vienu zīmu vienā agabalā, otru otrā; 32 lopkopības skolas, no kuŗām 5 vai 6 ar divgadēju kursu, citas ar viengadēju. Šīs skolas mācības pasniedz teorijā un praksē. Bez tam pēdējos trijos gados cēlušās 5 teoretiskas lopkopības skolas ar 5 mēnešu kursu. Katram, kas šī skolā grib

iestāties, vienu gadu jāstrādā kādā lopkopības saimniecībā un ik mēneša jāiesniedz skolas direktoram raports par saviem darbiem. Un direktors vairāk reiz pa vasaru nāk šos savus nākamos skolēnus apmeklēt viņu darbā. Tagadējais Vichdi augstskolas agronoms Lindrooza kungs pašulaik iecelts par šādas lopkopības skolas direktoru vietējā baznīcas ciemā. Daudz interesanta viņš mums stāstīja no Somijas lopkopības pagātnes un tagadnes. No visa tā minēšu tikai to, kas varētu būt no diezgan liela svara arī priekš mūsu zemkopjiem. Senāk Somijā diezgan daudz nodarbojušies ar slaveno lopu sugu ieviešanu no citām zemēm. Bet ar laiku pārliecinājušies, ka tāda ricība nederīga un sākuši uzlabot, jeb kā viņš sacīja: „izstrādāt“ vietējās sugas. Tagad viņiem esot vestra, östra un nora (vakaru, rītu un ziemeļu) sugas, kuņas labākas par visiem ārzemnieku lopiem. Somu zemnieki labi organizējuši savu saimniekošanu. Tiem esot kādas 896 kopmoderniecības un ap 120 lopu pārraudzību biedrību. Visas kooperatīvās piensaimniecības apvienotas centralē (Palio), kuņa kontrolē sviestu no kooperatīviem un eksportē uz Angliju.

Otrā dienā bijām Tūzulas t. augstskolā, kuņa dibināta un celta apm. priekš 120 audzēkņiem 1908. gadā. Tas nams maksā 120,000 marku. Ar skolas izcelšanās vēsturi un tagadējo tās stāvokli mūs iepazīstināja direktorijas priekšsēdētājs, Helsingforsas universitātes profesors Hjelta kgs, kuņš tanī dienā tautas skolotāju kursos, kuņus te noturēja, bija ieradies uz priekšlasījumu. Ziņās par skolas stāvokli izgājušā mācības gadā mums krita acīs tas, ka no 69 audzēkņiem 42 bijuši vīrieši un 27 sievietes. Mēs jautājam kā tas izskaidrojams? Uz to mums Hjelta kungs paskaidroja, ka Tūzulas augstskolā mācot daudz vairāk lauksaimniecības zinības nekā citās augstskolās. (Te 12 stundas nedēļā, kamēr citās 4—5 st). Lai gan arī citas ziņas par šo augstskolu būtu interesantas, bet tā ka tās principā maz vai nemaz neatšķiras no tā, kas sacīts

attiecībā uz Vichdi augstskolu, tad sacīšu pāra vārdus par skolotāju kursiem, kuŗus te noturēja. Kursus sarīko skolotāju biedrība. Lektorus (Helsingforsas profesorus) un telpas samaksā valdība (dod 2500 marku). Kursu ilgums 3 nedēļas. Kursus apmeklēja šogad 92 tautas skolotāji un skolotājas (tai skaitā ap 20 cilvēku ar universitātes izglītību). Kursisti (stes) maksā tikai pa 2 markas par dzīvokli turpat augstskolas telpās un ap 40 marku par uzturu. Saimniecību vada augstskolas mājturības skolotāja. Skolotāji izteicās, ka uz kursiem viņi nākot ne tik daudz mācību kā kopdzīves dēļ. Mācīties varot ikviens savā kalnu klusumā cauri gadu... Kad mēs turp nonācām, kursi jau gāja uz beigām. Noturēja vairs tikai pa vienam priekšlasījumam dienā. Visu citu laiku kursisti izlietoja mācīdamies vecas tautiskas dejas augstskolas direktora un direktrienes vadībā. Pats deju vadonis bija ģērbies Kalevalas varoņa Laimonena kostimā, dažas skolotājas Aino kostimos. Laiks bija stipri karsts. Lielākā daļa skolotāju dzīvoja kreklos, daudzi kungi un damas bija basām kājām. Pēc dejām visi, kas gribēja, sapulcējās zālē un mācījās jaunas dziesmas u. t. t. Tūzulas augstskola arī atrodas kalnā uz lielas kailas klints, kuŗu šļūdoņi savā laikā nogludinājuši un uz kuŗas arī dejoja. No šejienes atveras tāļš skats pār tuvējo ezeru.

Somu tautas augstskolu skolotāji organizēti savā īpašā biedrībā, kuŗa ikgadus notur pa vienai pilnai sapulcei. Arī Somijā (tāpat kā Danijā) tautas augstskolu priekšnieki un skolotāji daudz uzstājas par lektoriem jaunības, atturības un citās biedrībās. Pa vasaru tie apbraukā savu apgabalu un tura speciēlus priekšlasījumus par tautas augstskolām. Vispār vietējā sadzīvē tie ņem dzīvu jo dzīvu dalību. Piemēram, Kahiluoto kgs ir priekšnieks vietējā (Nummelas) atturības biedrībā un Nilandes guberņas atturības biedrību savienībā. Viņš atturas nevien no alkohola, bet nedzē arī kafejas un nesmēķē aiz tā paša atturības principa. Vispār, izbraukušiem skandināviešu zemes,

mums jāliecina, ka mēs tur sastapām tikdaudz ideāli-
sma, tikdaudz sirsnīga, dabiska, naīva dzīves un darba
prieka un spēka, kas acīm redzot paceļ skandinaviēšus
pāri par visām citām Eiropas tautām, kuŗas katru
lielākā vai mazākā mērā kremt pesimisma, skaudības
un noguruma tārps? Mūsu tautā arī šis gars bija
manāms septiņdesmitajos gados. Kur tas tagad palicis?

Pie šī Kriškāna apraksta mums jāpiezīmē: arī
pēdējos gados ir daudzi ceļojuši pa ārzemēm, bet
cik maz, vai gandrīz nemaz, mēs esam redzējuši
šim līdzīgus viņu ceļojumu aprakstus.

X.

1911. gada vasarā Rīgas mācības apgabalu valde
ar kuratoru Prutčenko priekšgalā sarīkoja plašāku
pedagoģisko izstādi, kuŗai vajadzēja parādīt, cik daudz
krievu kungi skolu lietās pastrādājuši. Pārkrievinātā-
jiem te bija nodoms izcelt savus nopelnus, sava
darba panākumus.

Tika birokratiskā kārtā mobilizēts viss mācības
apgabals. Sāka par šo lietu spriest arī Rīgas latviešu
skolotāji ar Kriškānu priekšgalā. Pirmā laikā Kriš-
kāns un viņa domu biedri gribēja pret izstādi nostā-
ties pilnīgi pasīvi: krievu kungi rīkojušies pa mūsu
skolām, lai nu arī parāda paši, ko tie pastrādājuši.
Bet savstarpējās apspriedēs Kriškānam radās cits plāns:
vajaga caur izstādi tikt pie statistiskiem materiāliem
ar kuŗiem var apsūdzēt pašus izstādes rīkotājus. Un
Kriškāns ar visu sparū dodas izstādes darbinieku rin-
dās. Viņam, saprotams, pēc noteikti jau iepriekš iz-
strādā plāna, izdodas dabūt savā pārzināšanā un
vadišanā statistisku ziņu ievākšanu par visām Baltijas
tautskolām. Kriškāns galvenā kārtā pats izstrādāja to
tabeļu projektus, pēc kuŗām ziņas jāievāc. Kad ziņas
no visām skolām iesūtīja, viņas nāca Kriškāna apstrā-
dāšana. Pie darba ķērās vairāki Rīgas skolotāji, bet
vadītājs bija Kriškāns. Un galu galā vesela rinda ta-
beļu, diagramu, kuŗas mācības apgabala vārdā tika iz-

kārtas vairākās izstādes telpās. Augsti kungi nāca un aplūkoja, priecējās par tabeļu daudzumu, milzu darbu, kas pastrādāts tabeles izgatavojot. Bet, rādās, nevienam viņiem, vismaz izstādes sākumā, nenāca ne prātā tas fakts, ka šīs tabeles lielā mērā apsūdz pārkrievošanas politikas laikmetu Baltijas guberņās. Kriškāns ar gudru ziņu pagatavoja sev tabeļu kopijas. *) Pagāja izstāde, saņēma pateicību visi darba dalībnieki, un paši pārkrievinātāji, rādās, bij visai apmierināt ar panākumiem. Bet te piepeši „Dzimtenes Vēstnesi“ parādījās raksts „Regress“ (sākot ar 1911. g. 209. num.), kurā kā ar pātagām sāka pērt pārkrievinātājus un parādīja kādi viņu darbībai bēdīgi panākumi. Raksts turpinājās astoņos numuros un viņš pamatojās tieši uz izstādē iegūtiem materiāliem. Citēsim vispirms raksta sākumu:

„Dažas nedēļas atpakaļ pasniedzām oficialus skaitļus par skolu stāvokli Krievijā (kādā iepriekšējā Kr. rakstā). No pasniegtiem skaitļiem bija redzams, ka pēdējos 30 gados tautas izglītības stāvoklis Iekskrievijā labojies lielā mērā, bet trijās Baltijas guberņās gājis atpakaļ un proti, Rīgas mācības apgabalā bijis: 1880. g. 2460 tautas skolu ar 131.669 skolēnu, bet 1911. g. 2466 skolas ar 113.300 skolēniem. Tā tad skolu skaits vairojies gan par 6, bet skolēnu skaits pamazinājies par 18.369.

Tie ir briesmīgi skaitļi! 30 gadu pie Krievijas iedzīvotāju isā mūža nozīmē veselas paaudzes regresul Skolu skaits vairojies par sešām! Šis „lielais skaits radies laikam caur to, ka pilsētām pēdējos 20. gados stipri pieaugot, sāka tur atvērt diezgan daudz tautskolu, kamēr priekš 30 gadiem tur tādu bija diezgan maz. Bet uz laukiem, kā jau dažkārt mūsu laikrakstos aprādits, skolu skaits mazinājies. Un jo satriecošs priekš visas pēdējo 25 gadu skolu politikas būtu tas apstāklis, ka skolēnu skaits gājis mazumā par vairāk ka 18.000. Satriecošs tas būtu . . . Bet

*) Šīs kopijas uzglabātas un atrodas pie manis. A. V.

vai tad mūsu skolu politikas vadītāji liekas par to zināt? Vai viņi līdz šim interesejušies kā ar mūsu skolu lietu stāv? Mums šķiet, ka viņi to nav darijuši, jo no 1887. g., kad mūsu skolas galīgi pārgāja Rīgas mācības apgabala valdes rokās, pēdējā nav izdevusi par šīm skolām nekāda pārskata, kas lidzinātos statistikai. Un kur nav pārskata, tur nav zināšanas, vai lieta iet uz priekšu, vai atpakaļ, vai citiem vārdiem sakot: tur negrib to zināt. No ministrijas līdz šim izpublicētie skaitļi ir tikai divi pliki skaitļi: skolu skaits un skolēnu skaits. Tie nebūt vēl nerāda visu regresu mūsu tautas izglītības laukā. Daudz pilnīgāka par ministrijas statistiku būtu tā statistika, kuļu pateicoties skolotāju pūliņiem, redzējām šo pavasar Rīgas pedagoģiskajā izstādē. Bet vai to kādreiz publicēs? . . . Izlietodami dažus raksturīgākus skaitļus, kuļus izstādē norakstijām, raudzīsim vispusīgāk apgaismot mūsu tautas skolas vārgšanu un atpakaļiešanu pēdējos 20 gados.“

Kā no šī mazā ievada rakstam „Regress“ redzam, Kriškāns uzstājas kā bārgs prokurors ar smagu apsūdzību pret visu pārkrievošanas laikmetu. Cik atmiņos, raksts „Regress“ tani laikā bija ievērojams notikums mūsu presē, jo skolotāji un citi sabiedriskie darbinieki, starp kuļiem gan tikai daži cilvēki zināja, kas ir raksta autors, dedzīgi pārsprieda raksta saturu un sirsnīgi nopriecājās par tik pamatīgu pārkrievošanas politikas apsūdzību. Apspriedās arī par raksta tulkošanu krievu valodā un izdošanu īpašā brošūrā, bet to gan neizdarīja.

Bet paklausīsimies, ko tāļāk „Regresā“ aprāda pats autors:

„Aprādītais regress ir Aleksandra III. skolas reformas dabiskās un nenovēršamās sekas. Reformas ļaunais iespaids uz mūsu tautas izglītības attīstību ir divējādas dabas. Pirmkārt, reforma birokratizēja mūsu tautas skolu un ievēda tani antipedagoģisko mācību pasniegšanu svešā valodā; un otrkārt, tā apturēja šīs skolas pastāvīgu tāļāku attīstību caur to, ka atņēma vietējiem pašvaldības orgāniem visu faktisko

iespēju lemt par savu skolu. Pašvaldības organus gan piepaturēja kā ārēju dekorāciju (tanī sastāvā, kādā tos reforma aizspēja), bet negādāja vairs par viņu tālāku attīstību. Domāja tikai (Lavrovska laikā) par viņu galīgu iznīcināšanu; domāja arī par skolas īpašumu un uzturēšanās līdzekļu ņemšanu „valdības“ (birokratijas) rokās, kā „Rižsk. Vestņ.“ to diezgan gaiši atstāstīja. Tā tad, lai gan 1887. gada „pagaidu nosacījumi“ piepaturēja visas agrākās vietējās skolas valdes, tomēr tie atņēma tām visu iespaidu uz skolas gaitu. Un tā kā šīs valdes, sastāvošas vispirmā kārtā no vietējiem muižniekiem un mācītājiem, kas bija ieradusi valdīt un pavēlēt, negribēja pāriet inspektoru rokās puīšu lomā, tad tie sāka streikot. Likuma devējam to vajadzēja paredzēt. Ja tas būtu gribējis redzēt vietējos iedzīvotājus kā līdzdarbiniekus skolas laukā, tas būtu bez kavēšanās reorganizējis vietējos skolu pārvaldības organus, būtu devis tiem citu sastāvu, kam no svara tautas skolas zelsana, un būtu, varbūt, iznākuse kaut kāda kopdarbība, kuŗa taču varbūt nebūtu ļāvuse mūsu tautas skolām tā apnesāties un noplist. Bet tanīs laikos šāda kopdarbība nebij ieredzēta un „valdība“ bija ļoti mierā, ka nekādi vietējie elementi nemaisās „vīņas“ darišanās, — un tā par vienīgajiem Baltijas tautskolas aukļiem palika tie 22 Rīgas mācības apgabala ierēdņi, kuŗi saucās par tautskolu inspektoriem. Un stājās šie kungi pie „nomales apvienošanas ar lielo Krieviju,“ pie „krievu gara“ kultivēšanas. Nepazīdami vietējo dzīvi un arī negribdami to pazīt, viņi ar saviem spēkiem maz ko citu būtu varējuši darīt, pat ja būtu gribējuši. Nevarēja taču viņi un nevar (jau tāpēc vien, kā tādiem uzdevumiem viņu skaits par mazu) pārraudzīt kārtīgu skolas apmeklēšanu, lūkoties uz to, ka visus bērnus, kuŗiem pienācis laiks iestāties skolā, tiešām nodod skolā, ka visi bērni tiešām noiet skolā vismaz 3 ziemas*), nevar viņi piedzīt soda naudas par nokavētām neaizbīdinātām dienām . . . Visu to var tikai vietējie

*) Skat. korespondenci no Siļam' „Dz. V.“ № 213, 1911. g.

spēki. Un tagadējais tautskolu stāvoklis pie mums nevar laboties, kamēr skolas neatdos vietējo pašvaldības organu rokās. Bet lai rastos darba spējīgi un sava uzdevuma apzinīgi vietējie skolu pārvaldības organi, tad ne pieciešami vajadzīga zemes pašvaldība, kuŗā tiktu apvienotas visas iedzīvotāju šķiras un kārtas un maksātu nodokļus vispārējām kulturelām vajadzībām.

Visaugstākā mērā savāda — jo pilnīgi sevi pārdzīvojusi — ir pie mums skolu uzturēšana kā kārta. Kamēr zemstes guberņās visas iedzīvotāju šķiras piedalās pie tautas skolu uzturēšanas, un zemnieku pagasti kā tādi no šī uzdevuma atsvabināti (jo maksādami zemstes nodaļus zemnieki jau samaksājuši skolai savu daļu), kamēr pēdējos gados arī valsts kase dod lielus līdzekļus zemstēm tam pašam nolūkam, tikmēr pie mums laukskolu uzturēšana guļ vienīgi uz zemnieku pagastu pleciem. Nekādas zemstes, nekādas kroņa palīdzības mūsu pagasti nezin. Tiesa, kronis dod ikgadus 5000 rubļu visām ev.-lut. draudzes un pagasta skolām Rīgas mācības apgabalā; bet arī šos grašus (caurmērā ap 2 r. 50 k. uz skolas) izdala tādā kārtā, ka grūti noteikt, kas no tam ceļas — labums vai ļaunums: šo naudu inspektori izdala skolotājiem sīkās zumiņās, kā pabalstu, kā grātifikāciju, pēc pašu ieskata. Šādam izdalīšanas veidam galu galā jāpieņem demoralizējošs raksturs. Tas pats sakāms par muižnieku **labprātīgo** piedalīšanos pie pagastskolu uzturēšanas (piespiestas piedalīšanās nav). Lai gan no muižniekiem pagastskolām sanāk daudz lielākas zumas, nekā no kroņa, tomēr priecāties par tām nebūt nevar. Arī šis labprātīgās palīdzības demoralizē devējus unņēmējus. Pat ministrijas skolas, kuŗas tagad skolu administrācija, kā „savas“, pabalsta ar valsts līdzekļiem, vēl nesēn atpakaļ uzturēja vienīgi no pagastu līdzekļiem. Un pēdīgi arī šiem ministrijas skolu pabalstiem pieliekams tas pats morālskāis vērtējums, kā augšējiem diviem. Tā rikodamās valdība nestrādā pie valsts pamatu nostiprināšanas. Ar tādiem paņēmieniem nevar ieaudzināt pavalstniekiem

pienākuma un tiesību, tiesas un taisnības apziņu. — Tikai pareizticīgo draudzes un palīga skolas uztura galvenā kārtā ar kroņa līdzekļiem. Šie līdzekļi gan gaužām nepietiekoši, bet pareizticīgie iedzīvotāji aiz politiskiem iemesliem tiek „žēloti“, t. i. ir atsvabināti no obligatoriskas skolas uzturēšanas. Aiz līdzīgiem iemesliem pēdējā laikā šī „žēlastība“ attiecināta arī uz baptistiem, kas demoralizē arī baptistus). Ļoti raksturīga ir kroņa līdzekļu izdalīšana starp laukiem un pilsētām. Izrādās, ka arī šini lietā tagadējā „kursa“ devīze tiek ieturēta: atbalstīšanās uz stiprajiem (ставка за сильныхъ). Skaidra lieta, ka finansieli pilsētas pašvaldības ir stiprākas par lauku pagastiem un tādēļ arī laikam lielākā daļa no kroņa līdzekļiem skolu vajadzībām tiek novēlēta pilsētām. Izrādās, ka pēc revolūcijas tautas apg. ministrija izdod pirmmācības skolu vajadzībām Baltijas guberņās diezgan prāvu zumu: 1910. gadā izdots 297.535 r. (1891 gadā tikai 15.766 r.) un apmēram $\frac{2}{3}$ no tās izlieto pilsētas- un kroņa elementārskolu dibināšanai pilsētās un miestos. Uz laukiem, kā jau minēts, kroņa pabalstus dabū tikai ministrijas skolas, kā arī dibinātas pēdējos piecos gados kādas 20 kroņa elementārskolas priekš vecticībniekiem un baltkrieviem Kurzemē, Ilūkstes apriņķī, un dažas ap Peipus ezeru. Pēdējais apstāklis var latviešus un igauņus tikai apstiprināt domās, ka valdības ierēdņi Baltijā piekopj vienpusīgu nacionālistisku politiku ar valsts līdzekļiem.

Cik netaisnīgi izdalītas nastas priekš zemāko mācības iestāžu uzturēšanas Baltijas guberņās, rāda sekošie skaitļi. No 2 miljoni lielā pirmmācības skolu budžeta 1910. gadā krīt uz pagastu biedrībām, jeb pareizāki sakot, uz luterīcīgiem zemniekiem vairāk kā 1 miljons, neieskaitot šini zumā naturalklaušas un devumus; 297.535 r. uz kroni), 325.350 r. uz pilsētu pašvaldībām, 242.271 r. ienācis no skolas naudām*) un 309,142 r. no dažādiem avotiem. „Dažādo avotu“ zuma daļās varbūt uz pusēm starp lauku pilsētām. Tā

sastādās no kapitalu procentiem, „goda aizgādņu“ dāvājumiem (kādi ir pilsētās), muižnieku labprātīgiem pabalstiem pagastskolām un obligatoriskiem maksājumiem draudzes skolu uzturēšanai un pēdīgi luterāņu saimnieku maksājumiem draudzes skolām.

Pievestie skaitļi runā tik skaidru valodu, ka mums atliekas tikai vēlēties, lai tiem piegrieztu vērību tie, kas aicināti dot likumus un aizstāvēt tiesu un taisnību.

Viena šķira vien, lai arī pēc skaita vislielākā, bet visnospiestākā un, pateicoties vietējiem agrarapstākļiem, visizsūktākā nevar pacelt un noturēt tautas skolu tādā augstumā, kādu prasa mūsu laika tautas un valsts intereses.“

Bet interesanti arī, ko šinī pašā „Regresā“ J. Kriškāns saka par, tā sauktām, ministrijas skolām.

„Līdz tam laikam, kamēr „Peterb. Avizes“ sāka iznākt bez iepriekšējas cenzuras (1903.) mūsu presē nebija iespējams izteikties par mūsu tautas izglītības stāvokli vispārīgi un par ministrijas skolām sevišķi. Nelūkojot uz to, tautā tomēr bija noteikta vienāda izturēšanās attiecībā uz ministrijas skolām: tās uzlūkoja par krieivināšanas līdzekli, un pagasti ķērās pie šo skolu atvēršanas tikai tur, kur ar pagasta skolas skolotājiem iznāca konflikti, kurus citādi nevarēja izšķirt, ka pagastskolu pārvēršot par ministrijas skolu. Vainu, ka ministrijas skotām pielipusi pārkrievošanas iestādes slava, mēdz uzkraut luterāņu garīdzniecībai un viņas piekritējiem. Bet tā ir nepareizība. Proti nepareizība tanī ziņā, ka lut. garīdzniecība un viņas piekritēji nav nebūt vienīgie, kas bija un ir pret

*) Skolas naudu, kā zinams, ņem visās pilsētu skolās. Pagastskolās skolas naudu ņem tikai no ārpagastniekiem un skolu uzturēšanas budžetā tie nespēlē nekādu lomu. Citādi tas diemžēl ir ar draudzes skolām. Tomēr no pievestās zumas tikai samērā niecīgs mazums krīt uz laukskolām.

ministrijas skolām. Pret ministrijas skolām bija un ir viss tautas daudzums, — vieni zinādami kāpēc, otri tikai tumši nojauzdami, ka ministrijas skolas ir svešs ķermenis mūsu sabiedriskā organismā. Pagastskolas ir pašu radītas un tiek uzlūkotas par savējām; ir vesta arī cīņa un ne bez sekmēm, — kā vēlāk redzēsīm, — lai noteikšana par pagasta skolām nāktu arvien vairāk to rokās, kas tās uztur. Turpretim ministrijas skolas jau pie pašas atvēršanas pasludina un noraksta par tādām, pie kuŗu pārvaldišanas viņu uzturētājām sabiedrībām nav daļas. Kad savā laikā ministrijas skolas iesauca par pārkrievošanas skolām, tām preti nostādot lut. pagasta un draudzes skolas, kas itin kā tādas nebūtu, — tad tas nebij visai pareizi. Tā pati skolu administrācija rikojās vienās, tā pati otrās, un pārkrievošanās nolūkiem izlietoja vienas, kā otras, tikai ministrijas skolās rikošanās bij brīvāka un uz likumīga pamata. . . Tādēļ pareizi būtu bijis nosaukt ministrijas skolas par pārkrievošanas un birokrātijas skolām.

Kad radās iespēja par šīm skolām izteikties, tad visā mūsu presē bij lasāmas iikai vienas domas: ministrijas skolas nav tās skolas, kas mums vēlamas. Šis vienprātīgais uzskats valdīja līdz šā gada pavasarim, un ministrijas skolas samērā maz atvēra, lai gan skolu administrācija ar spiešanu spieda pagastiem saujā kroņa pabalstus minēto skolu uzturēšanai. — Līdz tam laikam tikai „Rižsk. Vestņ.“ bij aizstāvējis ministrijas skolas.

Ceļas jautājums, kā vienā mūsu preses — un tad protams arī sabiedrības — daļā domas mainījušās ministrijas skolām par labu un otrā iestājusēs šaubīšanās? Domas mainījušās taisni tur, kur cieši turas pie principiem un pirmā vietā stāda noteiktu pasaules uzskatu. Palūkosim, kāda tur principu pārstumdīšanās notikusi.

Vispirms ministrijas skolām par labu izteicās Vecā kgs, skolas politikas rakstu autors Latvijas skolotāju biedrības žurnālā „Izlītība“ (№ 4, 1911.), rakstā „Draudzes un ministrijas skolas“. Runāts te tiek gan tikai par latv. draudzes skolām, ka tās pārvēršamas

par ministrijas skolām. Bet tā kā motīvi, uz kuriem šāds pamudinājums dibināts, pilnā mērā attiecināmi arī uz pagastskolām, tad var domāt, ka ja ruņa ietu par pagastskolām, Vecā kgs ieteiktu darīt to pašu. Viņa motīvi sekoši:

1) Tautas skolai vajag piederēt tautai.

2) Bet „muižu īpašnieki, mācītājs un luterticīgie zemnieku māju saimnieki ir tā sabiedrība, kuŗa tagad tur draudzes skolu par savu īpašumu. Vai šī sabiedrība ir tauta?“ „Muižnieki un daļa no lauku buržuazijas ir sagrābuši savā rokā draudzes skolu, kuŗa no sākuma nodomāta visai draudzei.“ „Draudzes skolu tagad pārvaldošā sabiedrība ir nolaupijusi visai pilnajai draudzei šo veco mācības iestādi. Vislielajai tautas daļai — strādniekiem un pārējai buržuazijas daļai (pusmuižu arendatoriem, rūpniekiem, tirgotājiem u. t. t.) nav nekas sakāms par draudzes skolas pārvaldi; šis tautas vairums — istā tauta — nevar runāt par „mūsu draudzes skolu“. Tādēļ

3) „šai tautas daļai mēs tikai varētu uzsaukt: gādājat, cik jums iespaida pagasta vietnieku pulkos, lai draudzes skola nepaliek viņu tagadējo īpašnieku rokās . . .“

4) „Konvents nespējīgs un nolaidīgs draudzes skolas apgādnieks un vadītājs.“

5) „Mācības programma draudzes skolās vispārīm augstāka, nekā pagastskolās, bet caurmērā zemāka par ministrijas skolām“. Un

6) tā kā ministrijas skolas tagad uz laukiem vislabāk nostādītas; tā kā „ministrija pēdējā laikā piešķir savām skolām tik bagātīgu pabalstu un no ministriju skolu politikas mums iemesla nav sevišķi baidīties,“ jo „tā pate politika, kuŗa valdis ministrijas skolas, parādīsies arī draudzes skolā un dažkārt vēl jo riebigākā veidā,“ jo tur arī mācītājs maisās iekšā, — tad „jau labāk ministrijas skolu nekā tagadējo draudzes skolu, jo pašai tautai, šā vārda istā nozīmē nav noteikšana ne par vienu, ne otru.“

Šis raksts cik mums zināms, stāvēja viens pats

tāds līdz pagājušam augustam, kad „Jaun. Dienas Lapā“ parādījās ievadraksts, kurā uzstādīts savā ziņā vēl stiprāks pamata princips nekā „Izglītībā“, proti: „Nevar būt nekādu strīdu par to, ka par skolu nosakāms vienīgi tai sabiedrībai, kurai skola kalpo.“ Bet tad principu aizmirst un atkārtoti tos pašus motīvus, kurus lietojis Vecā kgs, zīmējoties uz draudzes skolām, tikai šoreiz tie attiecināti uz pagastskolām un vairāk sajukuši. Un tad vēl pieved vienu interesantu jaunu motīvu, kāpēc dažkārt pagasta skolas pārvērstas par ministrijas skolām. Še svarīgākais no „J. D. L.“ raksta motīviem, kāpēc pagastskolas pārvēršamas par ministrijas skolām:

Senāk par mūsu tautas skolām valdīja muižnieki un mācītāji, tagad valda inspektori; tāpēc, dibinājot ministrijas skolas, „tiesību ziņā zaudēts nav nekas“, kaut gan „principā tas jāatzīst“, ka dibinājot ministrijas skolas pagasti pārdod savas tiesības. Bet vārda istajā ziņā arī par pagastskolām pagastiem nav teikšanas. Tādēļ labāk zem birokratijas, nekā zem reakcionārās muižniecības un klerikalās garīdzniecības. Un tā ka pagastu kases tagad nabažas, bet priekš ministrijas skolām valdība dod pabalstus, tad jāatver ministrijas skolas. Ar kroņa palīdzību skolas tiek labāk ierīkotas. Neesot arī taisnība, ka visas ministrijas skolas izcēlušās aiz naida starp pagastskolotāju un pagastu. Esot gadījumi, kur pagasti prasot no skolotāja, „lai viņš māca mazāk ticības mācības un klausā mazāk mācītājam“ — un tāpēc pārvēršot pagastskolu par ministrijas skolu.

Šie ir divi laikraksti, kas ieņēmuši noteiktu stāvokli ministrijas skolu jautājumā. Bet šaubās un nezināšanā pašlaik atrodas „Latvija.“ 27. augustā (Nr. 106) tā nodrukā kāda J. K. kga rakstu (ministrijas skolu piekritēja iz „skolotāju vidus“) un lūdz no citiem skolotājiem citādu domu izteikšanu, pēc kam tad viņa pati arī raudzišot izteikties.

J. K. ir ministrijas skolu piekritējs, bet līdz ar to tuliņ arī viņu reformators. Principi un lietas pazīšana viņu nenospiež; draudzes un pagastskolu piekri-

tējus viņš arī negrib pagalam apbēdināt. Viņa raksta saturs sekošs.

1) Viņš nebūt negrib, lai visas pagastskolas pārvērstu par ministrijas skolām, jo kronis jau nevarētu visām piedot naudas; citas lai paliek pa vecam par pagastskolām.

2) Labumi no ministrijas skolām sekoši: a) tās sagatavo audzēkņus uz iestāšanos vidus skolās sekmiņgāk, nekā draudzes skolās; b) tās deva trūcīgu vecāku bērniem iespēju sagatavoties uz augstākām skolām; ja to nebūtu bijis, tad mūsu laucinieku trūcīgāko šķiru starpā nebūtu gandrīz neviena tālāk izglītota cilvēka. Dažas ministrijas skolas „var lepnas būt uz saviem vairāk simtiem audzēkņu, kas beiguši tagad dažādas vidus un pat augstskolas“; c) ministrijas skolas uzraugu organi vairāk uzrauga, tādēļ „arī mācības nostādītas (tanīs) daudz labāk nekā pagasta skolās“.

3) Ministrijas skolām valdība dod naudu; „tas“ būtu gluži tuvredzīgs darbs, ja kāds pagasts atraidītu no valdības piesolīto zumu skolas vajadzībām; šo valdības naudu jau mēs paši pavalstnieki tai savākam, maksādami dažādus nodokļus.“ Tomēr

4) ministrijas skolas varētu paplašināt, pieņemot trešo skolotāju, kas ģimnaziju beidzis, tad varētu sagatavot bērnus uz ģimnazijām un realskolām.

5) Bet „vissāpīgākais, par ko ministrijas skolu pretinieki uztraucas, ir tas, ka ministrijas skolās arī valdība ņem dalību skolas vadīšanā un pārvaldīšanā“ (!)

Un beidzot „vissāpīgākais“, par ko visi pagastskolu „pretinieki“ mēdz „uztraukties“, ir tas, ka pagastskolotāju darbā var iejaukties mācītājs, un ja iznāk starp viņu un skolotāju ķilda, tad tas sāk pēdējo denuncēt un apsūdzēt, kā politiski neuzticamu.

Tas nu būtu viss, ko ministrijas skolu piekritēji zinājuši teikt par labu ministrijas skolām un par sliktu lut. pagasta un draudzes skolām.

Vecā*) kungs saka, ka draudzes skolu programma esot zemāka par ministrijas skolu programmu. Viņš to tikai saka. Bet 1903. gadā „Peterb. Avizēs (№ 42—45) abas programmas salīdzinātas, un no šī salīdzinājuma redzams, ka draudzes skolas programma augstāka par divklasu ministrijas skolas programmu. Ja draudzes skolas būtu tiešām nolaistas zemāk par ministrijas skolām, tad par to būtu vainojami tie paši inspektori, kuņģi neieredz draudzes skolas un propagandē ministrijas skolas, jo faktiski tādā pašā mērā stāv viņu vadībā draudzes, kā ministrijas skolas. Bet ir arī uz leju noslidējušas ministrijas skolas.

„Tā kā ministrija pēdējā laikā piešķir savām skolām tik bagātīgu pabalstu“, tad dibināt ministrijas skolas, saka Vecā kungs. Še ir tā nenormālā parādība: ministrija piešķir pabalstu „savām“ skolām. Jau 25 gadus „Riž. Vestņ.“ sauc mūs par separatistiem un Krievijas pretiniekiem, ka mēs nedibinām diezgan daudz ministrijas skolu, — mēs nedibinām, nelūkojot uz to, ka mums tukšas pagastu kases. Ar tukšām kasēm, pateicoties nodokļu sistēmai un „obligatoriskiem izdevumiem“, mocās arī Iekšlietu ministrija. 1903.—4. g. tās sāka griezties pie valdības pēc pabalsta zemstes skolu uzturēšanai. Valdība arī piesolīja pabalstu, bet prasīja, lai zemstes atsakās no savām tiesībām pār skolu (lai pārvērst zemstes skolas par ministrijas skolām). Zemstes atsacījās no šāda līguma (zemstu tiesības nav nebūt lielākas par mūsu pagastu un skolu valžu tiesībām, pat vēl mazākas). Vai tur bija separatisms, vai naidis pret Krieviju? Zemste turēja augstu pašvaldības principu. Tā gadā zemstes dabū no valsts kases priekš savām zemstes skolām uz katriem 50 skolām bērniem 420 rubļu. To pašu vajadzētu arī mums priekš mūsu pagasta skolām, jo, kā J. K. kgs „Latvija“ saka: „šo valdības naudu jau mēs paši pavaldnieki tai savākam, maksādami dažādus nodokļus“, un mūsu pagasta skolas ir publiskas mācības iestādes,

*) K. Dēķena pseidonims.

pilnīgi līdzīgas zemstes skolām, jo tagad tanis mācās visu konfesiju bērni. Jautājums tikai, kā pienākums gādāt par to, lai valdības pabalsti tiktu izmaksāti, vai tas piekrit tautskolu direkcijām, vai vietējām skolu virsvaldēm vai apriņķa valdēm.*) Šā jautājuma tulītēja iekustināšana un enerģiska aizstāvēšana piekristu vietnieku pulkiem jeb vienkārši pagasta valdēm.

Bet ja rikosies ar valdības pabalstiem joprojam tā, kā tagad, — dos tos tikai priekš ministrijas skolām, tad tā būs bezplana un bezsistēmas smulēšanās ap tautas izglītības lietu. Braukāt apkārt un piesolīt kroņa pabalstu, ja pagasta skolu pārvērtis par ministrijas skolu, ir inspektora necienīgs darbs, kas skolu stāvokļa uzlabošanu nostāda atkarībā no nejaušiem vietnieku pulku lēmumiem, kas pagastos sacel naidu un ķildas (skolu administrācija te ieņem taisni tādu stāvokli, kā Holandē garīdzniecība ar savām brīvajām skolām). Pie dabiskas gaitas tai lietai vajadzētu izskatīties citādi. Ja inspektors atrod kādu pagastskolu sliktā stāvoklī un redz, ka pagasts nepaspēj ar saviem līdzekļiem šo stāvokli labot, tas gādā par kroņa pabalstu. Tā būs līdzēts ar mazāku pabalstu un tad varēs drīzāk uzlabot visas sliktā stāvoklī nokļuvušas skolas, kamēr par ministrijas skolām varēs pārvērst tikai samērā maz skolu, pat pie uzcītīgākās aģitācijas. Ja administrācijai būtu nopietna griba kalpot lietai, bet ne ārpuslietas stāvošai „idejai“, un tā katrā ziņā gribētu celt tautas izglītību ar savu ministrijas skolu palīdzību — arī tad tai būtu jārikojas pēc iepriekš izstrādāta plāna: tai vajadzētu šīs skolas atvērt pašai, liekot pagastus mierā, un tā, ka tās izdalās pa mācības apgabalu vienlīdzīgi. Bet tagad Tērbatas apriņķi gandrīz vairāk ministrijas skolu, nekā visā Kurzemē. Tā varētu šīs skolas atvērt tikai ar otro klasi, — pirmās klases darbu padara pagasta skolas. Tad šādu skolu varētu iznākt vairāk . . . Bet tagadējā rīcība ir tikai jaucēju darbs.

*) No apriņķa skolu valdēm varētu prasīt pirmos soļus šai lietai, jo tani sēž divi skolu revidenti no zemnieku puses. Tie varētu mēģināt streiku lauzt.

Tālāk Vecā kgs domā, ka „no ministrijas skolu politikas mums nav iemesla baidīties“, jo „tā pati politika, kuŗa valdīs ministrijas skolā, parādīsies arī draudzes skolā“. Šis agalvojums tikai pa daļai pareizs. Tā pati politika parādīsies tikai mācību pārraudzībā, bet ne rīcībā ar skolotājiem un programu. Kas 1875. „Instrukciju“ lasījis, tas zinās, ka no ministrijas skolām administrācija var katru brīdi izdzīt mātes valodu (Dundagas ministrijas skolā tā arī tikai neobligatoriski pielaista); var izdzīt arī „svešās“ ticības mācības, jo instrukcijā sacīts, ka svešu ticību piederīgi gādā paši (bet ne skola) par savu bērnu reliģisko apmacību; var atlaist visus luterticīgus skolotājus un ielikt krievus, vai vismaz pareizticīgus, kā tas instrukcijā nosacīts. Atļaujas rakstā Dundagas ministrijas skolai arī nosacīts, ka luterticīgus skolotājus tikai var pielaist par skolotājiem. Tas nozīmē, ka īstenībā par skolotājiem drīkst būt tikai pareizticīgi. Un skolotāji krievi no svešām guberņām, kas neprot vietējās valodas arī tikuši jau ielikti. Pāra gadus atpakaļ apstaigāja visus laikrakstus korespondence no igauņu daļas, kuŗā tika ziņots, ka kādē ministrijas skolā ielikti divi krievi no Pleskavas guberņas. Dažus gadus tie pasaimniekojuši, skolu nolaiduši, no amata atlaisti un aizgājuši atpakaļ uz savu guberņu. — Mums sacīs: visas pievestās lietas nevar notikt; bez tam pagasti nodrošina sev dažas tiesības ar vietnieku pulka lēmumu. Uz to mēs atbildam: pierādījumi ir, ka var notikt, daudz kas jau noticis. Ka tagad skolu administrācija, censdamās pavairot ministrijas skolu skaitu, taisa pagastiem dažas koncesijas, tad tā ir tikai parasta, pagaidām atkāpšanās no likuma, kāda pēdējos gados sastopama visās lietās. Bet šī pati administrācija var katru brīdi atgriesties pie likuma un tad vietnieku pulka lēmumi pagastus neglābs, jo šie lēmumi ir, tā sakot, tikai privatlīgumi, kas neatceļ likumus.

Vecā kgs un viņa domu biedri ļoti neieredz mācītājus un baidās no tiem, — kad tik' ne mācītāji! Lai no mācītāja tiktu vāļā — viņi gatavi darīt visu.

Kam tās bailes ir, tam nu gan klājas slikti: pāriedams uz ministrijas skolu, tāds arī nav no mācītāja izbēdzis, jo kamēr ministrijas skolās māca luterāņiem ticības mācības, tikmēr mācītājs arī tur ir viņa revidents. Tā tad tas var privatskolas bēgli apsūdzēt un denuncēt pēc sirds patikšanas. Bet mums šķiet, ka tā lieta nebūt tik traka nav ar tiem mācītājiem. Mūsu laikos maz viņi interesējas par skolu un maz rādās skolā. Šīs bailes vai nu nedibinātas, vai atkal dibinātas uz atkāpšanos no sava uzdevuma. Pēdējā gadījumā, zināms, būs slihta iztikšana ar mācītāju, bet tā nevarētu būt labāka arī ar inspektoru. — „Dienas Lapas“ autora apgalvojums, ka dažas pagasta skolas pārvērstas par ministrijas skolām tāpēc, ka pagasti prasa no skolotāja, „lai viņš māca mazāk ticības mācības un klausā mazāk mācītājam“, mums šķiet, nav nopietni ņemams: mēs nevaram ticēt, ka pagasta valde vai vietnieku pulks kādā Baltijas pagastā būtu tik mulķi un domātu, ka skolas programma atkarīga no skolotāja, ka tas varētu to šā, vai tā grozīt. Tikpat šaubīga tā lieta ir ar klausīšanu, vai neklausīšanu mācītājam, ja strādā ministrijas skolā. Tas atkarāsies no skolotāja un mācītāja personām un viņu savstarpīgas satiksmes. Bet tas gan var būt, ka dažs skolotājs, zinādams kā skatās skolu administrācija uz mācītājiem kā saviem līdzcensoniem skolu pārvaldībā, neapzinīgi sāk uzlūkot mācītāju par savu naidnieku, dažs varbūt provocē naidu ar mācītāju, gribēdams iztapt tai priekšniecībai, kuņai spēks rokā... Tādus gadījumus mēs, protams, neskaitām par nopietniem un katrā ziņā domājam, ka vienas skolotāju daļas lielais naidis pret mācītājiem vairāk iedomāts, nekā dabiski izcēlies, vai citiem vārdiem sākot, sakņojas ne pašā skolas darba laukā. Pēdējos gadu desmitos mācītāji mūsu tautas skolu mazāk apgrūtinājuši ar savu uzmanību, nekā kaut kur citā zemē Vakar-Eiropā. Un ka tāpēc jau mūsu skolai būtu bijis labāks liktenis, neņemties apgalvot arī lielie mācītāju pretinieki.

Beidzot ko lai sakam par J. K. kgu „Latvijā“? Viņš domā, ka tas „vissāpīgākais, par ko ministrijas

skolu pretinieki uztraucas, ir tas, ka ministrijas skolās **arī** valdība ņem dalību skolas vadīšanā un pārvaldīšanā". Kas ar tādu viru var runāt, kam tik spēcīgi argumenti?! Mēs domājam, ka visas mūsu skolas atrodas pārmērīgi pilnīgā „valdības“, t. i. inspektoru vadībā, un te mums J. K. kgs „Latvijā“ dara zināmu, ka tikai ministrijas skolās „arī“ valdība ņem dalību skolas vadīšanā un pārvaldīšanā, tā mazu drusciņ. . . Citas viņa gudrošanas par ministrijas skolu augstāku kursu un simtiem skolēnu vidējās un augstskolās arī nepelna sevišķas pārrunas. Ar tādu pašu tiesību varētu palielīties ar bijušiem skolēniem augstskolā arī pagastskolas. Cita lieta būtu, ja ministrijas skolu programmu paplašinātu, kā J. K. kgs proponē. Tad ar laiku varētu iznākt pat progimnazijas. Jā, jā, varētu. Cita lieta iznāktu arī, ja paplašinātu pagastskolu programmu. Mācības laika pagaiņināšanu inspektori jau nosprieduši šoruden. Bet par to, kas varētu iznākt, te nav runa.

Ministrijas skolu skolotājiem esot labākas algas. Tas sakāms tikai par diviem divklasu ministrijas skolu skolotājiem — un arī tikai caurmērā ņemot. Trešajam skolotājam nepietiekša. Bet arī pirmajiem diviem tā izrādās par nepietiekošu, kā nule pat no Iekšzemes raksta. Kurzemē, var sacīt, pirmajiem pagastskolu skolotājiem pa lielākai daļai būs lielāka alga, nekā ministrijas skolu skolotājiem.

Nobeigdami šo rakstu par ministrijas skolām, mēs vēl reiz atkārtojam, ka ministrijas skolas ar tiem instrukcijas ierobežojumiem, kādi līdz šim pielaisti, kā skolas, nebūtu nosodāmas, ja tām nepiemistu tie ļaunumi, kuŗi še un citur ne vienu reizi vien aprādīti. . . Un ministrijas skolas var tikai maskēt mūsu tautas izglītības neapmierinošo stāvokli, var novilcināt pilnīgi šā stāvokļa uzlabošanu. Tādēļ mums jāpaliek pie **p a š u s k o l a s** uz plašiem pašvaldības pamatiem. Mums jādabū kroņa pabalsti pašu skolai, kā tos Iekšzemeszemes zemstes jau dabū.

Nobeidz Kriškāns savu apcerējumu šā:

„Beigdami šo savu „regresa“ apskatu esam spiesti

ar grūtu sirdi vēl reiz atkārtot, ka Baltijas tautas skola pārdzīvo smagu krīzi, kā tas lielās Krievijas apgabals, kuŗš tautas izglītības ziņā visu laiku ieņēmis pirmo vietu valstī, daudzējādā ziņā paliek pakaļ zemstes gubernām, un ka viss tās notiek pateicoties nevajadzīgām „apvienošanas“ reformām, novilcinājot sen nobriedušas un nepieciešamas reformas.“

Arī šis raksts, kā vispāri visi J. Kriškāna raksti, apliecina viņa lielo izpratni pie mūsu skolu un izglītības aizstāvēšanas pārkrieivināšanas laikmetā.

Sākot ar 1912. gadu Baltijas vācu muižniecība uzsāka cīņu pret Vidzemes draudzes skolu pastāvēšanu. Krievu ierēdņiem nebija, redzams, nekas pret to, ka draudzes skolas iznīcina, — tas varēja nāk pārkrieivinātāju interesēm tikai par labu. Kriškāna nostājās draudzes skolu aizstāvju pusē un visu laiku, kamēr šis jautājums atrādas Krievijas Valsts Domē, cīnījās par draudzes skolu paturēšanu arī turpmāk. „Dzimt. Vēstn.“ 1912 g. № 26. atrodam K. rakstu: „Draudzes skolu pastāvēšana apdraudēta,“ no kuŗa šē citēsim svarīgākās domas.

„Aizvakar (30. janvari) „Rig. Ztg.“ ziņo, ka Valsts Domē iesniegts likumprojekts par draudzes reformu Vidzemē un Igaunijā. Starp citu šinī projektā stāvēt, ka draudzes skolas atceļamas, jo tās neesot tautas, bet augstāka tipa skolas un viņu apmeklēšana neesot obligatoriska. Fakts, ka tāds priekšlikums likumprojektā atrodas, droši vien būs pareizs, lai gan motīvi, kāpēc draudzes skolas atceļamas, pilnīgi nelogiski un nevērtīgi. Kāpēc jātīc pašam faktam? Tāpēc, ka jau sevišķā padomē pie bijušā Baltijas ģen.-gubernatora muižniecības priekšstāvji gribēja galīgi iznīcināt draudzes skolas un tikai pamazām ielaidās kompromisā, ka šīs skolas paturamas, kā neobligatoriskas mācības iestādes.

Jau toreiz viņi uzstādīja taisni to pašu motīvu: draudzes skola nav tautas skola, bet augstāka tipa skola un neobligatoriska mācības iestāde. Ja „Rig. Ztg.“as“ Peterburgas korespondents neizdod savu vēlēšanos par faktu, tad jāsaka — diemžēl, centralā valdība piesavinājusēs Vidzemes muižniecības uzskatu,

kuŗš ņoreiz kaitigs zemes interesēm (bet noderīgs muiŗnieku privatinteresēm). Nepareizi un neloģiski darīts no likumprojekta sastādītājiem, ka tie jautājumu par draudzes skolām uzņēmuŗi baznīcas likuma projektā. Likums par draudzes skolām pirmo reiz parādījās 1819. gadā Vidzemes zemnieku likumu grāmatā, tad pārgāja 1849. un 1860. gadu zemnieku likumos, kur tas arī līdz ņim paliek, kamēr lut. baznīcas pārvaldības likums, kuŗš tagad reformējams, iznāca 1832. g. un pastāv pilnīgi ņķirti, pats par sevi. Tā tad mūsu pirmais prasījums, lai lut. draudzes skolu jautājumu atšķir no lut. baznīcas jautājuma, pilnīgi dibināts; tā tas līdz ņim bijis un tā tas, piemēram, zīmējoties uz lut. pagastskolām, tagad citādi nemaz netiek domāts. (Priekŗ gadiem 40 gan, jo vēl septiņdesmitos gados lut. baznīcas priekŗstāvji cieŗi turējās pie dogmas: tautas skola ir baznīcas meita un nav no tās ņķiŗama.) Jau labu laiku priekŗ pārkrievošanas draudzes skolas pārvaldīŗana bij ņķirta no baznīcas pārvaldīŗanas. Pēterburgā varbūt nezīn, bet mēs ņe visi zinām, ka Vidzemē bij divi draudzes konventi: baznīcas konvents un skolu konvents, ka Vidzemes draudzes konvents ir divējādas dabas instituts: baznīcas draudzes un zemstes pašvaldības iestāde. Kāpēc muiŗniecība grib draudzes skolas iznīcināt? Laikam tāpēc, ka viņiem valdīŗana par tām atņemta un neapstrīdami arī tāpēc, ka viņi no likuma spiesti piedalīties pie ņo skolu uzturēŗanas. Gribas tikt no liekām nastām vaļā, gribas atņemt īpaŗumus tām iestādēm, no kuŗām nav vairs cerības, ka tās varētu sākt kalpot viņu privātām interesēm, un atdot tām, kuŗas ņimbrīŗam viņu rokās un, kā cerams (tādas cerības dod sākumā minētais likumprojekts), arī turpmāk paliks viņu rokās. Kad ģen. - gubernatora padomē bij runa par muiŗnieku priekŗlikumu, ka draudzes skolas iznīcināmas, un tautas apģaismoŗanas ministrijas priekŗstāvis Viļjevs jautāja, kas notikŗot ar draudzes skolu nekustīnāmiem īpaŗumiem un kapitaliem, muiŗnieki izvairījās no atbildes. Viņu vietā aiz nesapraŗanas, vai nezīnāŗanas atbildēja Kurzemes deputats Burkevics, ka nākamie

pašvaldības organi gan mācēšot aizstāvēt tautas izglītības intereses. Par nākamiem pašvaldības organiem vēl neko nedzird, bet draudzes skolas jau grib iznīcināt. — Pilnīgi nepareizs ir apgalvojums, ka lut. draudzes skolas esot neobligatoriskas. Viņu dibināšana un uzturēšana ir neaprobežoti obligatoriska: uz 2000 dvēselēm viena skola. Viņu apmeklēšana arī obligatoriska, tikai aprobežotā mērā: katrā draudzē obligatoriski mācāmi uz pagastu rēķina 12 bērni, pārējie mācāmi uz vecāku rēķina. Un beidzot, viss obligatorības jautājums pilnīgi lieks šinī lietā. Visā Krievijā, izņemot 3 Baltijas guberņas, obligatorisku skolu tipa nemaz nav, tā tad visas skolas Krievijā iznīcināmas! — Vēl ērmotāks, ja negrib saukt to par nepieklājīgu, ir motīvs, ka draudzes skolas neesoī tautas, bet augstāka tipa skolas — un tādēļ atmetamas. Mums ir 2 kl. ministrija skolas, pilsētas skolas pēc 1872 g. likuma ar tādu pašu, vai mazliet augstāku kursu kā draudzes skolas, — tās tiek pieskaitītas pie tautas skolām un viņu izplatišana veicināta, bet luterāņu draudzes skolas grib iznīcināt. — Un arī pati valdība izveda caur Valsts Domi īpašu likumu par „augstākām tautas skolām,” kuŗu kurss domāts augstāks un dažādāks par visu triju še minētu skolu kursu. Nē, mūsu draudzes skolas mums jāaizstāv ar visiem spēkiem, Baltijas zemnieku deputātiem jādara viss Valsts Domē, lai noskaidrotu draudzes skolu jautājumu valdības un zemes priekšā, jādara viss, lai to atdalītu no baznīcas reformas projekta, kuŗā tas caur pārpratumu iekļuvis. Un tas jādara tāpēc, ka draudzes skola, kā augstāks tautskolas tips ar nodrošinātu eksistenci, mums jau ir. Ja draudzes skolas būtu tiešām noslidējušas uz zema stāvokļa, kā dažkārt min, tad šis ļaunums ir samērā viegli novēršams. Bet ja draudzes skolas slēgs, tad augstākā tipa skolas, kuŗas būtu samērīgi izdalītas pa visu guberņu, mēs nedabūsim.“

Ciņa par draudzes skolām turpinājās arī 1913. gadā.

24. janvārī 1913. g. mūsu valsts domnieks J. Zālītis raksta Kriškānam vēstuli, kuŗā lūdz materialus

par skolu lietām Baltijā vispāri. Citēsim šo vēstuli pilnīgi :

God. Kriškāna kgs. !

Rīgā būdams es griežos pie Jums dēļ aizrādījumiem par nelabvēlīgām (apzinīgām un neapzinīgām) parādībām skolu un vispāri tautas apgaismības lietā Baltijas guberņās. Šie aizrādījumi man būtu vajadzīgi un derīgi Valsts Domē, kur tos pie gadījuma, varbūt, varētu izlietot. Tā ka neiznāca pēc tam ar Jums satikties, tad nekā no Jums dzirdēt nedabūju. Tamdēļ griežos tagad pie Jums ar lūgumu visādā ziņā man izpalīdzēt. Jūs skolotāji, par visām būšanām varētu aprunāties un iznākumu man paziņot. Būtu par to ļoti pateicīgs. Varbūt kāds no Jums varētu parunāt arī par šādām lietām ar prāvestu Irbi, Veinbergu. Tiem kā daži stāstīja, esot skolu lietās visādi materiāli.

Tā tad sagaidu no Jums visādā ziņā sūtījumu. Un to varat darīt droši. Esmu un būšu kluss kā kaps. Ziņu avota neviens no manīm zināt nedabūs. Visiem un visur, ja tas būtu vajadzīgs, teikšu, ka es pats esmu tas ziņu avots, t. i. esmu pats novērojis apstākļus un savācis ziņas.

Tagad Domē raujamies dūšīgi komisijās. Katru dienu ir sēdes, gan pilnas Domes, gan komisiju sēdes. Turklāt jāstūdē un jālasa lielu, liēlie likumu projekti — maz atliek laika pat vēstuļu rakstīšanai. Kur nu vēl materiālu vākšanai un uz Baltijas vietējo dzīvi attiecošo projektu izstrādāšanai.

Jābeidz, — pašlaik jāiet tieslietu komisijas sēdē.“
Sveiki.

J. Zālītis.

Man ir zināms, ka Kriškāns dažādas ziņas un materialus savāca, apspriedās ar mums citiem rīdziniekiem — skolotājiem un krietnu sūtījumu nogādāja valstsdomniekam J. Zālītim.

Tani pašā gadā 1. februārī J. Zālītis rakstījis Kriškānam sekošu vēstuli :

God. Kriškānu k. !

Jūsu vēstuli saņēmu, pateicos par to. Lūdzu ne-

aizmirst uz priekšu, bet ja vien kaut kas ir uz sirds, ziņot par to.

Likumu projekta par kvoti Domē vēl nav, — tiek gatavots tamdēļ Zemceva apcerējumu var drukāt. Labi būtu, ja to izdarītu pēc iespējas drīzākā laikā, — tad varbūt no minētā apcerējuma varētu smelties ziņas arī priekš projekta, sevišķi priekš „объяснительная записка“. Protams, ja es varētu dabūt izlasīt apcerējumu jau iepriekš, slikti nebūtu. Bet labāk gan pasteidzaties to nodrukāt.

Pašlaik Domes ticību lietu komisijā nāks pārspriešanā likumprojekts par luterāņu draudžu pašvaldību Vidzemē un Igaunijā. Projekts sevišķi slikts nav, — jācenšas tik būs panākt labojumus. Vislielākais sliktums, ka valdība jauno likumu negrib izplatīt uz Kurzemi, bet atstāt tur visu pa vecam, Pret to būs ar visiem spēkiem jākarō. Un te nu būtu vajadzīgi dāti par baznīcu un mācītāju uzturēšanu Kurzemē, t. i. cik lielā mērā to dara patroni un cik lielā — draudze. Man jau šis tas ir pie rokas. Ja kāds no Rīgas kungiem, kam būtu vajadzīgās zināšanas, vēl nāktu palīgā, būtu ļoti pateicīgs.

Pasveiciniet pazīstamus.

Sveiki.

J. Zālis.

20. februārī 1913. g. J. Zālis raksta Kriškānam: Jāgriežas atkal pie Jums ar vēstuli tās pašas miļās Baltijas dēļ. Lieta šoreiz šāda.

Luterāņu lauku draudžu reformas likumprojektā, kas pašlaik atronas apakškomisijas apspriešanā un kuŗa dēļ mēs stipri cinamies, kā Jūs par to jau būsat lasījuši vietējās Rīgas avīzēs, atronas starp citu šāds pants: Лежашую на сельскихъ приходоухъ Лифляндиской губ. обязанность содержать церковно - приходскія училища отмѣнить.

Tā tad valdība ir nodomājusi saskaņā ar „baronu“ vēlēšanos iznīcināt Vidzemes draudzes skolas. Es ieskatu to par nevajadzīgu, jo minētām skolām ir bijusi ļoti liela nozīme un arī tagad vēl viņas var būt ļoti derīgas. Tamdēļ esmu nodomājis visiem spēkiem

uzstāties pret projektu. Tomēr esmu vēl, cik apzinos, vājš arguments. Tādēļ lūdzu no Jums aizrādījumus šinī lietā, jo ceru, ka arī Jūs būsāt pret draudzes skolu iznīcināšanu. Jeb, varbūt, Jūs, arī tur citi Rīgā domātu citādāki? „Baroniem“ protams nav nekāda pamata uzstāties par draudžu skolu uzturēšanu. Viņi savus bērnus šajās skolās nesūta, bet pie to uzturēšanas viņiem ir jāpiedalās ar izdevumiem. Protams viņiem no šo skolu iznīcināšanas var celties tikai materiāli labumi. Un tad vēl taču ir iespējams vismaz kaut cik pabremzēt, aizturēt izglītības izplatīšanos „draņķu“ iedzīmo starpa. Bet iedzīmtajiem taču nevar nākt par labu minēto skolu iznīcināšana!“

Bet Kriškāns turpina cīņu par labu draudzes skolām arī mūsu presē. „Dzimtenes Vēstneša“ 1913. g. 67. numurā ievietots viņa raksts:

„Ev.-lut. draudzes skolu turpmākā pastāvēšana apdraudēta.

Valsts Domes apakškomisijā, kuŗa apspriež ev.-lut. draudžu pašvaldības likuma projektu, pieņemts paragrafs, kuŗš atceļ obligatorisku draudzes skolu uzturēšanu. Tas noteic, ka draudzes skolas turpmāk var pastāvēt kā labprātīgi uzturamas privatas mācības iestādes, vai arī var tapt slēgtas,

Ar šādu lēmumu visi Vidzemes luterticīgie lauku iedzīvotāji, izņemot vācu tautības lielgruntniekus, būs nemierā.

No veciem Baltijas likumiem nosacījumi par draudzes skolām ir puslīdz tie vienīgie, kuŗi nāk par labu zemes iedzīvotāju vairumam. Un tos nu grib atcelt vispirms, kamēr spēkā paliek visādi zemes attīstību kavējoši likumi, kuŗi nemaz vairs nesaskan ar šā laika tiesas un taisnības uzskatiem.

Baltijas muižniecību landtagi, izlietodami iniciatīvas un likumprojektu izstrādāšanas tiesību, senākos laikos ir pratuši atsvabināties no visām nastām, kas nesamas par labu zemes iemītnieku labklājībai. Draudzes skola bija palikusi tā vienīgā publiskā iestāde, kuŗu lielgruntnieki maz vai nemaz neizlietoja savu bērnu skološanai (muižas dienesta ļaudis gan

lielā mērā), bet kuŗu uzturēšanai tie obligatoriski nes upurus. Šie upuri nav lieli, tomēr izrādās, ka muižnieki grib no tiem tikt vaļā. Mēs sakām: muižnieki grib tikt vaļā, — jo lai gan likumprojekts ir valdības izstrādāts, tomēr pārrunājamais paragrafs pieder mūsu muižniecībām. Lai gan apakškomisijā draudzes skolu iznīcināšana pieņemta, tomēr mēs turam cerību, ka tālākās apspriešanas stadijās šis spriedums tiks atcelts un ka paši tagadējie viņa aizstāvji no draudzes skolu iznīcināšanas domām atsacīsies. Mēs domājam, ka deputatu kungiem darīs zināmas savas vēlēšanās arī lauku iedzīvotāji.

Nav iespējams apskatīt šinī rakstā draudzes skolu vēsturi. Var minēt tikai galvenos momentus. Draudzes skolas nodibinājās zviedru valdības laikā. Zviedru valdība kroņa muižās pate deva $\frac{1}{4}$ arkla zemes pie katras baznīcas draudzes ķestera skolotāja uzturēšanai. Šī zeme nepārprotami dota ķesterim kā skolotājam. To pašu valdība izveda landtagā attiecoties uz privatmuižām.

Peters Lielais, iekarojis Vidzemi, tūliņ 1711. gadā izdeva ukazu, visas agrākās skolas atjaunot uz veciem pamatiem. Caur 1819. gada un vēlākiem likumiem draudzes skolu uzturēšana padarīta par obligatorisku pēc nosacījumiem, kuŗi vēl tagad spēkā. Tā guļ kā realnasta uz muižas un zemnieku zemi. Mēs zinām, kā mūsu muižnieki skatās uz realnastām un realtiesībām, kad tās nāk viņiem par labu. Tad visu vajag izpirkt un atpirkt: kā piem. kroģēšanas tiesību; arī fiktīvās „tiesības“ kā medību un zvejas tiesību, pat patronata „tiesību“ tie piesolīja pārdot! Bet kad viņi grib tikt vaļā no realnastas, kuŗa nāk par labu zemniekiem, tad pietiek, ka to valdība atceļ. Bet vai valdība drikst tā aizstāvēt dažu privilīģētu cilvēku intereses pret visas zemes interesēm? . . .

Senāk bija tā:

Kad valdība vienai šķirai kautko ņēma, lai dotu otrai, tad ņemtā vietā tā deva vēl vairāk, nekā tika ņemts. Piemēram, 1819. gadā tika ņemta muižnie-

kiem dzimttiesība pār zemniekiem, citiem vārdiem sakot, kad zemniekiem tika dota fiktīva brīvība, valdība atdeva muižniekiem zemnieku tiesības uz viņu zemi, Krievijā 1861. gadā valdība lika zemniekiem izpirkt savu brīvību ar tiru naudu. Un šoreiz, kad attiecības apgrieztas otrādi, valdība atkāpsies no šī principa?

Ja draudzes skolas galīgi nolemtu atcelt, vaj šīs idejas iniciatori, Baltijas muižnieki, ir apdomājuši, kas notiktu ar ķesteņu — draudzes skolotāju zemi un kapitaliem? Vai — ja nerastos citi mantinieki — nenāktu tautas apg. ministrija un neatņemtu luteru baznīcai ķesteņu - skolotāju zemi un kapitalus? Mūsu muižniecības vienmēr lieltjušās par luteru baznīcas sargiem un aizstāvjiem. Vai viņi neapzinās, ka iznīcinādami draudzes skolas, viņi lauž vienu no stiprākajiem stūŗa akmeņiem šīs baznīcas pamatos. Lai gan tautas apgaismošanas ministrijas uzraudzībā, tomēr draudzes rokās atrodas draudzes skola, caur ko baznīca var darīt savu audzināšanas iespaidu uz draudzi. Draudzes skola ir puslīdz vienīgais dzīvs nervs, kas vieno baznīcu ar draudzes locekļiem, ir redzama, dzīva, derīga saite. . . Un to grib iznīcināt! Tas no viņu stāvokļa. No mūsu stāvokļa, draudzes skolai jāpaliek joprojam kā gaismas iestādei tāpēc, ka tā devusi un arī uz priekšu spējīga dot lauku iedzīvotājiem augstāku izglītību. Ka tautas izglītība Vidzemē augstāka, nekā Kurzemē un Igaunijā — tas ir draudzes skolu nopelns. Kā zināms, pareizticīgā baznīcā visā Krievijā cenšas draudzes skolas vairot un pūlās visādiem līdzekļiem nostādīt tās tiesību ziņā līdzās komunalām un valdības skolām, kaut gan krievu sabiedrība un tauta izturās negatīvi pret tām, aiz tā iemesla, ka šo skolu programma un skolotāju personāls stāv zemāku nekā citās skolās. Pie mums draudzes skolu programma augstāka, nekā citās skolās, arī skolotāju personāls viscaur ņemot augstāks. Visa sabiedrība un tauta šo skolu paturēšanu vēlas, bet saujņa lielgruntnieku, „baznīcas aizstāvju“ izlieto visus savus sakarus un iespaidu, lai tās slēgtu! Ļoti iespē-

jams, ka krievu tautības locekļi Valsts Domes apakškomisijā balsoja par mūsu draudzes skolu iznīcināšanu aiz nezinašanas, kādu lomu spēlējušas un vēl tagad (kaut arī mazākā mērā, — kas nav šo skolu vaina) spēlē draudzes skola mūsu tautas izglītības sistēmā. Varbūt viņi identificēja mūsu draudzes skolas ar pareizticīgo baznīcas draudzes skolām Iekš - Krievijā. . .

Tagad mūsu draudzes skolām dažkārt pārmet, ka zem pārkrievināšanas režīma tās noslidējušas uz leju. Par daudzām to var teikt, bet daudzas arī tagad stāv savā agrākā augstumā. Un kur tās noslidējušas, tur vainīgs ne tik daudz pārkrievināšanas režīms, kā tiša nolaišana no draudzes konventu puses, kuņos valdošo lomu spēlē muižnieku pārstāvji. Egoisms gan iedzimis katram cilvēkam un katrai ļaužu šķirai, bet tomēr liekas mazākā mērā, nekā Baltijas muižniecībām. Jau 1887. g., kad draudzes skolas pārgāja taut. apg. ministrijas ziņā, visi Vidzemes konventi nolēma, draudzes skolas slēgt un mācības tās apturēja. Tikai uz enerģisku valdības uzstāšanos tās no jauna tika atvērtas un sāka darboties. Muižnieku domu gājiens šīnī gadījumā bij vienkāršs līdz kailumam: ja mēs neesam vienīgie valdnieki par šīm skolām, tad lai viņu nav! Vidzemes muižnieku deputāti jau 1906. g. guberņas priekšdarbu komisijā cēla priekšlikumu, draudzes skolas atnest un tikai vēlāku pielaidās pret zemnieku deputātiem, ka tās paturamas kā neobligatoriskas skolas. Tās pašas domas viņi aizstāvēja sevišķā padomē pie ģen.-gubernatora 1907. g. un tādas tās tagad iekļuvušas valdības likumprojektā. Zemnieku deputāti un tautas apg. ministrijas priestāvis (direktors Viljevs) prasīja šo skolu obligatorisku uzturēšanu uz tiem pašiem pamatiem kā līdz šim, t. i. līdz tam laikam, kamēr tiks izdoti jauni skolas likumi un Baltijā ievadīti zemstū iestādes. Sevišķā padomē tika prasītas šādas augstāka tipa skolas visām trijām guberņām, un nu tās grib iznīcināt arī tur, kur tās jau pastāv!

Mums karsti jālūdz savi deputāti Valsts Domē un cieši jāprasa no tiem, lai viņi draudzes skolu

pastāvēšanu uz drošiem obligatoriskiem pamatiem aizstāv visiem, visiem spēkiem!"

XII.

Tālāk jāatzīmē J Kriškāna krietni plašais raksts „Mājas mācība“, kas nodrukāts „Dzimtenes Vēstneša“ 1912. g. №№ 267, 268, 271, 274, 277, 280, 286; 290, 291, 292. un 1913. g. 28. numurā. Tas ir vesels gabaliņš no mūsu skolu vēstures. Mēs, par nožēlošanu šīnī vietā, telpu trūkuma dēļ, varam citēt tikai atsevišķus K. spriedumus par mūsu mājniecību.

I.

Mutiskas mājas mācības laikmets.

(? — 1586.)

Šis laikmets tas visu garākais mūsu vēsturē, bet stāsts par to iznāks gan tas isākais. 1586. gadu es noliku par robežu akmeni šim laikmetam tikai tāpēc, ka līdz minētam gadam mums grāmatu nemaz nebija un tā tad arī lasīt mācīšanas nevarēja būt.

Domāt, ka mājas mācība ieradusēs pie mums tikai ar vācu atnākšanu un kristīgas ticības ievēšanu, būtu nepareizi. Mājas mācība tikpat veca, kā cilvece; tā sniedzas pat dzīvnieku ģimenes dzīvē. Katrai cilvēces attīstības pakāpei savas zināšanas pēc satura un daudzuma un vecāki visos laikos būs raudzījuši tās piesavināt saviem bērniem. Kad ievērojam to, ka ar vācu atnākšanu Baltijā latviešu garīgā attīstība uz īpatnējiem paganiski-nacionāliem pamatiem nevarēja vairs tālāk attīstīties, jeb vismaz bij stipri apgrūtināta un jo tālāk, jo vairāk tika apspiesta, tad drīkstētu pieņemt, ka visas tās bagātās un skaistās gara mantas, kuņas mums uzglabājušās līdz jaunākiem laikiem, būs bijušas mūsu senčiem ne mazākā mērā arī jau vācu atnākšanas laikā. Šis gara mantas tad nu arī būs bijušas tā mācības viela, ko vecāki mācīja saviem bērniem laukā, mežā un pa garajiem ziemas vakariem savā būdā pie skala uguns. Ka izzudušas (pa daļai pārveidojušās) gara mantas, kas attiecas uz reliģiju un tiesībām, tas itin dabīgi: paganiskos reliģijas uzskatus vajāja baznīca, tiesiskos — jaunā vācu kārtība.

Bet vēl tagad apcerēdami savus tautas gara mantu krājumus, mēs nevaram beigt nopriecāties, cik milzīgi daudz tur audzināšanas un mācības vielas, un kas tā par skaistu vielu! Kad zeime bij iekapota un iedzimtās tautas kristītas un zem katoļu baznīcas varas nopiestas, vecajai mājas mācības vielai sāka pamazām, laikam ļoti pamazām, pievienoties jauna — kristīgās baznīcas mācības viela. Šīs mācības, pēc Ulmaņa domām, varēja būt tikai pāris lūgšanas, — un bez šaubām latīņu valodā. To apliecina vārds „pātari“ (no pater noster = tēvs mūsu), ar kuŗu tiek apzīmēta lūgšanu skaitīšana. To apliecina arī tas apstāklis, ka vēl 1440. gadā, tā tad 82 gadi priekš reformācijas ieviešanas, ercbīskaps Hennings piekodina par garīdzniekiem pieņemt tikai tādus, kas prot zemes valodu, ja t ā d i d a b ū j a m i. No pastrīpotiem vārdiem spriežams, ka bīskapam nav bijis diezgan cerību, ka tādi būs dabūjami. Tautas valodas nepratēji, vai mazpratēji mazko varēja iestāstīt tautai no kristīgas ticības mācībām un maz pātaru iemācīt. Cik varēja, viņi mācīja visai draudzei baznīcā, lūgšanas priekšā saukdami, un draudze runāja to pakal, kamēr iemācījās no galvas. Baznīcā iemācītos pātarus tad nu vecāki mācīja saviem bērniem mājās. Bet ka viņi būtu to darījuši sevišķi uzcītīgi, nav domājams, jo kristīgās ticības gars tiem palika svešs un mīlīgā māte — kristīgā baznīca nebija ar tiem mīlīga un nebij arī mīlama. Tomēr mājas mācībā tecēja divas mācības vielas viena otrai blakus: tuvā, saprotamā un mīlā „paganiskā“ un svešā un nemīlīgā kristīgā. Protams, ka tādos apstākļos vai visu vietu mājas mācībā ieņēma paganiskās mācības: teikas, pasakas, „blēņu ziņģes“. Kādā mērā kristīgās mācības palikušas mūsu tautai svešas nevien katoļu laikmetā, bet arī vēlāk luteranisma laikmetā, cauri caur zviedru laikiem, kad nopietni tika prasīts pēc mājas mācības un skolām, un vairāk kā simts gadu krievu valdīšanas laikā, var spriest no tam, ka visi baznīcas visitāciju protokoli sūdzas par paganisku mācību tautā, par atraušanos no pātaru mācīšanās, no baznīcas un no dievgalda. Ar miesas soda piedraudēšanu

dzina ļaudis ik svētdienas no ikvienām mājām uz baznīcu; ar miesas sodu sodīja pātaru nepratējus, bet svešās, nesaprastās mācības nelīda galvā. Braukāšana pa mājām (pārklaušot pātarus un iekasējot desmito) notikuse jau katoļu laikmetā. To stāsta vēsturnieks Kelchs par ercbīskapu Kasparu Lindi. Augsto baznīcas valdnieku pavadījis klostera fogts un citi ierēdņi, kuŗu uzdevums bijis, zemniekus pārklaušīt. Kas kaut ko mācējis, tas dabūjis ēst un dzert, bet citi dabūjuši rikstes. Par negādību par tautas izglītību ļoti asi izteicas vēsturnieki Jannaus un Brusovs. — Arī luterānismā pārvestai tautai ilgi palika sveša kristīgā ticība un viņas mācības. Tā vēl 1668. gadā (tā tad zviedru valdīšanas vidū) izlaiž pavēli, ķestejiem iet pa mājām un pieaugušiem mācīt, ka „ir Dievs, Dieva vārds, svētā trīsvienība, mūžīgā dzīvošana, nāve un elle“. (Dr. Sonntags, Uebersicht v. d. Geschichte d. Livl. Landschulen iekš Neues Muzeum der deutschen Prowinzen Russlands, 1825. Heft 2.). Un lai kā arī mēģināja ļaužu prātus apgaismot ar kristīga gara gaismu, iznākumi bija vāji. Vecos laikos bieži lasāmi priekšlikumi, saka Ulmans, kuŗi skan: tā kā zemnieks tik nelabprāt iet pie katehizācijas un tik slinks uz mācīšanos, tad to būs spiesti ar māju sodu un rikstēm.

Tomēr, nelūkojot uz visu to, „līdz pat zviedru valdīšanas laikam, — saka Ulmans, — knapi manāmas kaut kādas pēdas, kas norādītu uz to, ka tautas izglītības labā kas darīts“. Ja tautu neglāba viņas gara mantas, ja viņa tiešām bij pagrimusi tādā gara tumsībā un mežonīgā rupjībā, kā to kronisti tēlo, tad vainīga tā laika sabiedriskā iekārta: vienā pusē neaprobežotas patvaļības tiesība, otrā pilnīgs beztiesības stāvoklis pie miesas un dvēseles, pie mantas un goda. Bez šaubām lielākā daļa mūku un ordeņa ļaužu bij tikpat tumša un mežonīga, kā zemnieki. Laiki bij tādi.“

Runādams par zviedru laikiem K. raksta :

„Tā tad arī pirmie nopelni latviešu izglītībā laukā, pēc Ulmaņa apliecinājuma, pieder zviedru valdībai. „Tomēr līdz 1687. g. bija viņas pūliņi šini ziņā

pa lielākai daļai veltīgi. Gan nodibināja universitāti, gan apgādāja draudzes ar mācītājiem, gan nokārtoja baznīcas lietas, gan Zviedrijas iespaids caur mācītājiem, kas no Zviedrijas nāca, parādījās it sevišķi mājas mācībā, kurai liela nozīme Zviedrijā, bet ko tas varēja līdzēt, ka pa mājām nebija neviena, kas mācētu lasīt un vēl mazāk bija grāmatu lasīt mācīšanai, jo līdz 1685. g. bij pavisam maz tautai drukāts.“ Viss gaļais laika spridis no 1621. g. līdz 1680. gadam pagāja tukšos strīdos starp zviedru valdību un Vidzemes muižniecību: valdība prasīja, lai muižniecība gādā par savu dzimtslaužu garīgu apkopšanu un apgaismošanu, muižniecība vai nu atrunājās, vai solīja gādāt, bet nekā nedarija. Vaina gulēja pašas lietas kodolā, saīza prāvests A. Döbners, ka pretošanās radās pie privileģētām šķirām, kad izgāja uz to, (Vidzemes) dzimtļaudīm dot to pašu, ko baudīja brīvā zemnieku kārtā Zviedrijā. Un vajadzēja daudz enerģijas un izturības no zviedru valdnieku puses, lai izvestu to, ko viņi atzina par nepieciešamu. Un tāda enerģija viņiem ir bijuse, it īpaši Karlim XI.: izvest bērnu mācīšanu mājās un skolā, nostādīt garīdzniecību neatkarībā no muižniecības. Sevišķi svarīgs apstāklis pie tautas izglītības bij pēdējais. Un tad arī valdība savas lielākās cerības lika uz ģeneralkonzistoriju un mācītājiem. Vispār ņemot jāliecina, ka šīs cerības netika pieviltas, kad ievērojam laiku un apstākļus. Zviedru iestādījumi ilgi pēc viņiem un vēl tagad nes svētību Vidzemei. Prāvests Döbners saka, ka viss, kas mums labs ir Vidzemē bērnu audzināšanas, baznīcas, nabagu apkopšanas un citā ziņā, nācis no Zviedrijas.

Jau 1634. gadā virskonzistorijas un vizitāciju nosacījumos tiek pavēlēts mācītājiem apmeklēt mājas un pārliecināties par reliģijas zināšanu, un prāvestiem katru gadu vienu mēnesi liek ceļot pa savu iecirkni un apjautāties arī par skolām. Ķesteriem-skolotājiem vajadzēja būt galvenajiem mājas un skolas mācības izvedējiem dzīvē. Tādēļ tiek prasīts, lai pie katras baznīcas būtu savs ķesteris-skolotājs un viņa uzturam

zeme. Bet arī to muižnieki negribēja uzņemties, „Vispār līdz 1687. g., saka Ulmans, katru pabalstu zemnieku izglītībai muižniecība nepiekāpīgi atraidīja un vienīgi prasīja, lai prāvesti darot savu pienākumu māju vizitācijās. No mācībām tanī laikā prasīja Mārtiņa Lutera katķismu un dažas lūgšanas, piem. vizitācijas nosac. un zinoda jautājumi no 1638., 1664. un 1667. gg. jautā: „Vai klausītājiem katru svētu- un svētku dienu katķisms tiek glīti skaidri priekšā lasīts? Vai līdz ar katķisma 5 mācības gabaliem tiek priekšā sauktas rīta un vakara lūgšanas, kā arī galda lūgšana (Tischgebetlein)? To vajadzēja draudzei iemācīties baznīcā un to vajadzēja mājās iemācīt bērniem. Apbraukādami un apstaigādami mājas, mācītāji un ķesteri šīs zināšanas noprasīja. Nepratējiem turpat uz vietas arī mācīja. Viss tas notika bez grāmatas palīdzības, no galvas. „Pirmās pēdas, saka Ulmans, kur runā par lasīt „mācīšanu“, viņš uzgājis 1678. gadā. Minētā gadā kāda draudze piesolās dot ķesterim, neskaitot zemi, arī vēl labības beņas, ja tas zemnieku bērnus mācīs lasīt. Tālāku Ulmans saka, tomēr būšot nepareizi, domāt, ka lasīt mācēšana līdz minētam gadam nebūtu nemaz notikusi. Lasīt būšot mācījuši arī jau agrāk, tikai gan retos gadījumos, kur mācītājs, vai kungs sevišķi par to rūpējušies, un ķesteris bijis spējīgs mācīt. To apstiprina arī tas apstāklis, ka jau starp pirmajiem ķesteriem daži bijuši latviešu dzimuma. Bet vispārīgi ar tautas izglītību gājis ļoti bēdīgi. Tā 1662. gadā landtaga recess sūdzas, ka tiesās izrādījies, ka starp simts zemniekiem knapi desmit mākot Dievu lūgt un tikai viens vai divi no tiem bijuši pie dievgalda. Lai pārvarētu šādu bēdīgu stāvokli, vajadzēja uzlabot zemnieku dzīves apstākļus. Uz to norāda virskonzistorijas instrukcija zuperintendentam, kuŗu sūtīja uz landtaga sūpūlcēm 1650. gadā. Tur 12. p. lasāms: „lai taču augstā valdība gādā par līdzekļiem un ceļiem, kā izskaust zemnieku nabadzībā iemeslus, kuŗas dēļ tie pa daļai krīt izmisumā pa daļai aizbēg uz Krieviju un Poliju un tā bez Dieva vardiem un sakramentiem sa-

vā neticībā nomirst, un kad arī tie paliek mājās, tomēr grūti piedabūjami pie dievkalpošanas un pātariem lielās nepacietības (Ungeduld) dēļ. "Te, laikam, domāti nepanesamie un nepaciešamie dzīves apstākļi. Šādi prasījumi atkārtājušies pastāvīgi; valdības priekšlikumos muižnieku landtagam katru reizi pirmais punkts bijis: lai gādā par baznīcām un skolām, t. i. par ļaužu izglītību. Tā tas gāja līdz 1680. g., kad tika nolemta muižu „redukcija“. Lielākā daļa Vidzemes muižu pārgāja Zviedrijas kroņa rokās ($\frac{7}{8}$). Bez kavēšanās visās šinīs muižās piešķīra zemi baznīcām un ķesteriem un cēla skolas. To pašu prasīja no atlikušajiem privātmuižu īpašniekiem. No šī laika iesākās patiesīgs darbs tautas izglītības laukā. Arī garīdzniecība tagad ar sirsnību nodevās savam darbam un ik nedēļas pārklausīja bērnus lasīšanā un galvas gabalos. Te lika pamatu draudzes skolām un kārtīgai mājas mācībai. Žēl tikai, ka šis laiks bija visai īss: ar 1695. gadu uznāca trīs bada gadi, tad iesākās Ziemeļu karš, kurš izpostīja visu. Un tomēr, lai cik grūti laiki uznāca Vidzemei, lai cik mežonīgi tika viss nomīts, — zviedru sētā veselā sēkla atkal uzdīga un deva augļus. Protams, ka viscaur, pa visām draudzēm tautas izglītības darbs tik isā laikā nevarēja pagūt nokārtoties. Un mēs sastopam sūdzības par sliktiem apstākļiem no viena otra apgabala līdz pat zviedru valdīšanas beigām. Tā ap 1680. g. daudz muižās tura ubagus par priekšlūdzējiem (Vorbeter), kuŗi dzen burvības. Daudz vietās draudze prasa, lai māca ļaudis lasīt. 1689. gadā draudzes sūdzas par grāmatu trūkumu un Ropažu draudze, piemēram, sūdz par dieva zaimotājiem un vakarēdiena nicinātājiem. Limbažu latviešu draudze apsūdz savu mācītāju, ka tas sprediķus nolasot no grāmatas un nenoturot mācības ar iesvētāmiem bērniem. No tā redzams, ka ap šo laiku iesvētāmo mācībā iešana bijusi jau nodibinājusēs, ko pierāda arī baznīcas vizitācijas protokoli. 1690-jos gados jau visur rodas skolas, kuŗas dod daudz grāmatas pratēju, un mājas mācība caur šiem arī lasīšanā top arvienu vispārīgāka. Kurzemē pa visu šo laiku būs gājis apmēram tāpat,

kā Vidzemē, lai gan pēc lielkunga Gottharda netiek minēti valdnieki, kas būtu rūpējušies par tautas apgaismību, un vēl 1589. g. tā tad divi gadi pēc Gottharda nāves, lielajā Biržu draudzē (kroņa muiža pie Jēkabmiesta) laudis vēl bijuši „nikni pagāni“ Tomēr jādomā, ka kurzemnieki būs raudzijuši nepaliku pakal vidzemniekiem, kas viņiem būs diezgan viegli bijis iespējams, jo Kurzeme netika piemeklēta no kara briesmām tad, kad Vidzemi vai galīgi izpostīja.“

Tālāk K. aplūko mājmācības pakāpenisko attīstību līdz un pēc pārkrievināšanas laikmeta, uzrādīdams kā iepriecinošas, tā bēdīgas parādības.

„Ar tautas skolu pāriešanu tautas apgaismošanas ministrijas rokās aplūka ziņas par mājas mācību. Jādoma, ka vietējās skolu valdes, aprobežotas savās tiesībās skolu pārvaldīšanā un atturēdamās no kopdarbības ar inspektoriem, sāk vienaldzīgāk skatīties arī uz mājas mācību. Vismaz laikrakstos mums nav laimējies atrast ziņu par to līdz pat 1891. gadam. Un kad ziņas sāk parādīties, tās visas ir tikai sliktas. Tā no Gatartas „M. V.“ (1891. 7.) raksta: „uz pagastskolu ved bērnus maz sagatavotus“; no Nicas („D. L.“ 1892. 79.): starp pieaugušiem daudz grāmatas nepratēju, tādēļ arī bērnus mājās neiemāca lasīt; no Blīdenes, kur senāk bij laba mājas mācība, („D. L.“ 1892. un 243.): skolā bērni iestājas bez vajadzīgās mājas mācības, sevišķi muižas kalpu bērni; lai to novērstu, firstiene Liven ierīkojusi tiem muižas skolu; no Rucavas („D. L.“ 1895. 40.): Rucavā (vairāk kā 10,000 iedzīvotāju) 5 skolas, bet tikai ap 150 skolnieku un tie paši ierodas skolā tik ap Ziemas svētkiem un pa starpām ļoti daudz dienu nokavē. Mājas mācība, zināms, tad arī palaista. No iesvētāmiem tik kāda $\frac{1}{3}$ prot pietiekoši lasīt. No tās pašas draudzes 1896. g. („B. „V.“ 1896.): Senāk ķesteris linodams pārklausiņa mājas mācības bērnus; tagad maz interesējas, vai bērni prot lasīt, vai ne. No Priekules (Grob. apr.) („B.“ 1895. 3.) bērnus še skolās sūta bez kādas mājas mācības — un 14—15 gadus vecus!

Tā tad tikai sliktas ziņas, un labu nav. Te varētu iebilst, ka laikrakstu ziņotāji jau allažīņ meklē dzīves ēnas puses saviem ziņojumiem. Bet tā tas nav; vēlāku redzēsim, ka viņi tikpat labprāt sūta arī labas ziņas, ja vien tādas ir. Liekas, sevišķi nolaista mājas mācība šinīs gados Kurzemē. Uz to norāda jau 1893. gadā plašs raksts „Dienas Lapā“ (NNr 39.—40.),— kā redzams no kāda Kurzemes skolotāja (K. K—is), jo tas atsaucas uz 1875. g. instrukciju),— „Kādiem līdzekļiem varētu vislabāk veicināt bērnu mājas mācību.“ Tanī K. saka, ka vajadzīga kārtīga kontrole; tā jāizved mācītājiem, pērminderiem u. t. t. Kas nav senāk mājas lasīt iemācīts, tas jānodod „soda skolā“. Tagad mājas mācība nolaista, jo pērminderi un skolu vecāki nebrauc vairs pa mājām; mācītāji bērnus vairs nesapulcina pārklaušanai. Bet ja bērni skolā iestādamies nemāk lasīt, tad nevar 2 ziemās tiem ko neko iemācīt un trešā jau visu mācīt krievu valodā. Jaun-Piebalgā garīgais skolu pārlūks revidēja skolās reliģiju un latv. lasīšanu. Pirmās ziemas bērnilasija vāji; to atzina arī skolotāji. Vainīgi vecāki, jo nav gādājuši, „ka bērns jau prot latviski lasīt skolā iestājoties“. („D. L.“ 1896. 58.) 1895. gadā parādījās laikrakstos ziņa, ka Rīgas māc. apgabala valde izstrādājusi jaunu likuma projektu Baltijas skolām, kurš mājas mācību atmetot („B.“ 1895. 51.). — Jau agrāk bij dzirdams, ka tautskolu inspektori labprāt atļaujot uzņemt pagastskolās grāmatas neprātējus. 1896. g. laikrakstos parādījās ziņojums no Kurzemes, ka tautskolu inspektori izsūtījuši pagastskolotājiem cirkularu, kurā liek ievest bērnu uzņemšanas grāmatā rubriku, kur atzīmēt, vai bērns prot vai neprot lasīt. Uz to Kurzemes šūlrāts A. Bernevics deva „Dūna Ztg'ā“ enerģisku paskaidrojumu, ka inspektoru cirkulars nevar grozīt instrukcijas (pie 1875. g. likuma) p. 2. Mājas mācība paliekot spēkā un uzņemt skolās grāmatas nemācētājus nedrīkstot. Aizsteidzoties stāsta gājienam priekšā, mums šepat jāatzīmē, ka protests nav līdzējis. Pērn pedagogiskā izstādē (Rīgā) statistiskie skaitļi par 1911. g. rādīja, ka Baltijas laukskolās uzņem ap 12% bērnu

bez lasīt prasānas! Lai nu arī lielākā daļa no tiem nāktu uz pareizticīgo un katoļu skolām, tomēr viena daļa piekritīs arī luterāņu skolām. — Kāpēc inspektori veicina mūsu tautskolas kursa nospiešanu uz leju (jo atmetot mājas mācību tas tiek panākts), nav skaidri zināms. Tumšajos kuratora Lavrovska laikos domāja, ka atmetot mājas mācību un ievēdot mācību pasniegšanu skolās no pirmās dienas krievu valodā, varēs panākt to, ka vietējās tautas drīz vien aizmirsīšot savu valodu un grāmatu. Ja tas arī tā būtu bijis Lavrovska laikā, — vai ticams, ka tas tagad tā ir? . . . Lai nu kā, bet mājas mācība ap 1890-to gadu vidū bija stipri noslīdējusi uz leju. 1896. gadā trijos svarīgākajos latv. laikrakstos parādījās nopietni apcerējumi par šo priekšmetu — bez šaubām pilnīgi neatkarīgi cits no cita — no ievērojamiem tautas izglītības darbiniekiem: „Austrumā“ no R. Vidzemnieka, „Dienas Lapā“ no Skābā (nelaiķa Ēdoles skolotāja Krejma) un „Balsī“ no kāda Rietekļa (pēc raksta satura spriežot arī skolotāja). Visi trīs konstatē mājas mācības nolaišanu, aprāda ļaunumus, kādi no tam ceļas mūsu tautas izglītībai un prasa, lai izpilda 1874. un 1875. gadu instrukcijas. Ap šo pašu laiku nāk arī luteru garīdzniecība Vidzemē pie atziņas, ka tālaku vairs tā nevar iet. Toreizējais ģeneral-zuperintendents Hollmanis (bij. skol. zeminara direktors), to lietu iekustināja mācītāju sinodē.“

Nobeidz Kriškāns savu rakstu par „Mājmācību“ šā:

„Mēs šoreiz nevaram taisīt visus slēdzienus, kādi iztek no sniegtā pārskata, jo mūsu raksts jau tā pieaudzis plašāks, nekā bija domāts. Bet domājams, ka tie, kam rūp mājas mācība, paši to darīs. Aizrādīsim tikai uz to, ka mācītāju kungī līdz šim par maz ir aicinājuši palīgā pagasta priekšniekus; pavisam nolaists skolas vecāko instituts; ka katechetus varbūt varētu pieņemt kopīgi draudzes konventi ar pagasta pašvaldībām, un proti šādā kārtā: 1880-to gadu sākumā Vidzemes skolotāji savās konferencēs sprieda, ka vajadzētu pieņemt uz lielāka, vai mazāka skolu skaita pa vienam skolotājam, adjunktam, kas slimības gadījumos

izpildītu isto skolotāju vietu. Šādi adjunkti (protams, ar visām skolotāja tiesībām) varētu būt reizā arī mājas mācības kateheti. Pastāvot adjunktu institūtiem būtu novērsta arī tā nevēlamā parādība, ka dažkārt tautskolu inspektori sāk ielikt skolotājus vietās, apejot pagasta vēlēšanas tiesību. Mājas mācībā arī ienestu daudz dzīvības draudzes bibliotēkas mājas mācības bērniem, kādas ievēdis mācītājs Jendes kgs. Kad draudzē strādā 30, 50 vai vairāk palīga spēku (pēc Smiltenes sistēmas), tad lasāmā viela nāk bērniem ļoti tuvu. Par maz mājas mācības darbā piedalās skolotāji. Savā pašu un skolas labā tiem šī lieta jāņem tuvu pie sirds, visās vietās un vienmēr viņiem jāparāda šīnī lietā dzīva interese. Ne pašu bērnu pārklaušināšanu mēs uzlūkojam par viņu svarīgāko uzdevumu, bet pareizu mācības metožu propogandēšanu pārklaušināšanas punktos un sapulcēs, izrādot tās darbā. Metodiski mācīt pat reizes rēķins nav nedz grūts, nedz atmetams darbs.

Ar to mēs būtu savu vēsturisko pārskatu par mājas mācību beiguši. Atliktos tikai vēl pāris vārdus teikt par mājas mācību pie pareizticīgiem un katolīcīgiem latviešiem. Bet par to kādreiz vēlāk.

Pašās beigās jāizsaka vēlēšanās, lai mūsu avižu ziņotāji allaž pasniegtu ziņas, kā draudzēs un pagastos iet ar mājas mācību, pēc kādām grāmatām bērnus māca u. t. t.“

Kā redzējam Kriškāns uzmanīgi sekojis mājas mācībai Latvijā. Viņa atstātos papīros arī atradu dažas mācītāju vēstules Kriškānam, kā atbildes uz K. pieprasījumu par mājām mācības stāvokli draudzēs. Šo vēstuli ziņas K. ievērojis savā rakstā.

XIII.

Jau pēc 1905. g. revolūcijas Baltijas pārkrievinātāji cītīgi sāka kultivēt pie mums valdības pirmmācības skolas, īpaši pilsētiņās un miestīņos. Bet ap 1911.—13. gadiem mācības apgabals īpaši dzīvi nodevās šādu skolu dibināšanai. Par šo jautājumu Kriškāns raksta „Dzimt. Vēstnesī“ 1913. g. 240. numurā:

„No visām pusēm ziņo par jaunu valdības pirm-

mācības skolu atvēršanu. Vidzemes malienā šāda tipa skolas īsā laikā atvērtas 3: Biržos (Modonā), Ļaudonā un Raksolā, Ļaudonas-Odzienas pagastā uz Latgales robežas. Pieņem, ka šo skolu nodibināšana bijuse nepieciešama, vai arī ļoti vēlama, pilnīgi nepareizi. Taisni visas trīs augšminētās vietas jāatzīst par tādām, kur skolu trūkums vismazāk sajūtams. Biržos un tuvākā apkārtnē jau līdz šim pastāvēja: sieviešu ģimnazija, vīriešu prorealskola, Lazdonas 2-kl. pareizticīgo Nikolaja skola, kuņģdarbojas 4 skolotāji, Lazdonas luterāņu draudzes un pagasta skolas. Rādas pilnīgi pietiekoši. Ļaudonā „kroņa“ skolas atvēršana notiek taisni pēc tam, kad pamatīgi pārbūvētas luterāņu draudzes un pagasta skolas, kā arī pievests materials jaunas pareizticīgo pagasta skolas celšanai. Un Raksolā skola atvērta tikai kādiem 100 tur dzīvojošiem vecticībniekiem, jo citādi te apkārtnē visai neapdzīvota. Bez tam krievu vecticībnieku vajadzībām te jau pilnīgi pietika ar pastāvošo baznīcas draudzes skolu.

Valdības pirmmācības skolas visur tiek atvērtas nejauši; tās nāk kā pārsteigums vietējiem iedzīvotājiem, kuņģandriņz nevienā vietā nav jautāti, vai šādu skolu vēlas, vai nē. Ja vēl ministrijas skolās pagasta sabiedrība pārzin saimniecisko daļu un patur tiesību izvēlē dažus skolotājus, tad valdības pirmmācības skolu iekšējā dzīvē nav nevienam tiesības iejaukties, te vienīgais noteicējs tautskolu inspektors un viņa augstākā priekšniecība. Līdz pēdējam gadam šādas skolas pie mums pastāvēja tikai apriņķa pilsētās un lielākos miestos (piem. Rujenē, Stukmaņos) tagad tās sāk izplatīt arī uz laukiem. Te vēl jāpiemin, ka Kurzemē pēdējos gados atvēr daudzās vietās cita tipa valdības pirmmācības skolas, tā sauktās kroņa draudzes skolas (казенно-приходскія училища), pēdējās arī Iekš-Krievijā sastopamas biežāk, nekā valdības pirmmācības skolas. Kurša un pārvaldes ziņā starp abēju tipu skolām nekādas starpības nav. Abēju skolu programās nav paredzēta mātes valodas pārsniegšana. Ja to nu vēl šur tur pielaiž kā izņēmumu,

taid tikai tāpēc, ka citādi vietējie iedzīvotāji nemaz savus bērņus tanis nesūtītu. Bet liela vērība tai nekur netiek piegriezta, pats skolas vadītājs to nevar pielaist, ja grib izpatikt inspektoram un pastāvēt vietā. Rēķināšana un citi mācību priekšmeti tanis allaž bijuši jāpasniedz tūliņ no pirmās dienas tikai krieviski, arī līdz tagadējam aizliegumam. Pat dievvārdu mācības pareizticīgiem, ja arī tie būtu latvieši vai igauņi, jāpasniedz krieviski. Kas attiecas uz citticībniekiem, tad nāk priekšā piem. šādi kuriozumi: Kuldīgas kroņa draudzes skolā luterāņiem bībeles stāstus un katķismi pasniedz kāda dāma, gan luteraniete pēc ticības, bet pēc tautības ista krieviete, kas latviešu valodu prot ļoti vāji.

Ne rūpes pēc izglītības spiež mūsu mācības apgabala valdi uz šādu skolu atvēršanu, bet vecu-vecā pārkrievošanas politika un cenšanās iegūt savā ricībā vairāk skolu, kuŗas būtu pilnīgi viņas rokās."

Šinī pašā laikā pie mums uznāca karsta cīņa ar kuratoru Ščerbakovu, kuŗa laikā atcēla*) bijušā kuratora Ļevšina rīkojumu par latviešu valodas, kā mācības valodas, paturēšanu mūsu tautskolu zemākajās klasēs. Cīņa šoreiz bija stipri asa, un pārkrievinātāji sajuta latviešu tautas un inteliģences stipru pretsitienu.

Saprotams, ka arī šinī gadījumā J. Kriškāns piederēja pie cīnītājiem pirmā rindā. „Dzimt. Vēstn.“ 1913. g. 285. num. viņš starp citu raksta:**)

„Pēc revolūcijas, kad pārkrievoņi atkal bija atzīlbuši, tie uzsāka savudarbu uz divām frontm. Pirmkārt, viņi piesolīja pagastiem kroņa pabalstus, lai tikai pārvērs savas pagastskolas par ministrijas skolām, un otrkārt, priekšdarbu komisijās un sevišķā padomē pie bijušā Baltijas ģen.-gubernatora tautas apgaismošanas ministrijas priekšstāvis, Vidzemes tautskolu direktors Viljevs no jauna cīnijās par to, lai mūsu ev-lut. skolas pārvērs par nekonefisionelām skolām, kamēr

*) Rīkojums № 15535, 27. aug. 1913 g.

**) Iz raksta „Politika un morale“.

taī pašā laikā krievu skolas pēc visiem valdības projektiem gan netika sauktas, bet bija domātas par konfesionēlām. Tāpat tas ir arī tagad. Cik konfesionēli mūsu valdība domā, var spriest no tam, ka nulepat, piedāvājot pagastiem kroņa pabalstus skolotāja algošanai, tiek sacīts ka 30 r. tiek doti pareizticīgoticības skolotāja algošanai. Tā tad pareizticīgo un nēcitu. Laizdami visu šo laika posmu no 1887. gada ģar savām gara acīm, jūs velti meklēsiet pēc tīkumiskiem principiem, jūs velti meklēsiet pat pēc ārējas pedagoģiskas pieklājības. Visu piepilda un pārņem viens vienīgs centiens — pārkrievošana.

Ar daudz minēto Ļevšina cirkularu tika nodibināts zināms sabiedrības samierinājums ar pārkrievošanas zīstemu, lai gan minētais cirkulars gaužam maz laba deva mūsu tautas skolai, tomēr iestājās mīers un pacietīga gaidīšana uz labākiem skolas likumiem. Bet skolu birokratijai šāds mīers bija nepatīkāms. Jau Prutčenko laikā tāģadu noģada savos pārskatos un ziņojumos urba — krievu valoda briesmās, jo divi zīemas, katru nedēģu 4 stundas, māca bērniem reģināšanu tēvu valodā! Atnākot jaunam kuratoram dancis ģāja valā. Un šoreiz tas notiek daudz nekautrīģāk, nekā tumšajos Lavrovska laikos.“

Un tāģāk:

„Ko pēdēģā laikā skolu birokrati sprieduģi un darīģuģi — tas nav likums, tas tikai raksturo viņus, rāģa viņu ignoranci pret pedagoģisko zīnību un vietēģo iedzīvotāģu vajadzībām, viņu neģēlību pret mūsu bērniem, vienaldģību pret to skolu likteni, kuģas viņiem „uztīcēģas“. Pie tam vārdi un darbi te ģandrīz nekad vairs nesakrīt.

Taleirāns reiz sacīģis, ka valoda cilvēkiem dota lai apslēģtu savas domas. Taleirāns bija dīplomats un tāģēģ arī viņa izteikūmam tāģa dīplomatiski ģlīta forma. Kad to pašu teikūmu pārtulkosīm ikdīeniģģā valodā, tas skanēs: valoda cilvēkam dota lai valģģģotu. Tas jau nebūt vairs neskan jauki. Un kad to attīcina uz cilvēka audzīnāģanu, uz

skolu, tad tas skan taisni nejauki, top briesmīgs, — cilvēku audzināšanu dibināt uz meliem! . . . Un tomēr notiek tādas lietas. Vienu reiz mums saka: mēs jūs negribam novērst no dabiskas attīstības ceļa, negribam atņemt jums jūsu individualitāti, negribam jums laupīt jūsu valodu; otru reiz saka: jūsu labā mēs atņemam jums jūsu valodu, cenšamies iznīcināt jūsu individualitāti, lai jūs sakustu ar mums un būtu laimīgi. . . “

Ciņa pret Ščerbakova cirkularu pieauga un Valsts Domē gatavoja interpelāciju. J. Zālis 23. I 1914. g. raksta Kriškānam vēstuli, ka „Drīzā laikā, varbūt, jau rit, Domē tiks iesniegts pieprasījums par tagadējā Rīgas mācības apgabala kuratora cirkularu mātes valodas lietā“. Tālāk Zālis lūdz no Kriškāna dažus materialus, bet īpaši mācību programmas, kas izdotas 1899. g. Beigās mūsu valsts domnieks raksta: „Nupat budžeta komisijā iet vaļā tautas apgaismošanas ministrijas budžeta caurskatīšana. Te ir jārunā par mūsu būšanām, piem., mātes valodu u. t. t. Runāsim abi ar Mansirevu. Varbūt vēlāk arī par šām debatēm paziņošu avīzēs“.

Arī no šīs vēstules mēs redzam, ka tiklīdz vajadzēja lietpratēja mūsu skolu lietās, tad tūdaļ meklēja Kriškānu. Šī paša Ščerbakova cirkulara lietā arī Latv. izglītības biedrība iesniedza sūdzību, pie kuŗas sastādīšanas galvenais nopelns pieder Kriškānam.

Sakarā ar visu pārkrievošanas politiku un ciņām pret krievu birokrātiju Kriškāns laida klajā savas domas par krievu kulturu vispāri. („Dzimtenes Vēstneša“) 1914. g. 14. un 16. numurā „Krievu kultūra“

„Ka mēs vienmēr centušies un cenšamies iemācīties krievu valodu (tāpat kā savā laikā vācu valodu), par to nav runas. To atzīst visas mūsu partijas. Bet ka mums „jārauga piesavināties krievu kultūra“*) — tā būtu jauna mācība, kuŗai vēl nav piekritēju mūsu tautā, neskaitot visai retus atkritējus.

*) Pazīstamais Rozanovs „Nov. Vremjā“ nupat cieši nosaka, ka visiem Krievijas cittautiešiem vajagot pārkrievojties, pieņemt krievu valodu, ticību un dzīves ierašas!

No vienas puses, lai novērstu citēto vārdu varbūtīgu pārpratumu, un no otras, lai pierādītu, ka vienā valstī var kopā sadzīvot vairākas nacionālas kulturas, kā, arī aplūkot jautājumu, vai valsts labums to prasa, ka mazākajām tautām būs pieņemti „valdošās“ tautas kulturu, mēs šo kulturas jautājumu gribam šeit aplūkot plašāki.

Kas ir kādas tautas kultūra? Uzskaitīt tautas kulturas zīmes un pazīmes nav iespējams, bet galvenās ir šīs: valoda, mājas dzīves iekārta un ierašas, ticība un māņticības, tiesiskie un sabiedriskie uzskati. Viss tas kopā dod tautai savu īpašu raksturu.

Ja mēs gribam uzturēt savu kulturu, izkopt un tālāk attīstīt to, tad nevar būt runa par krievu kulturas piesavināšanos. Tāda fraze ir ticības apliecinājums un visu nedarbu attaisnojums tikai pārkrievotajiem. Mums pietiek ar to, ka mēs mācāmies krievu kulturu pazīt un saprast. Vai mēs tanī atradīsim kaut ko tādu, kas būtu pārņemams mūsu kulturā, atkarāsies no mūsu pašu kulturas līmeņa.

Pārpratumu novēršanas labā der aizrādīt, ka šis jautājums nav politikas jautājums. Un ka to tagadējās valdības nevien Krievijā, bet arī citur (citur vēl agrāk), pīerežģina politiskiem jautājumiem, tas ir tikai nožēlojams pārpratums, kuŗam reiz jābeidzas. Ne valsts vienība, ne tās kultūra netop stiprāka, nedz vājaka no tam, ka tanī tikai viena tauta un viena kultūra; bet taisni vājas top un aiziet bojā valstis, kur „valdošās“ tautības labā tiek apspiestas mazākās tautības. Turpreti laimīgas tās valstis, kur visām tautībām vienādas tiesības valstī. Itālija un Spanija ir valstis, kuŗās katrā tikai viena tautība un viena kultūra. Bet vai ir nelaimīgākas un nežēlojamākas valstis Eiropā par šām divām? Polija bija savā laikā pirmā nepoļu tautību apspiedēja — un aizgāja bojā. Pa daļai šāda parādība, varbūt, izskaidrojama ar to, ka valsts iedzīvotāju vairums, šinī gadījumā poļi, baudīdami visādas priekšrocības valstī, zaudē krietnus tikumus, top vieglprātīgi, slinki, neapzinīgi, būdami pārliecināti, ka viņiem, kā poļiem, vienmēr būs vieta un maize uz nepoļu rēķina. Bet Šveice, kur trīs

tautības ar pilnīgi vienādām autonomām tiesībām dzīvo kopā (italieši, frančuži un vācieši), ir laimīga valsts. Starp visām trijām tautībām te pilnīgi draudzīga satiecība, jo ne viena no tām nedomā ķerties otrai pie rīkles. Turpretī Elzasā, kur vācieši apspiež fanču tautību, — vispārīgs nemiers un pat jukas. Aleksandra Lielā uzvaras un viņa pasaules valsts pastāvēšanu vēsturnieki izskaidro ar to, ka viņš nevienu uzvarēto tautu nav apspiedis, bet izrādījis cienību viņas ierāšām un ticībai. Turpretī Spānijas ķēniņš Filips 2. izputināja savu lielo valsti, kurā „saule nenogāja“, tādēļ ka nodevās savu pavalstnieku apspiešanai un Nīderlandu vajāšanam. Vēl vidējā stādijā, — kur viss nav nedz labi nedz slikti, — atrodas Austrijas tautas. Tur tautiskas kulturas pašnoteikšanās jautājums vēl nav galīgi nokartots. Tomēr čechi — varbūt, lielākie nacionalisti Eiropā — saka: „Ja Austrijas nebūtu, tad vajadzētu to izdomāt,“ t. i. viņi atzīst, ka viņu tautiskai kulturai Austrija ir izdevīgāka, nekā kad tiem būtu sava patstāvīga valsts. To pašu mēs, latvieši, varētu sacīt attiecoties uz Krieviju un to pašu varētu sacīt visi Krievijas cittautieši, ja mums negribētu atņemt tās nepieciešamākās dabiskās cilvēku tiesības, lietot savu dzimto valodu tur, kur ar svešu valodu nevar nekā izdarīt, lietot to tautas skolā, kur visa tautas masa iesāk un nobeidz savu izglītību, kur vispār kulturas dīgļus var ielikt mācāmiem tikai v i e n ā valodā, proti, viņu t ē v u v a l o d ā. Uzspiežot krievu valodu, mūs ar varu grib padarīt par tādiem, kas nav mierā ar pastāvošu kārtību, kas, ja arī paši nepiedalītos pie pastāvošās kārtības gāšanas, tomēr gaida uz to un priecājas par katru valdības neizdošanos . . . Tā izceļas pavalstnieku d e m o r a l i z a c i j a.

Ko nozīmē dažādu tautību kultūra no valsts interešu viedokļa? Valsts intereses nebūt neprasa, ka tanī būtu viena tauta, viena ticība, viens un tas pats kulturas pakāpiens. Tas tikai valstij nāk par labu, kad tanī ir kulturela da ž ā d ī b a, kad katrs lielāks apvidus p a t s cenšas un strādā pie savas garīgās un materialās kulturas pacelšanas un izkopšanas un ne-

skatas un negaida un neprasa visu tikai no valsts. Bet nelaime ir tā, ka valsts pa paradumam tiek identificēta ar ikreizējo valsts valdību, ka runāts tiek par valsts interesēm, bet domāts tiek par valdības jeb birokratijas interesēm. Un tā ir liela nepareizība: valsts nebūt nav tas pats, kas valdība; valsts labums nebūt nesakrīt vienumēr ar valdības labumu, — dažkārt tie iznāk taisni pretēji. Vēsturē tam daudz piemēru. Un kad valdības organi reiz nostādījuši savus labumus un ērtības valsts interešu vietā, tad, zināms, viņu pirmā tieksme ir — visas dažādības iznīcināt, visu nolīdzināt, lai visu valsti varētu rīkot un valdīt no centra ar vieniem un tiem pašiem cirkulāriem, lai viens un tas pats činovnieks tikpat labi varētu orientēties un justies kā mājās tiklab Tverā, Taškentā, kā Rīgā. Ar to tiek likts pamats mazu tautu apspiešanai un „valdošās“ tautas locekļu demoralizēšanai — to, kuŗi iekļūst valdības ierēdņu armijā, jo viņiem ir visādas priekšrocības pret „inorodciem“, neskatot uz viņu krietnību vaj nekrietnību. Nelaikis ministru priekšnieks Stolipins izveda šīs priekšrocības arī vietējās pašvaldībās tanīs guberņās, kur ievestas tā sauktās „Stolipina zemstes“. Tur nu visi krievu tautības iedzīvotāji — kam vēlēšanas tiesības — nostādīti privilēģētā stāvoklī, tā tad padoti moraliskai bojāšanai.

Pa paradumam mazo tautību denacionalizēšanas nedarbu mēdz vēl attaisnot ar valsts aizsardzības un robežu nodrošināšanas interesēm, it īpaši ja mazās tautas dzīvo valsts nomalēs. Dažu reiz tādas izrunas izklausas pamatotas, kaut gan tās tādas nav. Par pamatotām tās izklausas, kad apspriežamās tautas pieder pie kaimiņu valsts tautības un ir iemesls domāt, ka tās gribētu pievienoties savas tautības valstij, no kuŗas tās ar varu atrautas, kā piem. Elzasas francuži un Šlezvīgas dāņi. Bet kad krievi spaida gruziņus un armeņus, kuŗi paši labprātīgi pievienojās Krievijai, vai Baltijas tautas, kuŗas visas viņu intereses saista pie Krievijas, tad tam vairs nav nekāda aizbildinājuma. Robežu aizsargāšanas darbu, ja izceltos kaŗš ar kādu kaimiņu valsti, latviešu tautas masas

bez šaubām izdarīs labāki, nekā dzimtu krievu masas, un proti tāpēc, ka tās visas savā kulturā stāv augstāk, nekā krievu masas, un tāpēc spējīgas labāk saprast, ka aizstāvēdamas Krieviju tās aizstāv arī savu dzimteni.

Uz to mums varētu pārkrievotāji atbildēt: pārkrievodamies latvieši paturēs tāpat savu augstāku kulturu, kā līdz šim, un būdami krievi, tie jo dūsigāk cīnīsies par dzimteni un tēviju. — Tā tas nav. Kas reiz mainījis tautību, tas spējīgs jo vieglāk mainīt to otrreiz; kas vienreiz pārdevis savu ādu, spējīgs jo vieglāk pārdot to otrreiz. . . Tas jau ir grēka lāsts, ka tas dzemdē jaunu grēku. Reiz „Balt. Vēstnesis“ polemikā ar „Riž. Vestn.“ par latviesu pārkrievošānu, pielīdzināja cilvēku, kas atstāj savu tautību, pirmās sievas slepkavam. Šinis vārdos nav pārspilējuma. Varētu vēl vairāk sacīt, — varētu sacīt: kas atstāj savu tautību ir pielīdzināms m ā t e s slepkavam. — Un kas zīmējas uz jautājumu, kas notiktu ar mūsu kulturu, ar mūsu tautas raksturu, ja mēs pārkrievotos, tad atbilde uz to nav tik viegla, kā pārkrievotāji to domā. (Viņi pat sludina, ka pārkrievodami tie mūs pievienošot augstākai kulturai!). Tomēr diagnoze, kas ar mums varētu notikt pārkrievošanas gadījumā, tīri neiespējama nav. Pirmkārt, ja tauta izlieto to iso laiciņu, kuŗš tai priekš viņas gara kulturas novēlēts, krievu valodas iemācīšanās, tad viņas gars paliks neizkopts. Un tas jau nozīmē atpakaļgājienu. Otrkārt, obligatoriskajā tautas skolas laikā nevar iemācīties svešu valodu tādā mērā, ka tani varētu lasīt grāmatas un laikrakstus un saprast lietderīgus priekšlasījumus. To mēs zinām visi, kas beiguši l a b u pagasta skolu. Par sliktu nav nemaz ko runāt. Treškārt, mums dod diezgan lielu novērojumu mūsu izceļotāji pa visu Krieviju. Latvieši, aiziedami uz Iekš-Krieviju, aiznes līdzī augstāku nekā krieviem saimniecisku un garīgu kulturu. Šādu augstāku iekšēju un ārēju kulturu viņi patura tikmēr, kamēr turas pie dzimtenes ierašām un tikumiem, kamēr uztura nepārtrauktus sakarus ar dzimteni, gan izrakstīdami sev no dzimtenes skolotājus,

gau laikrakstus un grāmatas. Bet tiklīdz šie sakari pārtrūkst, ta tie paši čekļie, centīgie latvieši denacionalizēdamies — pāriedami krievos — zaudē savu augstāku kulturu, savas labās īpašības, noslīd uz leju un top līdzīgs visai citai apkārtējai krievu masai. Tas notiek tur, kur latvieši nometas starp krieviem mazā skaitā, divi, trīs ģimenes un sāk radoties ar krieviem. Un tas dabiski. „Sakušana“ ar krieviem citādi jau nemaz nav iespējama, kā pieņemot viņu ierašas, tikumus un arī netikumus, pielīdzinoties viņiem visā savā dzīvē.

Tad ceļas jautājums, vai valsts intereses to prasa, vai tas sakrīt ar valsts interesēm, ka viena pavalstnieku daļa tiek savā kulturelā attīstībā aizkavēta un nospiesta uz leju? Ko sacītu valsts intereses, ja tās sāktu runāt: vai iznīcināt mūsu īpatnējo kultūru vai ļaut tai tālāk attīstīties? — Mūslaiku valsts vienība, viņas iekšējais spēks un stiprums uz ārieni nedibinājas uz vienādu etnografisku masu bet uz pavalstnieku kopējām interesēm, uz vienādām pilsoniskām tiesībām, starp kuņām viena no svarīgākajām — katras tautas pašnoteikšanās savā nacionālā dzīvē. To mēs redzam Sveicē, to redzam Z.-Amērikas Savienotās Valstīs, kur iešķīgi daudz neatkarīgu autonomiju, bet uz ārieni viena pati stipra valsts. To pašu rāda apvienotā Vācija ar daudzām iekšējām autonomām valstīm, kuņām pašām savi ķēniņi un hercogi, savi likumi un savs ķaŗaspēks.

Ja nu valsts intereses nesakrīt ar ikreizējās valsts valdības interesēm, tad ceļas jautājums, vai šī valdība drīkst apspiest mazākas tautas iedomātu valsts labumu vārdā, fikcijai upurēt dzīvus cilvēkus, nomācot viņu ķaru, atņēmot viņiem to dārgāko?

Tagad jau starptautiskās tiesībās uzstādīts princips, ka iekāŗotām tautām pat jāprasa, vai tas ķrib piedēŗēt pie iekāŗotājas valsts, vai palīkt pie agrākās. Šis jautājums pēc savas dabas ir materiēlas kulturas jautājums. Cik lielākā mēŗā tad nu katras valsts iedzīvotājiem tiesība pašiem noteikt savu ķarīgo, savu nacionālo kultūru! Un tādēļ arī mēs savas nacionālas

kulturas jautājumā gribam runāt līdzī, jo lieta grozās ap mūsu garīgo dzīvību vai nāvi, ap mūsu tautas dvēseli. Mēs nevaram kļuvi ciezdami noskatīties, ko ar mums grib darīt. Mums jāsap, ko mēs pašī priekš sevis turam par to labāko — un šīnī gadījumā tas ir arī priekš valsts tas labākais.

Tiešām nevar divejādu domu būt par to, ko valsts labums prasa, vai izglītotus, attīstītos, labī disciplinētus un strādīgus pavalstniekus, vai neattīstītos, tumšus, maz darba spējīgus. Un mēs augšā redzējām, ka upurējot tautas skolu pārkrievšanas darbam, mēs tautai laupīsim iespēju skolā kaut ko iemācīties. Savā gara kulturā tai būs jāiet atpakaļ. Un ja tauta iet atpakaļ gara kulturā, tad tai jāiet atpakaļ arī materialā kulturā. Un tad varbūt arī Baltijā ar laiku sāks uznākt b a d a g a d i . .

Varētu sacīt, tautas masas tik ātri nepārkrievosies, bet tie, kas tālākas skolas apmeklē, tie lai pārkrievojas un tad lai pamazam krievina citus. — Tas nevar notikt, kamēr mums nebūs atņemtas visdziļāki no Radītāja cilvēka dabā ieliktas tikumības jūtas, proti asins radniecības jūtas. Tās mums spiež runāt ar saviem tuviniekiem savā tēvu jeb mātes valodā; tik tēvu valodā sirds runā uz sirdi. Mīlestība no asins radniekiem pāriet uz tālākiem radniekiem un uz tautu. Kas tālāk tikuši, — gribēs pamācīt savus brāļus, kas sēž tumsībā; bet pamācīt tos varēs tikai tēvu valodā, jo citā valodā brāļi nespēj pamācības saprast. Tā tad bez latviskas valodas, bez latviskas literatūras nevarēs iztik, — un krievināšanas darbiniekiem darbs paredzams bez gala, darbs, kas iet pret valsts un apspiežamo tautu labumu! —

Un pēdīgi: vai mēs varam un vai drīkstam savu nākamo paaudžu dēļ mainīt savu kulturu, pat ja tas būtu iespējams? —

Lai varētu dot atbildi uz šiem diviem jautājumiem (vai varam un vai drīkstām?), mums jāsalīdzina latviešu un krievu kultūras.

Dot plašu, izsmēlošu salīdzinājumu laikraksta

slējās nav iespējams. Mums pietiks ar to, ka abu kulturu galvenās ipašības nostādām vienas otram pretim.

Tautas garam līdz šim uzspieda savu zīmogu viņas baznīca. Baltijas latvieši, izņemot dažas katoļu draudzes Kurzemē (tāpat arī igauņi), ir īsta protestantu tauta ar ciešiem racionalistiskiem dzīves uzskatiem. Viņi ir uzņēmīgi sevī un savā dzīvē visas savas baznīcas pozitīvās mācības un tendences. Ticēdami vai neticēdami, viņi visu analizē ar prātu. Tikpat protestantiski patiesībā ir arī pareizticīgie latvieši. Viņu attiecības pret pareizticīgo baznīcas iestādījumiem, kā gaveni u. t. t. pavisam citādas, nekā pie krieviem.

Krievu tauta turpretim ir īsti grieķiski-katoliska tauta, kuŗa, ticēdama, gaida brīnumus un palīdzību no visiem svētiem iestādījumiem, un, arī neticēdama, nevar atsvabināties no šādas gaidīšanas.

Vieni saka: „Piepalīdzies sev pats, tad arī Dievs tev palīdzēs,“ otri paļaujas uz „carskij pajok“ un „božeskuju milost“. Pēc tā arī iznāk katrai no abām tautām viņas materialā kultūra. Ja latviešus varētu sakautsēt ar krievu tautu, tad no viņiem iznāktu īsti stiprs ferments zektu izcelšanai šīnī tautā. Jau tagad baptisms Iekš-Krievijā smel ierosinājumus un jaunus spēkus no Baltijas.

Protestantisms, kā prāta reliģija, no paša sākuma neatšķīra ticības dzīves no laicīgās dzīves. Viņš lika svaru uz kārtīgu darbu un bērnu audzināšanu dzīvēi. Katoliskās baznīcas sankcionēja bezdarbību klostēšos un svētceļošanā. Šī izšķirība baznīcu tendencēs parādās arī praktiskā dzīvē pie viņu draudzes locekļiem vēl šodien un pat tādās kulturā tālu tikušās zemēs, kā Austrijā un Vācijā. Abās zemēs tiklab fabrikas strādniekiem protestantiem, kā arī tās pašas konfesijas augstākos uzticības amatos stāvošām inteliģenta darba personām maksā lielākas algas, nekā katoļu ticīgiem, un proti tāpēc, ka pirmie ir izturīgāki un uzticamāki darbā. — Salīdzinādami latviešus ar krieviem, redzam to pašu. Tādēļ vai mēs drīkstam atstāt savu kulturu un pieņemt krievu?

Paskatīsimies, kas notiek mūsu acu priekšā šīnīs

gados. Visa latviešu zemniecība organizējas stiprās kooperacijās un pāriet uz augstākiem saimniecības veidiem, top atkal stipra c a u r s a v u p a š a s p ē k u. Krievijā ir varens pašvaldības organs ar lieliem gariem un materiāliem līdzekļiem — zemste, un arī valdība no savas puses dod devīgi mācītus specialistus un naudas līdzekļus, bet tas nelīdz, un kas iesākts — nepastāv. Kāpēc? Tāpēc, ka viens zemstes sastāvs izposta to, ko cēlis iepriekšējais; viens ministrs pārgroza to, ko iesācis iepriekšējais. Kāpēc tas tā notiek? Tāpēc ka tauta izturas šinīs s a v ā s l i e t ā s pasīvi. Viņa nav mācīta strādāt, bet radināta uz pasivitāti. Tanis lietās, kuŗās viņai pašai būtu jāliek krūts pie darba, viņa noskatās no malas kā trešā persona, — „sak, redzēsim, kas tur iznāks.“ Šī pasivitāte ir audzināta gadu simteņiem un tapuse zināmā mērā par tautas raksturu. — Daudz labāk nestāv arī ar viņas inteliģenci. Arī šī mīl vairāk skaistas fantazijas, skanīgas runas, „gudras“ diskusijas caurām naktīm, nekā darbu. Pelēkais ikdienišķais darbs, uz kuŗa patiesībā dibinājas katras tautas kultūra, viņu starpā tiek uzlūkots par piedienīgu vienīgi aprobežotiem cilvēkiem. Un tā kā neviens netura pats sevi par aprobežotu, tad katra krievu inteliģenta ideāls ir būt par varoni. Un tā kā ikdienišķā dzīvē nav darba varoņiem, tad viņi ar nicināšanu un saīgumu strādā savu ikdienas darbu, strādā to slikti, vai arī kuŗas apkārt kā „lišņije ļudi“, kā Rudini, Bazarovi un t. t. Par tādiem viņus uzauzdina krievu dzīves iekārta (быть) un sabiedriskie ideāli, kuŗi izteicas viņas rakstniecībā. Krievu gara kultūra nav prāta, bet jūtu kultūra par excellence. Viņi nav mācīti likt savas cerības par labāku nākotni uz darbu, bet uz palīgu no ārienes un kataklizmām. Mēs līdz šim esam mācījušies un mācīti likt savas cerības uz darbu — paši uz savu darbu („Uz kungiem cerēt viss ir velt“, senāk dziedāja mūsu baznīcās) un mēs redzam, ka tas ir bijis pareizi, jo tikai tas mums ir, ko paši esam strādājuši. Uz priekšu nebūs citādi un nevar citādi būt, nekur nav citādi. Tādēļ atstāt savu realistisko kulturu un pieņemt fatalistisku mēs nevaram un nedrīkstam.“

Kad pārkrieivinātāji bija visādi izmēģinājušies un redzēja ka visai grūti veicas viņu darbs, jo galvenām kārtām mūsu tautskolotāju pretojās pārkrieivināšanas darbam, — tad 1913. g. nāca jauns projekts, tā saucamais skolu tīkls. Valdība uzņēmās atalgot to pagastu skolu skolotājus, kuŗu skolas pagasti ievēl valdības skolu tīklā. Daži mūsu skolotāji tūdaļ neizprata, ka arī še slēpjas politika un sāka aģitēt pagastos par pievienošanos tīklam. Mūsu presē tika nopietni brīdināts, jo pagasti līdz ar to varēja pazaudēt savu skolu komunālo raksturu un pat tiesību izraudzīt savām skolām skolotājus. Kriškāns „Dimt Vēstn.“ 1914. g. 89. num. brīdina mūsu skolotājus no skolu tīkla „(Kāda izredze mūsu skolotājiem no skolu tīkla“)

Viņš raksta :

„Visiem zināma lieta par mūsu tautskolotāju neapskaužamo materialo stāvokli. Tamdēļ tagad dažāda laba skolotāja krūts it kā vieglāk uzelpo, dzirdot par ievēlamo skolu tīklu ar skolotāju algas paaugstinājumiem un citiem skolotājiem piešķirtiem labumiem. Daudzi domā, ka tas nesīšot vēl lielāku labumu nekā penzijas kase. Pēdējā laikā tiešām vēl jo vairāk nospiests skolotāju materialais stāvoklis nekā agrāk: pagasta nodevas no tiem sāk piedzīt, penzijas kasē jāmaksā 12% no algas, bet algas palielinājumi no pagastu puses notiek ļoti reti un mazā mērā. Turklāt jāievēro, ka dzīves dārdzība stipri pieņēmusēs un ka visu citu darba spēku atalgojumi uz laukiem jau trīskārtīgi pacēlušies. Tāpēc dažādi skolotāji, cerēdami uz labākām dienām no skolu tīkla ievēšanas, dara iespaidu uz pagasta vietnieku pulku, lai tik tie pieņemtu inspektora priekšlikumus un skolas padoti „zem kroņa.“

Bet vai skolotāju cerības tā piepildīsies, par to jāšaubas. Līdz šim skolotājī nodzīvoja vienā pašā vietā ne tik vien sirmu mūžu, bet pat vairāk paaudzēs. Praktika rāda, ka pie kroņa algotiem ierēdņiem vis tā nenotiek; tos priekšniecība cilā un maina pa savam ieskatam. Pagasti gan patur savos nolēmumos

tiesības, skolotājus vēlēt; bet kronis no savas puses par to nekādu apsoliĵumu nedod, kamdēļ arī nav spiests pildīt tādu pagasta uzstādītu prasību. Būtu cita lieta, ja pagasti saņemtu no kroņa zināmu zumu tikai kā pabalstu un no abām pusēm ar pilnvarotiem noslēgtu parastā kārtībā sevišķu nolīgumu ar piezīmi, ka visus varbūtīgus strīdu jautājumus izķir pienācīga tiesa, bet nevis administratīvā ceļā skolu valde. Tāpat viegla lieta paredzama arī skolotāju atstādīšanas ziņā no amata. Tie turēsies savā vietā kā katrs ierēdnis, kamēr viņu priekšniecībai viņu darbība būs patikama — viņu garā un pēc to noteiktām metodēm, bet ja ne — tad varēs iet brīvībā. Tad, domājams, skolotāju stāvoklis līdzināsies putniņam zara galā.

Tad vēl jāievēro, ka skolotājiem arī visi citi blakus ienākumi kritīs nost un būs jāmaca par to pašu algu vasaru kā ziemu. Daudzi no tagadējiem skolotājiem ieņem arī citus amatus, kā: ķesteru, ērgelnieku, kasieru un rakstvežu krāj-aizdevu kasēs, diriģentu u. c., ko kroņa algotiem spēkiem, jādomā, noliegs. To visu un vēl citu varbūtību ievērojot, mūsu skolotāji varbūt jutīsies labāk apmierināti ar plānāku maizes riecenu drošībā, nekā ar biežāku neaprobežotā atkarībā no priekšniecības.

1914. g. J. Kriškāns no jauna atgriežas pie regresa mūsu izglītībā („Tautas izglītība iet uz leju“ „Dzimt. Vēst.“ 54. un 55. numurā.) Šai rakstā K. vēl reiz aizrāda uz no agrākiem viņa rakstiem šē jau citētos pierādījumus, ka pie regresa vainīga ir pārkrieivināšanas sistema,

J. Kriškāns dažkārt arī rakstīja par jautājumiem, kam nav tieša sakara ar skolām un rakstīja, kā tas pie viņa vienmēr parasts, pamatīgi. Viens tāds viņa raksts īpaši atzīmējams. Tas ir „Gadījums“, kas ievietots „Dzimtenes Vēstnesī“ 1913. g. № № 166, 176, 177, 178, 179, 182 un 200.

„Gadījums“, pienākums un atbildības apziņu nevien tiesās, bet jo vairāk sabiedrības un savas paša sirdsapziņas priekšā ir svarīgi zocīalas dzīves faktori, — daudz svarīgāki, nekā parasti par tiem tiek domāts. Tie nav

vien etiski faktori, bet tikpat lielā mērā arī ekonomiski. Bet jovairāk dzīve sarežģījas, jo vājāks top godīgums, jo vājāka pienākuma un atbildības apziņa. Gala iznākums no tādas parādības ir vispārīga nedrošība un neuzticība. “

Nobeidz savu rakstu J. Kriškāns šādiem slēdzieniem :

„Dzīve ir cīņa, cīņa par pastāvēšanu, der Kampf ums Dasein. Un šī cīņa nebūt nenozīmē to, no kā baidās veci teologi — cīņu uzbrukuma un asins izliešanas veidā. Cilvēku sabiedrībā šī cīņa ir darbs, mierīgs kultūras darbs, sacensība. Bez šīs cīņas nebūtu progresa. Likdami šī raksta pamatā godīguma, pienākuma un atbildības apziņas prasījumu, mēs gribam tā saprastu cīņu veicināt. Mēs pilnīgi atzīstam visu šķiru cenšanos pēc labākas nākotnes. Bet lai šī cenšanās stāvētu uz stipriem un drošiem pamatiem, tad tanī jāieliek godīgums un pienākuma un atbildības apziņa. Nekas nepatiess un negodīgs nevar pastāvēt ilgi. Gan ir sacīts: kam spēks, tam taisnība. Šos vārdus varbūt apstiprina visi svarīgi notikumi tautu un cilvēku dzīvē. Bet ka neviens no tiem, kuŗu pusē spēks bijis, negrib attaisnot savu izdarīšanu ar spēku, bet vienumēr meklē attaisnot to ar godīgiem motīviem, — liecina, ka cilvēkos ir godīguma apziņa. Citādi arī nevar būt. Citādi cilvēki tikumiskā ziņā ne caur ko neatšķirtos no dzīvniekiem. Un šī godīguma apziņa jākultivē visiem tiem, kas pie gaismas nākuši, vispirmā kārtā sabiedriskiem darbiniekiem. Ja tas notiks, tad dzīve taps par labu skolu. It sevišķi tas jāievēro mazām tautām. Viņas var stipras būt, pastāvēt un iet uz priekšu tikai tad, kad tās būs godīgas un krietnas, apzinīgas dzīvē un darbā. Mazas tautas šīnī ziņā arī daudz laimīgākas par lielajām, viņas drīzāk iekustināmas, drīzāk apvienojamas. To mēs redzam pie tagadējās kooperatīvās kustības, kuŗa taisās apņemt visus izklaidi dzīvojošos latviešu zemkopjus. Lielu tautu tādā mērā apvienot nebūtu iespējams. Bet apvienotie latviešu zemkopji paliks apvienībā un apvienība nesīs tiem gaidītos labumus.

tikai tad, ja vadošās personas būs apzinīgas pret sevi un citiem, — vispirms pašas izpildīs apzinīgi savu pienākumu un to pašu prasīs no citiem. Tas pats sakāms par strādnieku organizacijām. Tām pat vēl vairāk jākultivē godīgums un pienākuma apziņa, jo viņas ir tās, kas prasa savu godīgi nopelnītu algu, kas iziet uz labākas, taisnīgākas dzīves nodibināšanu.

Ar to mums jāizbeidz šī grāmatā J. Kriškāna darbu citējumi. Žēl, ka dažus J. Kriškāna darbus līdzšim nav iespējams izdot pilnīgus. Domājam tomēr, ka būsīm J. Kriškāna pedagoga un žurnalista darbību tikdaudz raksturojuši, ka katram būs redzams cik spēcīgs mūsu skolu un izglītības aizstāvis bija šis mūsu neaizmirstamais darbinieks.

XIV.

Tagad mazliet pakavēšos arī savās atmiņās pie J. Kriškāna.

Iepazinos ar K. Olainē pie Teodora Zeiferta, un pēdējais jau tad (1903. g.) man aizrādīja, ka K. esot viens starp ievērojamākiem Rīgas skolotājiem. Pēc tam ar K. satikos vairākas reizes Rīgā. Atminos labi kādu Latvijas skolotāju biedrības pilnu sapulci 1910. g., kurā diezgan vētraini sprieda par žurnālu „Izglītība” un citiem jautājumiem.

Izvēleja trīs referentus, kas turpmāk kādā sapulcē referētu par „Izglītības” rakstiem. Tas nevisai patika kreisajiem, socialdemokratiskajiem, skolotājiem, kuri redīgēja „Izglītību” un Andrejs Upītis 1910. g. „Dzimt. Vēst.” 91. numurā gluži patvaldnieciski sarāja skolotājus, kuri bija pieprasījuši vēlēt referentus, — jo tā esot iemaisīšanās redakcijas darbā. Es par šādu A. Upīša vienkāršu bramanību uzrakstīju rakstiņu „Dzimt. Vēstnesī” un pie tam ar pilnu sava vārda parakstu („Dzimt. Vēst.” 96. num. 1910. g.). Šim manam rakstiņam bija tā nozīme, ka J. Kriškāns no tā laika sāka mani stipri ievērot. Kad viņu pēc tam Rīgā

satiku, viņš uzkritoši draudzīgi kratīja manu roku un teica: „Kā nu gan Jūs tik droši ejat ciņā ar tik stipriem vīriem kā A. Upītis un viņa draugi.“ Es patiešībā gan nebiju domājis „iet ciņā“, bet tā varbūt iznāca, gluži neviļus. J. Kriškāns šo manu „darbu“ bija „ņēmis vērā“ un no tā laika mūsu starpā valdīja liela saskaņa. J. Kriškāns uzaicināja mani nākt viņam talkā skolu vēstures materialus krāt, ko arī apsoliju un, cik spēju, pildīju.

Kad 1911. gadā ieminējos J. Kriškānam, ka mani lauku skolotāja dzīve un darbība sāk garīgi nospiest, un es gribētu pārcelties uz Rīgu, tad K. man atbildēja: „Tas nebūtu slikti, jāpadomā tikai kā to izdarīt.“ Un tiešām J. Kriškāns, (gan arī Indr. Cīrulis un rakst. Janševskis) stipri rūpējās, lai es pārnāktu uz Rīgu, jo man nekādu sakaru ar „lieliem“ Rīgas kungiem nebija, bet mana rajona inspektors Šatalovs man pateica strupī: „Kamdēļ uz Rīgu, ja gribat došu vietu Jelgavā...! Tikai ne uz Rīgu — тамъ пропадете!...“

1912. g. pārnācu uz Rīgu un tūdaļ tuvāku sagājos ar J. Kriškānu un bieži kopīgi spriedām par skolu lietām. Bet izrādījās, ka es kādreiz „iekritu“. Tas bija tā. Es no Teodora Zeiferta dabāju kādus materialus par Fr. Brīvzemnieka darbību Maskavā un uzrakstīju labi pagāju rakstu ar nodomu viņu nodot „Druvai“, kuŗu izdeva Derīgu Grām. nodaļa. Bet nezinu, kāpēc Fr. Brīvzemnieka kundze negribēja, ka šis raksts tiek nodrukāts. Varēju vērot, ka viņai nevisai patika tas, ka rakstā bija stipri nelabvēlīgas Fr. Brīvzemnieka atsauksmes par vāciešiem . . . Vai tāpēc, vai citu iemeslu dēļ, bet B. kundze uzmeklēja mani un lūdza, lai rakstu nedrukānot, bet lai manuskriptu pārdodot viņai, uzglabāšanai turpmākam laikam. Es atbildēju, ka pārdot manuskriptu negribu, bet apsolu, ka drukāt bez B. kdzes ziņas arī nedošu. Ar to izšķīramies. Bet pēc kāda laiciņā B. kdze no jauna mani sāka taujāt par manuskriptu un noteikti izteica vēlēšanos viņu nopirkt. Es sākumā visādi aizbildinājos un galu galā sacīju, ka paturēšu manu-

skriptu kā materialu Fr. Brīvēznieka darbības varbūtējai turpmākai raksturošanai. Bet B. kdze noteikti lūdza manuskriptu nodot tieši viņai un piesolīja man honorāru, kāds pienāktos ja rakstu nodrukātu. Tā kā saruna notika Rīgas latv. biedrībā, tad apsolīju pēc dažām dienām manuskriptu nodot uz B. kdzes vārdu Derīgu grāmatu nodaļā, bet honorāru saņēmu tad, kad rakstu šādā vai citādā gadījumā izlietos (B. kdze teicās viņu izlietot Brīvēznieka rakstu krājumā, kuŗu jau tad gatavoja izdošanai). Rakstu nodevu, kā bija norunāts. Bet kad nogāju Derīgu gr. nodaļā, vecais Holāndera tēvs man nodeva no B. kdzes, ja nemaldos 25 rubļus, kā honorāru par rakstu (apm. 1¹/₂ drukas loksne). Es tādā gadījumā naudu arī paņēmu.

Bet kad par to bija dabūja zināt Kriškāns, viņš to bija ņēmis visai ļaunā un atzinis par gluži nepareizu, ka es ņēmis B. kdzes piedāvāto honorāru par rakstu, kas nav nodrukāts un arī droši vien netiksot drukāts, jo B. kdze viņam izteikusies, ka rakstu viņa negribējusi drukāt laist un tāpēc atpirkusi, nepaļaudamies uz mani, jo es galu galā tomēr varot viņu likt nodrukāt. Pēc šī notikuma K. ilgāku laiku pret mani bija ļoti vēss. Varbūt viņam bija taisnība, varbūt mana rīcība — ņemt naudu par nedrukātu darbu — tiešām nebija visai attaisnojama, bet es tišām nebiju paredzējis, ka no šīs „oporācijas“ izcelsies man tāds neērts stāvoklis, īpaši pret J. Kriškānu un B. kdzi. Tas bija 1912. gada vasarā un tikai 1913. g. agrā pavasarī mēs ar K. salabām. Pēc kādas sēdes Rīgas latv. biedrībā, K. uzaicināja mani iet kopā iedzert kafiju „De Paris“ kafejnīcā, Krišj. Barona ielā. Es gāju, jo noņānāju, ka K. grib ar mani izrunāties. Domāju, ka viņš sāks ar augšminēto incidentu. Nē K. sāka stāstīt par kādām valsts domn. J. Zālīša vēstulēm (no Peterpils) u. t. t. Tā iesākām spriest par pārkrievinātāju politiku u. t. t. Izšķīramies draudzīgi un es, saprotams, biju priecīgs, ka vecā draudzība atjaunota. No tā laika mēs ar K. vienmēr saskaņoti strādājām. Viņš zināja par manu darbu plāniem, es

par viņa. K. kā vecāks un veiclāks politikā un diplomatiņā un, saprotams, arī kā spējīgāks visās lietās, daudzreiz mani pamācīja, kā vajaga slēpt pēdas no inspektoriem, kas bieži centās izziņāt dažādu rakstu autorus. Īpaši liels „šnipelētājs“ bija inspektors D.

Kad 1913. g. „Вѣстникъ Воспитанія“ podrukāja manu rakstu „Инородческая школа въ Лифляндской губ.“, tad pārkrieivinātāji okšķerēja, kas gan to esot rakstījis, — krievs neesot, no stila varot noprast — tā tad latvietis. Nodomājuši uz Kriškānu. Un K. man teica: „Tas ir labi, lai domā uz mani, kad tikai nedomā un neuzzin isto „vainīgo“. D. bija pat rakstījis uz „B. B.“ redakciju, bet, saprotams, tie nebija izdevuši, pieprasīja man vai varot izdot manu adresi, es kategoriski noliedzu. 1914. g. tanī pašā žurnālā (№ 4) parādījās mans otrs raksts „Культурно-правовое положеніе народнаго учителя прибалтійской инородческой шполы“, kuŗu Kriškāns izlasīja manuskriptā, un deva dažus aizrādījumus, pēc kam tikai nosūtīju redakcijai.

Bieži vien mēs satikamies un spriedām par mūsu tā laika skolu politiku. Norunājām, ka K. joprojām rakstīs „Dzimtenes Vēstnesi“ un es „Latvijā“ (O. Nonāča redakcijā) jāpiezīmē, ka tanī laikā, kad M. Ārons rediģēja „Dzīmt. Vēstnesi“, J. Kriškāns bija šim laikrakstam faktiskais skolu rakstuvadītājs. Zināju, ka arī daži mani raksti, kuŗus nosūtīju M. Āronam, tika nodoti J. Kriškāna „cenzurai“. Viss tas, saprotams, tika turēts slepenībā, jo bija „jāuzmanās“ no „начальств'ас“. Ne par velti K. jau turēja „aizdomās“, un viņam nebija cerība tikt Rīgā par skolas pārzini.

Visos gadījumos, kur man iznāca ar K. domu starpība, viņš šo starpību izlīdzināja ar saviem asiem, loģiskiem spriedumiem un ja viņam nebija arī taisnība, tad to tūdaļ atzina. Etiski skaidrs, nevainojami godīgs un ļoti gudrs cilvēks, tāds J. Kriškāns paliks manā atmiņā vienmēr.

Pedagoģiskos jautājumos J. Kriškāns vairāk piekristu Dānijas, Zviedrijas un Norveģijas paraugiem, nekā visam „modernam“, kas pie mums ieplūda jau

taid no Vācijas. Pēc sava ceļojuma pa Dāniju un citām ziemeļzemēm, J. Kriškāns nevarēja noslavēt vien visu to, ko bija tur redzējis. To kulturu, kuŗu centās mūsu tautā ieaudzēt pārkrievinātāji K. parasti citādi nesauca, kā par „aziātisku“. Vispāri kulturas jautājumā K. pilnīgi stāvēja labāko Vakareuropas paraugu sferā. Tamdēļ arī no pašā J. Kriškāna dvesa pretim kautkas kultureli džentelmenisks, kauču arī vienkāršs un nemāk-slots, bet patiess, skaidrs un saistošs.

Kad 1914. gada sākumā mudināju J. Kriškānu, lai uzsāk nodomātās „Latviešu skolu vēstures“ sarakstīšanu, K. atbildēja, ka nevarot, esot vēl jākrāj materiāli. Bet šinī pašā gadā K. saslima. 1914. g. 7. augustā mēs redzējamies pēdējo reizi, jo mani iesauca kara dienestā un K. drīz vien aizbrauca veseļoties uz Maskavu, Kaukazu u. t. t.

J. Kriškāns ilgāku laiku uzturēja sakarus ar vācu pazīstamo pedagogu Tevu, no kuŗa K. papīros atradām vairākas vēstules. 1913. g. 6. maijā Tevs rakstījis Kriškānam gaŗāku vēstuli par vācu skolu politikas jautājumiem. Tā ir atbilde uz Kriškāna 16. aprīli 1913. g. Tevam rakstītu vēstuli. Kriškāns aptaujājies kā domā Tevs par pārtautošanas tieksmēm Vācijā. Un Tevs atbild visai nenoteikti. Poļi lūk gribot savu valsti nodibināt un vajagot paskatīties tikai uz geogr. karti, lai pārlicinātos, cik dziļi poļu apgābali iespiežoties Vācijas sirdī (in das Herz des Deutschen Reiches. Es wäre Selbstmord, wenn wir diesen Bestrebungen nachgeben wollen). Un tāpat tas esot ar dāņiem un frančiem. Lūk kā raksta par to Tevs: „Und genau so liegt natürlich die Sache mit den Dänen und den Franzosen. Es sind eben Volkssplitter, die an der Grenze anderer Nation liegen und die zu diesen Nationen hinneigen, aus diesen Grunde kann die Pädagogik mit ihren technischen Forderungen (! A. V.) sich nicht zur Geltung bringen. Die deutsche Lehrerschaft würde sich zur Bevölkerung des ganzen Deutschen Reiches in einen unüberbrückbaren Gegensatz setzen, wenn sie hier ihre Forderungen mit einer gewissen Schorffheit vertreten würde“.

Citā vēstulē 1913. g. 22. martā rakstītā Tevs atbild Kriškānam, ka tas esot bijis nepareizi darīts, ka Latviešu skolotāju biedrība ieturējusi radikālu virzienu un tāpēc arī tikusi slēgta. Bet šo kļūdu jau dažkārt darot arī pie viņiem Vācijā „Dieser Fehler wird aber leider nicht nur bei Ihnen, aber wird auch bei uns gemacht und dadurch den Lehrervereinen vielfach geschadet“). Mums ir zināms, ka Kriškāns tiešām bij neapmierināts ar to virzienu, kuŗu iepriekš slēgšanas ieturēja Latviešu skolotāju biedrība ar K. Dēķenu priekšgalā. Īpaši viņš uztraucās par sarīkotiem „sarkaniem“ skolotāju kursiem, kuŗos lasīja lekcijas arī Kohans, kas apgalvoja, ka ģeniju nemaz neesot, visu veicot „masas“. Puškina — nekas! Kriškāns bija ļoti pikts, ka latviešu skolotājiem sludinot tādas muļķības.

XV.

Kā jau pieminēju, Kriškāns 1914. g. beigās aizbrauca no Rīgas ārstēties uz Krieviju.

Par savu ārstēšanās ceļojumu K. rakstīja vairākas vēstules dakterim A. Skujas kgm. Dažas vēstules še nodrukājam.

Ksl. *) 7. dec. 14.

Ļoti cienīts daktera kgs!

Brauciens bij grūts. Vagonā 20°, man t^o 37,6—38,3. Vakar iebraucu Kislovodskā. Diezgan labs laiks. Nakti svidu. Šodien atklepoju sevišķi strutas un asiņainas kraukas. Tautiets Teters ieteica ārstu Popovu, kas diezgan jauns, mācījies Tērbatā, esot labs ķirurgs un pieņem sievietes un dzim. organu slimības. Izmeklēja mani ātri un ne tik pamatīgi, kā Jūs ar Dr. Butuli un atrada, ka kreisās plaušas virsus priekšpusē nedarbojoties, muguras pusē darbojoties gan. Parakstīja tiokola pulverus 3 dienā. Lika sūtīt kraukas izmeklēšanai uz T. B. C. — vietējai laboratorijai. Pieteica ēst un dzert daudz un gulēt uz balkona saulītē, bet vakar un šodien saulītes nebija daudz.

Jūsu

J. Kriškāns.

*Ksl = Kislovodska.

Kislovodskā 23. dec. 1914. g.

Miļo labo dakter!

Pateicos par Jūsu vēstuli. Ir labi ka tā bišķin pabar un iepriecina, sadrošina. Mans stāvoklis sekošs: Temperatura no rīta 36,8, vakarā 37,2 — tagad jau ilgāku laiku tāda. Pulss no rīta ap 82-84, vakarā 92-94. Šodien biju pie Dr. Popova. Attēloju viņam savu stāvokli. Nolēmām lūgt atvaļinājumu vēl uz 2 mēneši. Ēstgriba nav slavējama. Elpošana istabā sēdot nav laba. Iznāk tā kā aizdusis, elpa īsa un krūtis pilnas. Pret to nezināja Popovs nekā. Domāja ka ar dzīvi kalnos un Narzana vannām tapšot labāk. Pa kalniem staigāju un sēdu no p. 10 rīta līdz 4.30 pēcpusd. (sauļe laistās). Bet tā čīkstēšana krūtīs, jeb rīklē vēl turās. Vārdu sakot elpošana vēl nav laba. Pirkstos turās ta pati nervozā, nepatīkamā sajūta, pirkstu gali resni, pirkstu locītavas tā kā piebriedušas un diviem pirkstiem pirmās locītavas lokot jau bišķin sāp. Istabu noņemu vislabākajā vietā ar sauli. Par istabu maksāju 50 rubļu, par galdu 90 rub. mēnesī; bez tam par visu ko vēl īpaši, — iznāk uz 150 rub.

Labas dienas draugiem. Atrakstat, lūdzami, mani pamācīdami un sadrošinādami.

Jūsu J. Kriškāns.

Tālākā vēstulē, 3. febr. 1915. g. K. raksta Dr. Skujam, ka esot daudz kāpis kalnos, gājis. Svidis. Iznākums, ieradies aizdusis, un elpa apgrūtinātā. Bijis pie Dr. Popova. Izklaušinājis un atradis, ka pleurita atliekas mani vēl esot — starp citu kreisā plaušas virsgalā. „Tam, ka kraukās nāk asinis, viņš nepieliek nekādas nozīmes. Tas gan tā savadi: jau 4—5 mēneši kraukās asinis, un tas nekas? „Jau ilgāku laiku tagad stāv patiesi varens laiks“.

18. 3. 15. Kisl.

Miļo dakter!

Nu esam tikpat tālu, kā bijuši. Vakar apgaismoja mani ar Rengeta stariem. Kreiso plaušu virsgalā tumšs plankums. No kā? Šodien izdarīja punktaciju: ne šķidrums, ne strutu nav, tā tad būšot pampums (добро-

качественная опухоль). Tas būšot Rīgā jāārstē. Esat tad tik labi, gatavojaties uz to. Rīgā iebraukšu laikam 26. martā. Visa mana krūšu slimība nav labāka tikusi. Sveicināt draugus. Ar daudz labām dienām!
Jūsu J. Kriškāns.

1915. gada pavasari K. ir Rīgā. Vasarā brauc uz Maskavu, ārstējas te pie Dr. Gombarova un prof. Poļakova, bet pēc tam dodas atpakaļ uz Kaukazu — uz Železnodovsku. No Ž. Kriškāns raksta Dr. Skujam:

„Tūlīt ar Maskavu sākās milzīgs karstums (45° R. saulē). Tāds pat šeitān. Ceļā gaužām noguru. Tagad stipri pārņem gurdenums. Tagad nu Jums tie „propisieri“ savas gudrības ir izrakstījuši *) Izdomājat kā to temperatūru nodabūt uz leju. Jeb viņu diagnoze nav pareiza, vai arī ārstēšana. Citādi gals man klāt. Kā no Rīgas izbraucu (19. aprīlī) esmu jau zaudējis 10 mārciņas. Te viss gandrīz tikpat dārgs, kā Kislovodskā, tik sliktāks viss.“

Tālāka vēstule ir no Kislovodskas.

Miļo dakter! Jūsu koleģi atzina, ka Kislovodskā man par labu nav un sūta uz Krimu. Braucu uz Jaltu. Rentgenizējos Pjatigorskā un braukdams biju saaukstējies. No rīta man tagad temperatūra 37,6, vakarā 38,7. Ar tādu temperatūru man liek tūliņ braukt. Atdalās daudz kraukas, varbūt 100 gr. dienā, ar asinīm, bet vairāk bez asinīm. Svistu. Spēka nav.

Jūs un draugus sirsnīgi sveicinu Jūsu J. Kriškāns.
No Jaltas K. raksta 29. IV. 1916.

Miļo, labo dakter'!

Jūsu kartīti saņēmu. Paldies! Labprāt Jums rakstītu biežāki, bet tā pati slimība nogurdina tā, ka negribas pirksta pakustināt. Kad Jums to labo kartīti rakstīju, tad 2 dienas jutos tā krietni labāk. Bet tad saaukstējos un nu vairāk kā mēnesi stipri vārgstu. Vispirms t^o sacēlās stipri no r. 38, vak. 39 un ap to grozījās gandrīz mēnesi. Gulēju arī gultā, bet t^o nekrita. Naktīm stipri svīdu, tādu nogurdinošu svīšanu.

*) Kriškāns bija lūdzis Maskavas ārstus Dr. Skujam paziņot viņa diagnozi u. t. t.

Kad nosvīdu to lielo svišanu, kad veļa tapa slapja un bija jāmaina, tad gulēju tā pusslapju ādu, tā kā apsūtis un tad atkal uznāca svišana, kas padara veļu slapju un tad atkal sušana. Tas noņēma spēku. Kļauku atdalījās daudz (ap. 1 glāzi 24 st.), bet bez asinīm. Tas nozīmē, ka dziļākās bronchas bij aizpampušas, jeb aizdambējušās un nelaida strutotās un asiņainās kļaukas ārā. Tā tas gāja ap nedēļas 4. Un elpošanas ceļi, kā krievs saka, sāka arvien vairāk aizslēgties, elpa tapa arvien īsāka. Arī sēdot un guļot elpa īsa un stipri apgrūtināta vēl tagad, no kam daudz ciešu. Pēdīgi dienas 5 atpakaļ nokrita 1° no rīta uz 36,9 vak. 37,4 arī pulss labojās no rīta 82 vak. 95. Bet plaušas arvien vēl aizdambējušās un dziļākas elpas trūkst. Svarā biju zaudējis 5 mārciņas. Tagad 1 mārciņu jau atguvu atpakaļ. Tagad ieradās sāpes labajā krūšu pusē. Domājām ar rentgenzētāju, ka tas no slīktas elpas un krūtis klepus samocītas. Sajūta tāda ir. — Pāra pēdējās dienās klepus pieņēma citādu raksturu, tādu kā veselīem cilvēkiem (puslīdz tādu), citādi man bij ieradies tāds kā vēdera klepus un tagad kļaukas atdalās samērā maz un ar parastu asiņainu nokrāsu. Naktī arī dienā krūtīs cieti, bet klepoju maz, samērā ar agrāko. Pa naktīm svīstu. Vēl vakar ieskatījamies rentgenizēšanas rezultātus: 1) apakšējais pampums ir pilnīgi nozudis 2) muguras pusē stipri gaišāks tapis, bet 3) priekšpusē augšējais pampums nav grozījies. Tagad tas tiks ikdienas rentgenizēts. Gala vārds: mana pašsajūta saka, ka mans veselības stāvoklis nav nemaz labojies, ka es esmu nespēcīgāks tapis un ka krūtīs sajūtams stiprs gaisa trūkums. — Gatavojaties — Jums vēl būs ar mani jāpastrādā. — Jalta. Ja ir iespējams labi ierīkoties glītā mājā un istabā ar dāzu — vajag būt jauki. Bet es piedzīvoju pretēju. Te ir panzijas, te ir nami, kur uzņem atbraucējus, te ir pat sanatorijas, kas nosaucamas par kapenēm, par nāves mitekļiem. Un daudz ļautiņu, kas šurpu atbrauc vēl puslīdz veselī, dabūn te galu. Jalta ir tuberkulozes valsts Viss te T B C, pat vietējie iedzīvotāji. Pilsēta slīkti sabūvēta. Citas tautas rokās Jalta būtu paradīzes stū-

ritis. Te arī tā vēl daudz labuma, daudz ziedu, daudz puķu.

Sveiki Jūsu J. Kriškāns.

XVI.

Izmēģinājies ārstēties, kur vien ieteikuši, neželodams naudu K. brauc no vienas vietas uz otru, uzmeklē labākos ārstus. . . Bet — viss veltīgi. Un noguris, izmocīts viņš 1916. g. vasarā atgriežas dzimtenē. Kaŗa stāvoklis piespieda apmesties Ēlvā, Igaunijā. No turienes viņš 13. VI 1916. g. raksta Dr. Skujam :

Ēlvā 13. jūnijā 1916.

Miļo dakter'!

Nu kā redzat, es jau mūsu zemes robežās. Cik labi te būs, redzēsim, bet citur nekur nevarēju no mesties. Bija briesmīgs stāvoklis. Mana slimība jau pavasarī ir krietni progresējusi. Muskuļu man būs knapi puse, bet varbūt vēl mazāk. Elpa top sliktāka. Nav vairs stāvokļa, kuŗā justos viegli, vai labi.

Ar sirsniņu labdienu.

Jūsu J. Kriškāns.

Ēlvā 23. jūn. 1916. g.

Miļo dakter'!

Paldies par sūtīto kartīti. Saņēmu šodien pēcpusdienā. Lietus list. Visi Jurjevas komitejas kungi (arī Valters) un Elvas kungi aizbrauca uz Svētezeru vēžot līdz rīt rītam. Bet lietus list diezgan pamatīgi. Esmu itin mierā ar dzīvi Elvas lazaretē. Ļaudis visi laipni, uzturs arī pietiekošs, sevišķi kur man apetītes nav. Bet slimība moca (vakar t. pāri par 38°) un spēki pavisam beidzas.

Jūs sirsniņi sveicina Jūsu

J. Kriškāns.

Elva, 26. aug. 1916. g.

Miļais daktera kgs!

Man ar veco slimību pa vecam, tikai elpa brīžam top vieglāka, bet brīžam slāpšanas sajūta. Slāpšanu sajūtu īsus brīžus. 11 aug. piesītās trieka slimajā (kreisajā) pusē. Bija divi stiprāki piekritumi,

kas uz 1 $\frac{1}{2}$ dienas atņēma runāšanas un ēšanas spēju, arī rit gandrīz nemaz nevarēja. Rokas un kājas vēl maz cieta, tikai āda pirkstos zaudēja $\frac{1}{2}$ no samaņas, tā kā jau sasītu spogulīti un termomētru un ļoti neveicās sapogāt drēbes, sevišķi kad neredz pogas un caurumu. Dzeru bromu; pirmajā laikā iespicēja morfiju. Jau pirms triekas piesītās tāds nervu niezētājs, kuš ar zalicili spirtā un glicerīnu ārstējams. Bet kad ierīvē tad niez jo trakāk. Vakar visu dienu reiba galva. Roku un kāju arī tagad parausta. Bet ka tā paliktu tad būtu viss pa vecam. Ēdot vienmēr ieskrien dvašas rīklē. Ja zinātu kādu padomu, lūdzu sakāt. Dzerot arī jāristās. Par skolām es domāju, ka atvērt tīras latviešu vidus skolas neder. Mēs redzējām, ka pat vāciešiem tās nevarēja pastāvēt. Un kas dos līdzekļus? Kronis? Arī tad neder. Tad vajadzētu prasīt, lai kronis ļauj mums reformēt vidus skolas pēc latviešu prasībām. Tad varētu uzņemt programmā latv. val. un latv. tautas vēsturi, Latvijas attiecības (ekonomiskas) pret valsti un ārzemēm un citas tādas lietas un piedot šiem priekšmetiem tādu svaru, kā krievu valodai un matemātikai, bez pamatīgām zināšanām pārceļšana nenotiek. Spriest pēc tā, ka tagad latv. vidus sk. tiek pārpildītas un līdz 300 jāatrida, nekā nevar. Tiklīdz dzīve sāks atgriezties normalās slīdēs, latv. vid. skolas būs tukšas, valdība to zin. Kāpēc viņa visas skolas grib atļaut jeb jau atļāvuši, bet tautas skolām grib joprojām maut pārkrīvošanās maisu galvā! Te guļ tas lielais lācis aprakts. Un mūsu kungi ļauj sevi apmulsināt. Lai labāk pieliek visus spēkus pie tautas skolas (zemākās un augstākās). Tas būs nesāltīdzināmi lielāks ieguvums nekā 10 vidus skolas. Zināms, tad arī vajadzīgi skolotāju semināri ar 2 reiz tik augstu kursu kā tagad un ar latv. māc. valodu. Krievu valoda kā priekšmets tiek mācīts pamatīgi, tā ka kursu beidzot prātis krieviski ne sliktāk kā tagadējie.

Jūs sirsnīgi sveicina

J. Kriškāns

Tautas augstskolas būtu tagad jākustina.

Elvā 30 VII. 16.

Miļo dakter'!

Dr Runcis dzīvo un darbojās jo projam Elvā. Viņš gaida no Jums otras vēstules, tad sūtišot naudu t. i. sūtišot, kad saņemšot algu. Man vai zināt, iet prasti. Nospiež liels grūtums un mocība var iznākt nezin cik gara. Sāku justies nelaimīgs, ka varētu jēl tās mokas pavieglināt, bet kā manu sagaidāmas vēl lielākas mokas

Jūs sirsnīgi sveicina

Jūsu J. Kriškāns

Par savu slimības gaitu Kriškāns Aronu Matisam 29. jūlijā 1916. g. rakstījis šā: „ . . . Jā, brālīt, ar veselību man iet slikti. Ārsti, labākie un slavenākie ir izlietojuši pie manis visu savu gudrību — dziedinājuši ar rentģenu un radiju; naudas neesmu žēlojis, esmu darijis visu, ko viņi likuši, un nu viņi mani atlaida no Dienvidus Krievijas ar to priecinājumu, ka šī vasara man līdzēsot. Ar tādu cerību nu esmu iemitināts Elvā, Latviešu bēgļu komitejas slimnīcā. Slimnīcā klusa, mierīga dzīve, tā ka labāku nevaru vēlēties. Bet slimība ir padarījusi mani darba nespējīgu. Esmu slinks vairāk rakstīt un baidos, ka Tu neliec mani avīzē. Nedari to lūdzams. . . Laiks te bieži vien sliktis. Arī šodien jau naktī sāka līt un mākoņi līdz priežu galotnēm. . . “

Kad M. Arons 21. un 22. augustā personīgi apmeklēja slimnieku, viņš nedēļu priekš tam jau bija ķerts no triekas, tā ka vairāk stundas bija palicis pat bez valodas, bet tad atkal uzlābojās un varēja runāt un staigāt. Ārsts paskaīdrojis, ka notikusi krīze, — vēzis lokalizējies, pārvietojies arī uz smadzenēm. Slimais ar stojisku pacietību nesis savu likteni un pat runājis ar humoru.

Bet glābiņa, saprotams, vairs nebija. Un 18. oktobrī Jānis Kriškāns pēc grūtām ciešanām beidza savu šīs dzīves gaitu, 27. oktobrī viņu apglabāja Rīgā, Lielajos Jāņā kapos.

Pie kapa neliels pavadītāju pulciņš. Rūc lielgabili. Sēras pār dzimteni vispāri, bet dziļas sēras arī pie kapa.

„Dzimt. Vēstnesi“ 1916 g. 249. num. ir sekošs rakstiņš :

Jāņa Kriškāna bēres.

Ceturdien, 28. oktobri, pavadīja uz Jāņa kapiem prāvs skaits ļaužu pāragri mirušo ievērojamo skolotāju Jāni Kriškānu. Runājot par vārdiem „Man jastrādā, kamēr vēl diena“ virsmācītājs Me i e n s cildināja sirsnigos vārdos aizgājušu pār vienu no darbigākiem, atzītākiem un nopelnu bagātākiem audzinātājiem, kas klusu, bet dedzīgi un apzinīgi strādājis tajā darba laukā, kurā guļ tautas nākotne. Viņa piemiņa atspoguļosies tautas patiesā izglītībā . . . Viru kořim dziedot aizveņas nelaiķa kaps, pie kuŗa no viņa pirmais atvadas viņa darba biedrs M. E i c h e. Aizgājis no klusa darba lauka un klusu darbinieku vidus atkal viens no mūsu dižākiem tautas darbiniekiem, — sacijā runātājs. Cik daudz viņu aiziet, pēdējos gados kā steigtin aizsteidzas viens pēc otra un — no tevis atvadīties lemts tikai nelielam darba biedru pulciņam ; citi izkaisīti kļīst pa visām malām tālumā un svešumā, bet viņu starpā, kopējā darbā noritēja un vijās viss Tavs mūža darbs. Reti kāds iedziļinājies tik plaši un dziļi savā darba laukā, kā Tu. Tavs padoms bija nepieciešams, kur vien radās kāds vispārejs pasākums vispārības lietās. Svēts bija Tava darba galvēnais mērķis — izaudzināt tautā stipru gribu un veselu garu. Tavs cēlais darba paraugs paliks mūžam piemiņā. Tuvo un tālo darba biedru un biedreņu vārdā M. Eiche noliek krāšņu vainagu uz nelaiķa kapa. — Derīgu Grāmatu Nodaļas vārdā skolotājs I e v i ņ š salīdzina nelaiķi ar dzirkstošu uguni, kas deg bez dūmiem. Esi sveicināta baltā dienas gaisma, kas izplatījās caur Kriškanu pār tautu ! Tu pirmais liki arī pamatu tautas gaismas pilei — tautas augstskolas idejai un bijī katru brīdi pirmais pie darba katrā vietā un lietā, kas sakarā ar tautas izglītību. Arī viņš noliek vainagu. Tad runāja T. Z e i f e r t s Brīvzemnieka Pie-

mīņas Komitejas - un Latv. Izglītības Biedrības vārdā nolikdams vaiņagu. Svētā gaismas uguns, kas izplūdusi un degusi neapdzīstot, silda katru Kriškana darbos. Sevi krāt un tautā izplatīt gaismu, kas neizdzīst, bija Tavs nerimstošais darbs. Svēto, neizdzēšamo uguni, kas bija tavā darbā, Tevī uzliesmināja mūsu lielais tautas darbinieks Brīvēznieks . . . — Laikrakstu „Dzimtenes Vēstneša“ un „Rīgas Ziņu“ vārdā J u r i s K a l n i ņ š runāja: „Kā brāļu kapu klusajā meža kapsētā paceļas gandrīz ikkatru dienu arvien atkal jaunas smilšu kōpiņas, zem kuņām guldināti varonīgie tēvijas aizsargātāji, tā šē tagad gandrīz ikkatru nedēļu nākas apglabāt kādu no ievērojamākiem tautas darbiniekiem. Latvju tautai klājas kā jūdu vectēvam Jēkabam, kuņš žēlojās par zaudētiem dēliem: Jāzēpa vairs nav, Rubēna vairs nav un nu vēl jāzaudē vai pēdējais. Tas viss iet pār mani, kā bēdu jūņas vilņi! Tā mums jāgaužas par šajos kapos guldinātiem: Krišjāņa Valdemara un Kr. Kalniņa vairs nav; Brīvēznieka, Mühlenbacha un Dubura vairs nav, un vēl daudz citu citur guldinātu krietnu tautas dēlu un cīnītāju vairs nav! Un tagad jāzaudē arī mūsu cītīgais izglītības lietu veicinātājs, latv. skolu vēstures materialu krājējs un pedagōgiskais rakstnieks Jānis Kriškāns. Tāds teicāms darbinieks jāzaudē taisni šajā grūtajā piemēklēšanas laikā. Minēto laikrastu vārdā runātājs nolika vaiņagu. — „Jaunā Vārda“ redakcijas vārdā runāja red. P i p i ņ š, cildinot nelaiķi par istu tautas skolotāju, kas centies nodibināt vārda tiešajā nozīmē tautas skolu, uz kuņas lai negulētu sveša roka. Beidzot vēl runāja Baltijas Beguļu Komiteja Skolu Sekcijas priekšstāve. — Tuvāko draugu vārdā zv. adv. A n s b e r g s. Pēdējais cildināja Kriškānu arī kā ievērojamu darbinieku agraros un pašvaldības jautājumos. Drūmā rudenā vakara krēsla jau sedzās pār aizgājēja jaunsamesto un tagad vaiņagiem puškoto kapu, kad bēriniēki šķīrās no viņa.

XVII.

Pēc Kriškāna nāves Aronu Matīss rakstīja par nelaiķi „Dzimtenes Vēstnesī“ (244. num. 1916. g.):

Jānis Kriškāns †.

Sāpīgs sitiens ķēris atkal mūsu tautu. Nupat dabūnam zināt — šais kaŗa laikos viss privatais pasts iet stipri gausiem soļiem, — ka Elvā nomiris 18. oktobrī pēc ilgākas slimšanas mūsu lielais izglītības lietu veicinātājs, pedagoģiski-politiskais rakstnieks un kaŗotājs, mūsu skolu lietu specialists un autoritate, skolotājs J ā n i s K r i š k ā n s. Kaut gan par aizgājēju bija zināms, ka viņa slimība grūta un pat neizārstējama (viņš slimoja ar plaušu vēzi un viņa slimšana vilkās jau kopš 2 gadiem), taču kad nenovēršamais noticis, topi bez gala pārsteigts no sāpīgā sitiena . . . Šo rindīņu rakstītājs saņēma jau 8. jūlijā š. g. no Terbatas rakstītu vēstuli ar šādu paziņojumu: „Jāna dienā nobraucu pie Kriškāna uz Elvu. Skumji, ja ļoti skumji top ap sirdi redzēt viņu ciešām . . . Ir tikai laika jautājums, kad K. savas acis slēgs. Viņš pats to arī skaidri zin. Tā aiziet atkal viens no krietnākajiem tautas darbiniekiem.“ Pēc tam apvaicājos pie viņa paša par viņa klāšanos, uz kam saņēmu vēstuli, kuŗu viņš rakstīja 29. jūlijā š. g. *)

Tagad viņš aizmidzis mūža miegā, jādombā, vieglā kārtā beidzamos brīžos. Un nu mums laiks un pienākums, paraudzīties aizgājēja mūža gaitā un darbos, šodien visā isumā.

Jāna Kriškāna mūža centieni un mūža darbība vijās ap skolu un visiem izglītības veicināšanas nolūkiem mūsu tautā. Šai laikā gan neviens no mūsu skolotājiem nav tik daudz darījis un tā iespecializējies, kā nupat mūža miegā aizgājušais Kriškāns. Te mums ar viņa nāvi cēlies acumirkli neaizpildams robs. Kur vien skolu lietās vārds bija sakāms, vai presē, vai sapulcēs un saeimās, tur Kriškānu aicināja klāt, un viņš ar sirdi un dvēseli arī bija klāt. Tā, piemēram, viņa sarākstītas Baltijas ģeuralgubernatora padomē visas no latviešiem iesniegtās seviskāts atsauksmes (zeparatvotumi), kas attiecās uz skolu un izglītības jautājumiem. Viņš sarakstīja gaŗu memorandumu — ap 16—20 skolnieku burtņiŗu lielu — kā polemiku pret „Riŗsk. Vestņiku“ par valdības politiku mūsu

*) Vēstule nodrukāta 169. lp. p.

ja dzība viņā bija tik tālu iedzimusi vai attīstījusies, ka viņš dega aiz vēlēšanās, teikt vajadzīgā lietā vajadzīgu vārdu, kad vispārība to prasīja. Bez šaubām no viņa rakstiem, kad tos savāks turpmāk sevišķā krājumā, iznāks tāds pedagoģiski-politisku rakstu krājums, kāda mums vēl nav. Tad vien arī daudzi dabūs tuvaki iepazīties ar J. Kriškāna ievērojamo darbību un viņa lielajiem nopelniem latviešu skolu lietās.

Latviešu skolu vēsturei viņš krāja materiālus jau kopš gadu desmitiem. Visi vietējie latviešu laikraksti (pa daļai arī vācu), no pirmajiem sākot līdz pēdējam, no viņa izšķirstīti lapu pa lapai un no tiem izvilka katra ziņa, kas zīmējās kaut kādi uz mūsu skolu un izglītības lietu un varētu noderēt par materiālu nākamajai latviešu skolu un izglītības vēsturei. Blāķiem sarakstītas burtiņas gaidīja, kad nelaiķis, nokalpojis vēl pāris gadus savā skolotāja amatā un ieguvis penziju, varēs sarakstīt visā valībā minēto vēsturi . . . Bet diemžēl liktenis bija lēmis citādi — lielais darbs rūķis apgulās diendusu, kad darbs vēl bija tikai lielumā iesākts.

Par materiālu krāšanu skolu vēsturei uelaiķis aģiteja arī plašākās apriņķos.

Savu ideju neatlaidīgs propagandētājs bija Kriškāns. Bez mītešanas viņš runāja un rakstīja savlaikā gandrīz visos mūsu laikrakstos, bieži pat atkārtodamies, — lai lietu iekustinātu un iekustināto lietu ritinātu uz priekšu, — par mūsu tautas bibliotekām un dažādiem citiem izglītības jautājumiem. Ļoti jauki viņš izsaka savu dabu, savus uzskatus un savu rīcības veidu šai ziņā kādā rakstā mūsu laikrakstā, kurā aicina izglītības biedrības sākt atdzīvināt, piem., mūsu vecās atskolas. „Katra izglītības biedra pienākums, propagandēt starp pagasta un draudzes priekšstāvjiem izglītības idejas, vispirms skolu stāvokļa uzlabošanu un atskolu kārtīgu ieturēšanu. Tas jādara bez noguruma un naida pret citādi domātājiem. Sevišķi jāatturas no naida, kad šis un tas uz reizi mums nepiekrīt. Naidis šādās reizēs vislielākais postītājs. Runā vienureiz, runā trešu reiz, runā desmito

reiz, un ja arī tad neizdodas, tomēr nesaniesties, bet meklē ja un us ceļus, kā pieklūt cietgalvim, meklē jaunus pierādījumus, kas to vienpadsmito reiz varbūt, pārliecinās...“ To pašu viņš rakstīja nākošā reizē par mūsu lauksaimniecības biedrībām, „lai tās sekmē vispārēju izglītību“. Aizgājējs bija tirais izglītības apustulis. Viņš tik karsti interesējās par tautas augstskolām, sameklēja pat direktoru mūsu pirmajai tautas augstskolai (tas bija Al. Dauge, kas bija gatavs šo vietu uzņemt). — Ceļošana pa dzimteni un ārzemēm bija viens no nelaiķa mīļākiem darbiem pa vasaras brīvdienām. Tur viņš smēla jaunus iespaidus, paplašināja savu redzes aploku un kļuva beidzot pie pilnīgi eiropejiski-kulturela skata. Kaut gan nevienā augstskolā nestudējis, viņš, pastāvīgi lasīdams ievērojamus darbus, — pārspēja vairāk kā vienā ziņā inteligencē un vispārējās zināšanās dažu labu studējušu vīru. No svešām zemēm viņš, bez augšminētām, jo tuvi iepazinās vēl ar Vāciju, Sveici un Itāliju. Kriškāna raksti, lai tie būtu rakstīti par kaut kādu jautājumu, ir viscaur interesanti, kodolīgi, ar daudz satura, kas izteikts ar lielu nopietnību un lietišķību; spriedumi un nodomi izteikti droši un taisni, bez locīšanās un glaimiem, tomēr arvienu arī ar zināmu lēnību un apdomību, lai mērķi jo labāki sasniegtu.

Starp citu Kriškāns man, pēdējo reizi viņu apciemojot, ar humoru stāstīja arī to, viņš agrāk smējies uz citiem, ka viņš piedzīvošot simts gadus, jo viņa vecāki sasnieguši lielu vecumu: tēvs miris ap 80 gadiem vecs un māte ap 60 gadiem, triekas ķerta... bet nu iznākšot citādi. Dēls sasniedz tikai nepilnus 53 gadus. Pārāk agri nežēlīgā nāvē aizsauc mūsu lielo tautas druvas arāju pie sevis — kur viņa lauki tikai pa pusei vien vēl bija aparti uu apsēti.

Saldu dusu!

Otrs raksts par J. Kriškānu „Dzimtenes Vēstnesī“
1916. g. 261. num.

J. Kriškāna piemiņai!

Tālu no dzimtenes būdams, šodien saņēmu bēdīgu ziņu. Miļa roka to rakstījusi un, varbūt nojauzdama, ka šī ziņa var mani stipri skumdināt, — viņa raksta īsi: „Skolotājs Kriškāns miris. Šodien viņu glabā lielajos Jāņa kapos. . .

Īsa, bet svarīga ziņa!

Miers viņa pišļiem dzimtenes zemē! Kamēr latvieši savus darbiniekus pieminēs, netiks aizmirsts arī Kriškāna vārds un viņa darbi. Aizgājušajiem mūžīgā atpūtā mūsu vairs nevajaga, bet mums viņu jo projām vajaga, tā pat, kā vajaga katru dienu atjaunot miesas spēku, lai varētu strādāt, tā aizgājušo piemiņā mums jāmeklē garīgais stiprus.

Divi gaŗi un grūti gadī aiztecējuši, kamēr Kriškānu redzēju pēdējo reizi. Īsa tad bij mūsu saruna. Es biju iesaukts kaŗa dienestā un atrauts no dzimtenes, Kriškāns sajuta savas miesas vārgumu un domīgi teica: „Arī man laikam būs jāatstāj dzimtene, jāmeģina ārstēties dienvidos.“ Es pēc tam par dzimtenes dzīvi spēju maz interesēties un retas ziņas no dzimtenes mani apmeklēja. Kriškāns pat izzuda no manu domu apvārksņa. Nekad man nenāca prātā, ka viņš jau stāv uz tā ceļa, no kuŗa vairs nekad neatgriežas mūsu sētā. . . Te skolotājs C. š. g. maija sākumā mani pārsteidza. Viņš rakstīja „. . . Arī ar Kriškānu stāv ļoti bēdīgi. Nedēļu atpakaļ viņš atbrauca šurp no Jaltas. Runā tikai čukstēdams. Žēl, ja arī tam būs jāaiziet netaikus. Paliks atkal viena mūŗa darbs — Baltijas skolu vēsture nepabeigta.“

Un tas notika, par ko baidījamies. Jau 1913. gadā kādā sarunā Kriškānam izteicu domas, ka viņam vajadzētu pasteigties ar Baltijas skolu vēstures darbu. Tad domāju, ka šis darbs mums steidzami vajadzīgs un nedomāju, ka viņš tiešām paliks nepadarīts. Kriškāns pie sava lielā darba bija pārāk stipri iekēries, — viņš to gribēja izsmelt līdz beidzamam sīkumam. Kad viņam jau kāda atsevišķa daļa, vai nodaļa bija pastrādāta, tad piepeši viņš izraka arhīvos kādu ziņu,

kuŗa bija jāpielipina jau noapaļotam klāt, vai pat saskaņā ar atrasto jāpārstrādā. Ir slikti, ja cilvēks strādā pavirši, bet neražīgi ir, kad pārāk pieķeras darba sīkumiem. Beidzamā gadījumā darbs, dažkārt paliek pusceļā, lai gan tā daļa, kuŗa top pastrādāta nekad nezaudē savu vērtību.

Visi tie, kuŗi Kriškāna darbu pazina cik necik tuvāk, zina, cik rūpīgi viņš krāja savai skolu vēsturei vajadzīgos materialus. Rīgas Latviešu Biedrības bibliotekā viņš uzšķīra katra laikraksta lapu un atzīmēja katru rakstu, pat niecīgāko ziņojumu, ja vien tam bija kāds sakars ar latviešu skolu un izglītības dzīvi. Meklē ja viņš ziņas visās Rīgas bibliotekās, klausīnāja vai uz laukiem pie veciem skolotājiem nav kādu materialu, kuŗi noderīgi viņa darbam. Un visu, ko viņš sameklēja, rūpīgi pievienoja iesāktam darbam. Tā materiala sakrājās daudz un darba apmērs stipri auga. Bet mūsu skolu dzīve beidzamos gadu desmitos pārdzīvoja dažādas pārgrozības. Bieži vien ap mūsu bērnu audzēšanu kopoījās politiski jautājumi. Šis parādības nevien vajadzēja reģistrēt un pievienot skolu vēstures materialiem, — vajadzēja pret viņām arī ieņemt stāvokli, — vajadzēja rādīt ceļu, pa kuŗu jāvirza mūsu skolu gaita. Kriškāns nebija sauss kronists, ne arī vienīgi aukstasinīgs vēsturnieks, kuŗam nav nekāda daļa gar to, kas notiek acumirkli, bet kuŗš vai nu atzīmē, vai apstrādā pārdzīvotos notikumus. Kriškāns dega par to, kas notika mūsu skolu dzīvē un pie katras pārgrozības, lai viņa nāca no kuŗas puses nākdama, viņš mēģināja teikt savu vārdu un dot savu lietišķo padomu. Arī šis darbs prasīja lielu daļu no tā brīvā laika, kuŗš atliek tautskolotājam ārpus ikdieniskā skolas darba.

No tā laika, kamēr es pazīstu Kriškāna darbu, varu liecināt, ka neviena stiprāka pārgrozība mūsu skolu dzīvē nepagāja, uz kuŗu K. neatstātu savu iespaidu. Vai kāds brīnums, ka Kriškāns beidzamā laikā bija vai vienīgā nopietnā autoritate mūsu skolu lietās. Kriškānu kā autoritāti šīnī ziņā atzina nevien viņa domu biedri, bet arī pretinieki. Man noteikti

zināms, ka pat tie, kuņi veda Kriškāna virzienam pavisam pretēju skolu politiku, tomēr nepagāja viņam secen, kad ķērās pie kāda nopietnāka, vai lielāka darba, — viņi apjautājās, kā domā K. un pat mēģināja viņu iegūt par līdzstrādnieku. Un tiesām ar Kriškānu bieži vien varēja būt nevienis prātis, bet neuzklausīt viņa spriedumus un nopietni tos nepārdomāt, — to varēja vienīgi nemākuļi un tādi, kuņi nekad neatzīst citu, kā vienīgi savu partejisku virzienu.

Kā jau minēju, Kriškāns bija Baltijas skolu jautājumos bez šaubm stiprākā mūsu autoritate. Un tādēļ mūsu zaudējums ar viņa nāvi ir ļoti liels. Es domāju, ka mēs vairāk esam zaudējuši ar viņu, ceļa vadītāju mūsu skolu jautājumos vispāri, nekā minētās Latvijas skolu vēstures sarakstītāju. Ir sagaidāms, ka nākotnē mūsu tautas dzīvē būs stipras pārgrozības, un šīs pārgrozības stipri aizķers arī mūsu skolu. Daudz kas būs no jauna jābūvē, bet ne mazāk būs darba ar vecā, bet derīgā izlobīšanu, lai neprātīgi ar nederīgu neaizmestu projām stipras vērtības. Te pietrūks mums droša padoma devēja, bet, varbūt, pat vadoņa. Turpretim tie materiāli un tas apstrādājums, kuņu veicis neaizmirstamais K., var rūpīgās rokās atrast turpinātāju tiktāju, ka vēsture tomēr tiks atklātībā laista.

Mūsu tauta līdz ar visu Eiropu pārdzīvo nāves un dzīvības laikmetu. Dzīvība krit nāves kausā, bet visiem, kas no šī nāves kausa dzer, ronas jauna, stiprāka dzīvība, kuņai būs būt uzvarētājai . . .

Tas spēks, kuņu, liekas, aiznesuši mūžībā mūsu aizgājēji, lai nāk divkārtīgi pār mums!

Kaņa laukā

A. Vičs.

Pēc tam „Dzim. Vēstnesi“ nodrukāti vēl divi raksti par nelaiķi. Pirmais nāca no M. Ārona, ar virsrakstu: Jānis Kriškāns. (1916. g. 280. un 288. numuri).

„Jau esam rakstījuši par mūsu pārāgri mirušo skolotāju Jāni Kriškānu īsi raksturodami cik daudz ar viņu esam pazaudējuši. Par viņu īsus piemiņas

vārdus — tomēr zīmīgākos un pilnīgākos, kādus līdz šim jēl viens izteicis — pasniedza mūsu laikrakstā arī skolotājs A. Vičs, labs skolu lietu un tamlīdz arī mūsu aizgājēja pazinējs. Viņš zin un sāpīgi sajūt to robu, kas mums ar Kriškāna nāvi izcēlies. Par ko visu Kriškāns savā laikā nav nodevis spriedumu un rādījis ceļu, pa kuŗu jāiet, lai spertie soļi nāktu tautai un visai zemei par labu: par pārkrievošanas jautājumu dažādos veidos, par izglītības stāvokļa grimšanu pie mums no pārkrievošanas režīma laika, par ministrijas skolām, par skolas tiklu, par mājas mācību, par draudzes un pagasta skolām, par skolu politiku u. t. t. — kad skatāmies tikai uz skolu lietām. Bet viņš interesējies un daudz rakstījis — vairāk kā neviens līdz šim pie mums — par dažādiem citiem izglītības jautājumiem, par skolu un māju bibliotekām un citu. Viņa raksti izkaisīti pa dažādiem, vai pat visiem laikrastiem. Jo viņš gribēja savas mācības un idejas izplatīt visā tautā, pie dažādu attīstības pakāpeņu un virzienu ļaudīm. Tikai no ļaudīm, kas strauji atteicās no tautiskā un kulturelā virziena, viņš atrāvās. Tā savā laikā viņš nerakstīja vairs „J. Dienas Lapā“, kad tā bij uzņēmusi rupju aizskarošu rakstu par Fr. Brīvzemnieku. Vislielākais rakstu vairums un pie tam vissvarīgākie viņa skolu politiskie, kritiskie raksti iespiesti „Dzimtenes Vēstnesī“, kur viņš no 1910. g. otrās puses sākot pilnīgi vadīja skolu lietas. Kad nu mēs par J. Kriškānu gribam runāt tuvāki, tad nevaram to citādi, kā mums jāsāk rādīt viņa darbi viņa ceļi, kuŗus viņš gāja un citiem rādīja. Tā kā daudzi viņa darbi darīti klusumā apslēptībā (piem. visi viņa politiski kritiskie visinteresantākie darbi par mūsu skolu lietām iznākuši bez parakstiem), tad mums tikai jāatklāj šie darbi. Tas nepieciešami jādara, iekams tie vēl dzīvi, kas pārzin šos klusos darbus, kas citiem nav zināmi. Ar to mēs reizē no jauna kustināsim un pārrunāsim dažu labu pagājušu dienu pievilcīgu jautājumu, kuŗš savu dzīves istenību un pievilcību līdz šai dienai nav zaudējis. Tikaš ar šo darbu mums būs šimbrīžam jāaprobežojās, jo atrona-

mies acumirkli vēl bēguļu apstākļos, kur mums visi avoti nav pie rokas . . .“

Tālāk M. Ārons raksta: „Kur patlaban iznāk runa par mūsu augstskolas teoloģiskās fakultātes reformēšanu un mūsu mācītājiem, kā arī nupat daži latviešu laikraksti nodevuši par pēdējiem ašas atsauksmes, būs šoreiz gluži vietā, kad pāraudzīsimies kā nelaiķis sprieda par mūsu mācītājiem, sakarā ar viņu darbību pie bērnu mācīšanas. Tā kā pie mums mācītāji arvien ir bijuši saistīti ar skolas un mājas mācības pasniegšanu un pārraudzīšanu, tad tāds liels mūsu skolu lietu pārzinātājs, kāds Kriškāns bija, nevarēja paiet gaŗam arī mācītāju jautājumam. Tālāk arī saprotams, ka, ievērojot to, ka krievināšanas laikmetā tiklab jaunajai skolu pārvaldībai, kā arī jaunajiem skolotājiem un kreisās puses presei izturoties stipri negatīvi un atraidoši pret mācītājiem, viņam bieži vien bij jāuzstājās par mācītāju aizstāvi, sevišķi runājot par mājas mācības stāvokli pie mums. Daudzos viņa rakstos, nopietnos apcerējumos, kā arī polemikā viņš aizņem šo jautājumu.

Kas zīmējas uz mājas mācību, tad Kriškāns 1912. gadā, dodams gaŗu vēsturisku apskatu par šo jautājumu, sprieda: „Vispār par Vidzemes mācītājiem (mazāk par Kurzemes), kā galvenajiem šī pienākuma nesējiem, jāsaka labu, par daudziem tikai labu.“ 1914. gadā polemizēdams ar „J. Dienas Lapas“ „specialistu“, kuŗš nozākāja klerikālo mācītāju līdzdarbību mājas mācībā“, viņš raksta: „Mājas mācības panikšanas iemeslus jau esam mūsu avizē ļoti pamatīgi aprādījuši un šoreiz varam tikai piebilst, ka šo mācību starp citu nogremdēja vairāki tautskolu inspektoru lēmumi: 1) lēmums 1895. g. inspektoru kongresā; 2) tāds pats lēmums 1902. g. inspektoru kongresā; 3) taut. apgaism. ministrijas pavēle no 1. sept. 1900. g. ar Nr. 22786, kuŗā teikts, ka draudžu mācītājiem nav tiesība izdot patstāvīgus rīkojumus mājas mācības jautājumos. Visi šie lēmumi stāv ciešā sakarā ar pārkrievošanas politiku. Ja grib mājas mācību pacelt, tad tas izdarāms ne ar plānu

plāksterīti, kuļu ieteic „J. D. Lapa“, bet ar stingru likumīgu mājas mācības organizāciju, kauču arī pēc 1874. g. instrukcijas un skolu likuma 3581. panta. Nav draudžu mācītāji vien vainīgi pie mājas mācības pagrimšanas, un mēs ticam, ka mūsu skolotāji, roku rokā ar mācītājiem varētu pacelt mājas mācību (kādā citā vietā viņš saka: „Par maz mājas mācības darbā piedalās skolotāji!“), ja vien nevaldītu pirmkārt – pārkrievošanas politika un otrkārt — skolotāju kūdīšana pret mācītājiem; ja mācītāji un skolotāji droši varētu izpildīt likuma noteikumus par mājas mācību, tad jau varētu arī vispusīgi apspriest to, kā labāki šo mājas mācību izvest dzīvē. Ja vecā likumīgā mājas mācības iekārta izrādītos par sliktu, tad būtu jārūpējas par likuma papildināšanu. Bet likumīgā mājas mācības kārtība tikusi smagi bremsēta un šo bremsi neatrausim ar neaicinātu „speciālistu“ mazvērtīgiem projektiem, bet ar kopēju un visādu politiku izslēdzošu darbību.

Tai pašā gadā kādā citā vietā viņš saka: „Jo grūts tapa mācītāju stāvoklis, kad sākot ar 1905. gadu pret viņiem sacēlās stipra aģitācija. Vēl tagad nav nebūt pie pirkstiem saskaitāmi tie skolotāji, kas pilnīgi noliedzoši izturās pret to, ka mācītāji vada mājas mācību. Tomēr viņi nemitējās savu pienākumu pildīt, un dažiem no viņiem izdevās darbu tik labi organizēt, kā nekad senākos laikos, piem. Jendem Raunā, Kundziņam Tirzā un citiem.“

Kā redzam, Kriškāns redz un nenoliedz, bet pat ar pateicību atzīst (kā katrs patiesīgs un atsaucīgs cilvēks) mācītāju nopelnus pie mūsu mājas mācības piekopšanas, kā arī pieved iemeslus, kas izskaidro viņu vēlāko laiku nolaidību skolu un mājas mācības lietās. Bet viņš nebūt neaizbildina šos mācītāju nolaidības grēkus, bet kā pie vairāk mācītiem, apgaismotiem cilvēkiem to pierēķina viņiem vēl par lielāku grēku, ja kur tas sastopams. To atronam izteiktu viņa mājas mācības vēsturiskā apraksta beigās daļā. Viņš tur saka: „Apziņas trūkums un vienaldzība no vecāku un saimnieku

pusēs pret savu pienākumu izpildīšanu, dažkārt arī naidis pret mācītāju mājas mācības kārtīgu gaitu stipri apgrūtinā. Aiz tā iemelsa, kā redzams, daži mācītāji, pukodamies par ļaužu bezdievību un pienākuma apziņas zušanu tautā, krit tādā pašā pienākuma neizpildīšanas grēkā, kā tie vecāki un saimnieki, kuras tie nosoda... Tamdēļ nosodot vecāku nesapratīgo pašu bērniem kaitīgo rīcību, mēs pa daļai to varam tomēr aizbildināt ar šo vecāku patiesīgu nesapratību. Nolaidīgi mācītāji turpretī jānosoda bez kādiem ierobežojumiem, jo nav domājams, ka tie vēlētos, lai tiem pārmetumu mīkstinātu viņu nesapratības dēļ.

Rakstu virknē „Regress“ (1911. g.), pārrunājot mājas mācības un kārtīgas skolas apmeklēšanas pagrimšanu pie mums, Kriškāns saka: „Lai mācītāji pie tam vainīgi, — mēs nebūt negribam viņus aizstāvēt, — bet vēl vairāk vainīgi tie, kas stājušies mūsu tautas izglītības vadītāju pirmajā vietā. Tie vainīgi daudz lielākā mērā, nekā viņi paši un citi varētu domāt: viņiem atnākot, jautājums par vispārējas un piespiestas skolas apmeklēšanu mūsu dzimtenē pavisam pazuda! Ir noturētas daudzas inspektoru sapulces un apspriesti visādi jautājumi, bet šis jautājums palicis viņiem pavisam svešs un dažam no tiem pat varbūt nezināms. Nav arī daudz ko brīnīties par tādu parādību: inspektori nāca un nāk no Iekšskrievijas, kur vispārēja un piespiesta skolas apmeklēšana sveša lieta, viņu kvalifikācija dažkārt aprobežojusies ar to, ka viņi ir krievi un cieši atzīst „apvienošanas“ politiku; bet ko katrs no viņiem zem „apvienošanas“ saprot, to rāda darbi...“

Par mācītājiem atsevišķi vien Kriškāns nav uzrakstījis nevienu rakstu, bet mācītāju jautājumu attiecīgās vietās, kā redzams, aizņēmis daudzos rakstos un daudzos gadījumos un laikmetos, tamdēļ, saprotams, viņš nevarēja katrā gadījumā izteikties gluži vienādi par šo jautājumu un tā varēja izcelties itin kā šķietama pretestība spriedumos, kādas patiesībā nav. Visus min. rakstus kopā ņemot dabūjam kopbildi no Kr. domām un ieskatiem par mācītājiem attiecībā uz sko-

lu un bērnu mājas mācību. Augšējās pievestās atsaukmes vēl nepretendē uz pilnību. Vispārīm redzams tas, ka Kr. pilnīgi atzīst mācītāju nopelnus pie latviešu skolām, sevišķi mājas mācības piekropšanas, un ka viņš mācītājus vajadzības gadījumos aizstāv pret tiem, kas viņus (kopā ar baznīcu!) bez kāda ierobežojuma nosodīja un nosoda. Arī šis jautājums rāda, ka Kriškāns skatas uz lietām ar vēsturnieka acīm, dziļāki un plašāki un neliekas vadīties no dažādām laika strāvām, no kuņām dažas it vieglas un ātri pārejošas.

Citos mūsu laikrakstos Kriškāna piemiņa, domājams kaŗa apstākļu dēļ, tika visai maz atzīmēta.

Atzīmēsim šē vēl kādu Plūdoņa dzejoli, kuŗu dzejnieks, redzams, sacerējis 1922. g.

Skolotājam Jānim Kriškānam.

Manam dārgajam darba biedrim, mirušam oktobri
1916. gadā.

Draugs mīlais, ko guli? nāc, celies un raugies,
Kā zeļ jaunie asni tavā mīļotā druvā!

Vairs sniegi tiem neguļ uz kamiešiem vāriem,

Nedz vēji tos saldē, nedz rūsa tos maitā.

Ziema bargā pagalam, un salnas jau gaŗām

Un saulīte balta deŗ Latvijas ārēs.

Viss mostas, un ceļas, un traucas uz augšu,

Uz augšu, uz sauli, uz dzīvības māti.

Kā kapā, draugs mīlais, tu dusēt vēl vari,

Ka kapos nu visos plūst dzīvības saule?

Nāc, klausies, draugs mīlais, kā Latvijas skolās

Skan ligšmi un brīvi nu latviešu mēle!

Top dzīvi dižā Ausekļa dzejiskie sapņi,

Un veidu gūst Kronvalda dzejiskās ceras.

Par tautu top tauta, par valsti top z e m e,

Iz simtgadu kapa kāpj apraktā brīve.

(nodrukāts „Jaunakās Ziņas” 1922. g. 21. janv.)

Kad norīma kaŗa vētras un sākām ar ciņām un grūtībām nodibināt savu brīvvalsti, kuŗai vajadzēja brīvas, bet labi un noderīgi iekārtotas skolas, tad jo bieži atminējamies, ka mums vairs nav Kriškāna, kuŗa padomi būtu tagad neatlīdzināmi vērtīgi.

Bet viņš gulēja Lielajos Jāņa kapos un viņa kapa vieta bija zināma un pazīstama tikai dažiem tuvākiem draugiem. Tas tā nedrīkšteja palikt, un Rīgas latv. skolotāju biedrība nolēma celt uz kapa pieminekli. Tas arī tika paveikts un „Latvi“ 1925. g. 12. maijā numurā lasāms sekošs paziņojums:

„Skolotājam J. Kriškānam kapa pieminekli celj Rīgas latv. skolotāju biedrība un 27. maijā, pl. 6 vakarā nolikta pieminekļa iesvētīšana. Docents Ludis Bērziņš izpildīs garīgo aktu. Dziedās biedrības koris. Cerams, ka skolotāji un J. Kriškāna draugi šini dienā neatrausies apmeklēt mūsu ievērojamā skolu darbinieka kapa. Rīgas latv. skolotāju biedrība grib rūpēties arī par J. Kriškāna biografijas un ievērojamāko rakstu izdošanu.“

Par pieminekļa atklāšanu mūsu presē, starp citiem, parādījās šādas atsauksmes:

„Izgl. Ministr. Mēnešraksta“ 1925. g. 7. num.

Pieminekļa atklāšana uz skolotāja Jāņa Kriškāna kapa.

Rīgas latviešu skolotāju biedrība, kuŗas biedru vidū ir daudzi J. Kriškāna domu biedri un draugi, jau pāris gadus atpakaļ savā pilnā sapulcē, kuŗa iekrita tieši mirušo pieminēšanas dienā, nolēma celt uz Kr. kapa Lielajos Jāņa kapos piemiņas akmeni. Darbs tomēr ievilkās ilgāki, kā bija domāts, un tikai š. g. 27. maijā pieminekli varēja atklāt. Šini gadījumā pie Kr. kapa bija sapulcējušies daudzi Rīgas skolotāji, nelaiķa draugi, paziņas un arī personīgi Kr. sveši, bet viņa darba dziļi cienītāji. Iesvētīšanas cermoniju izpildīja mācītājs Lud. Bērziņš — Rīgas skolot. instituta direktors, pieminēdams Kriškāna miršanas laiku un nožēlodams, ka nelaiķim nav bijis lemts dzīvam no bēgļu gaitām atgriezties dzimtenē un sargāt to kā svētu ieguvumu. Rīgas latv. skolotāju biedrības uzdevumā A. Vičs nodod pieminekli skolotāju saimei un latviešu tautai J. Kriškāna piemiņas uzglabāšanai, apzīmēdams J. Kriškānu par ceļa rādītāju visiem latviešu skolotā-

jiem. Domādami par Kr. un viņa darbību, skolotāji gūšot spēkus savos darbos. Kriškāns bijis mazs augumā, bet liels garā, vājš fiziskos, bet stiprs garīgos spēkos. Viņš bija autoritāte mūsu skolu jautājumos. Višs biedrības vārdā noliek ozollapu vaiņagu. Doc. L. Ausējs piemin nelaika darbību Latviešu izglītības biedrības uzdevumā. Skolot. Indr. Cīrulis apliecina, ka Kr. ir ļoti daudz strādājis Derīgu grām. nodaļā un pateicoties viņa enerģijai šī nodaļa izaugusi par ievērojamu kultūras veicinātāju mūsu tautā. T. Zeiferts atceras, kā guldījuši Kriškānu kapā 1916. gadā. Bijusi drūma, baiga rudens diena, rūkuši lielpabali, bijis drausmīgi . . . Tagad pie kapa dziedot lakstīgala, un latvju tauta baudot brīvības auglus, priecājoties savas patstāvības pavasarī. Bet arī tagad gribētos dzirdēt, ko par mūsu skolu lietām teiktu Kriškāns, ja viņš būtu dzīvs. Āronu Matīss liecina, ka Kriškāns bijis visievērojamākais cīnītājs pret aziatisko pārkrievošanas politiku un centies ievadīt Vakareiropas gaišumu Latvijas skolās. „Dzimtenes Vēstnesis“, kuŗu tanī laika rediģēja Ārons, atrodami daudzi Kriškāna raksti par tā laika mūsu skolu dzīvi. Šie raksti liecinot, cik ievērojams darbinieks bijis nelaikis. Viņš arī krājis materiālus mūsu skolu vēsturei. Kāds Kr. skolēns apliecina sava skolotāja labo iespaidu uz audzēkņiem.

Pie kapa dziedāja Rīgas latv. skolotāju biedrības un Rīgas I. pamatskolas skolēnu koris, un visai skaisti un piemēroti beigās noskanēja Melngaiļa „Daba un dvēsele“.

Kapa pieminekli pagatavojis akmeņkalējs J. Lācis no pelēka lauku akmeņa un viņš ieturēts Kriškānam raksturīgās mierīgās linijās. Uz viņa rakstīts: „Latviešu skolu darbinieks Jānis Kriškāns 1863. 6./XII.—1916. 18./X. Rīgas latviešu skolot. biedrība“.

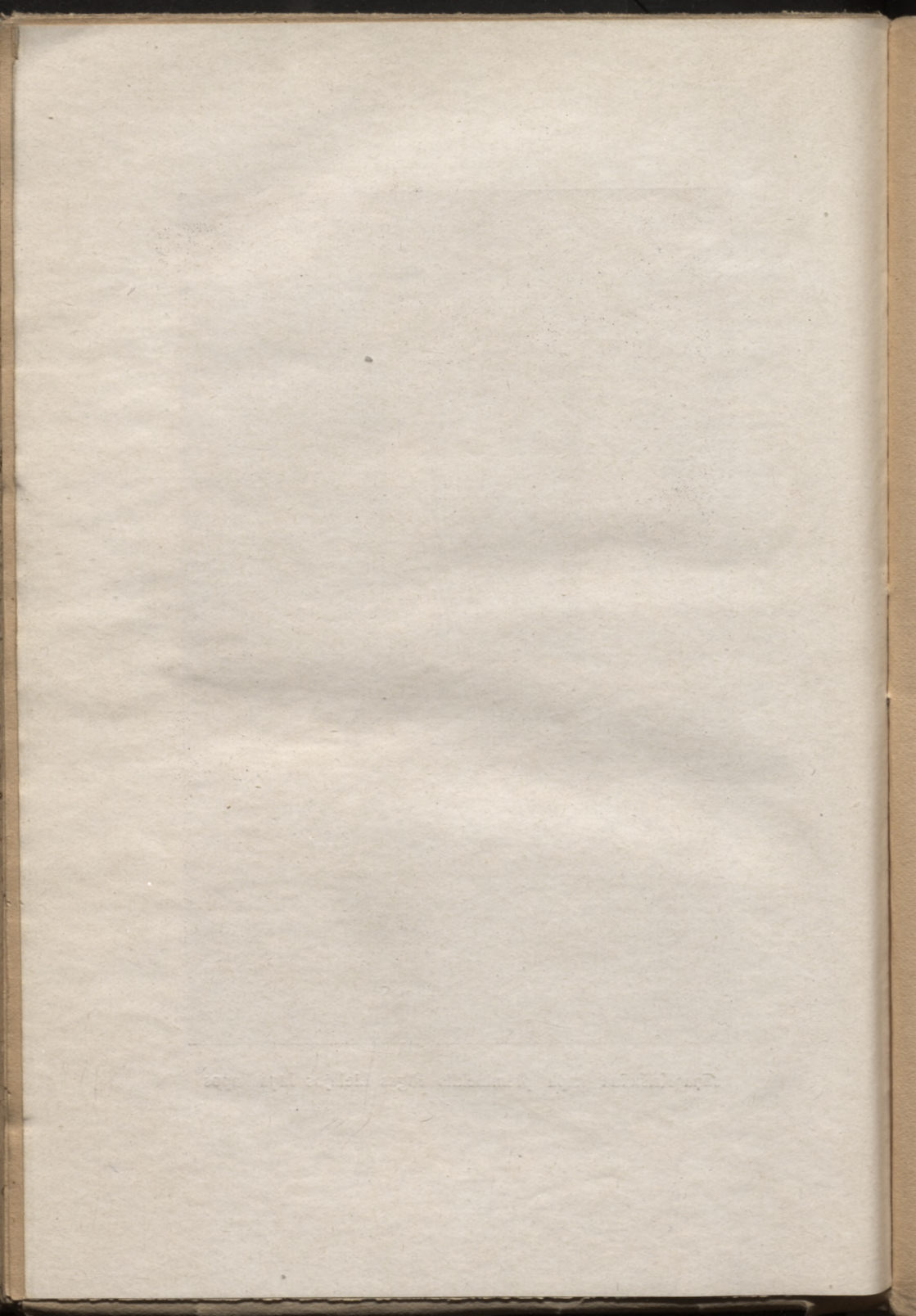
„Jaunākās Ziņas“, 28. maijā 1925. g.

Skol. J. Kriškana pieminēšana.

Klusajos Jāņa kapos, kur atdusas mūsu sirmie nacionalās kulturas kaŗotāji Kr. Barons, Kr. Valdemārs, Brīvzemnieks u. c., mūža mājokli atradis arī ievērojamais latvju skolu darbinieks Jānis Kriškāns. Vakar pie nelaiķa kapa pulcējās galvaspilsētas inteliģence, bij. Kriškāna darbabiedri, skolnieki un cienītāji, uz kapa pieminekļa atklāšanu, kuŗu cēlusi Rīgas latviešu skolotāju biedrība. Skolotāju koris nodzied „Tu, kas mīti debesīs“. Pēc kam māc. Ludis Bērziņš, pieminekli iesvētidams, sirsnīgos vārdos cildina Kriškāna spīrgto garu, lielo darba mīlestību un nelokāmo raksturu. Rīgas latv. skolotāju biedrības uzdevumā, no dzimtenes pelēkā granita celto, vienkāršo, bet glīto pieminekli nodod skolotāju saimes un tautas piemiņai A. Vičs. Kriškāns bija mazs augumā, bet liels garā. Viņš bija vājš fiziskos spēkos, bet stiprs garīgā darbā, saka Vičs. K. bija autoritāte skolu jautājumos. Viņa vārdi skolu lietās bija svēti. Viņā dvesa skaidra mīlestība un nodošanās Latvijas skolu lietai. Jo vairāk mēs par viņu rakstīsim, jo vairāk spēka mēs atradīsim. Kr. kristalīrais cilvēka tēls lai paliek par vadošo, skaidro ceļa rādītāju un ideālu Latvijas skolotājiem. Krišuam ozolam no latvju skolotājiem V. noliek lielu ozollapu vaiņagu. Rīgas pirmās pamatskolas koris, kur Kr. savā laikā darbojies, jūsmīgi nodzied „Kristus, mana dzīviņa“. Doc. L. Ausējs saka, ka Kr. bijis kluss darbinieks pelēkā ikdienībā, bet viņa doma veidojusi darbus, kuŗu svētību mantos audžu audzes. Skol. I. Cirulis no Rīgas latviešu biedrības cildina Kr. par darbību Derīgu grāmatu nodaļā. Pateicoties Kriškānam, grāmatu nodaļa uzplaukusi par košu ziedu latvju grāmatniecībā. Teodors Zeiferts atceras baigās un drūmās rudens dienas pirms 9 g., kad Kriškāns lielgabaliem dārdot guldīts smiltājā. Tagad Kr. pieminekli atklājot, pogā lakstīgalas un latvji bauda brīvības sauli, kuŗas domu nesis savā sirdī arī Kriškāns. Āronu Matiss raksturo Kr. plašos un lielos kulturas centienus. Kr. pārkrievo-

Jāņa Kriškāna kapa piemineklis Rīgas Lielajos Jaņos kapos.

šanas laikmetā cīnījies par vakareiropeiskā gaišuma ievadīšanu Latvijas skolās. Daudzi raksti par skolu jautājumiem no Kr. asās spalvas atrodami „Dzimtenes Vēstnesī“. Kluso, bet patiesas sirsniņas pilno Kr. atceri kronē skolotāju kora nodziedātā E. Melngaiļa „Daba un dvēsele“.

„Latvis“ 28. maijā 1925. g.:

Pieminekļa atklāšana uz skol. J. Kriškāna kapa.

Rīgas latv. skolotāju biedr. 1923. g. rudenī nolēma uz skol. J. Kriškāna kapa celt pieminekli. Tas tagad gatavs, ko darinājis J. Lācis no pelēka lauku akmeņa. Vakar Jāņa kapos notika viņa atklāšana, kuŗa iesākās ar kuŗa dziesmu: „Tu, kas miti debesīs“.

Māc. Ludis Berziņš, pieminekli iesvētdams, aizrādīja, ka K. miris tai laikā, kad zobens valdījis Latvijas ārēs, bet K. arī tad ticējis dzimtenei. A. Vičs uzsvēra K. lielos nopelnus pie mūsu skolu sargašanas pārkrievošanas laikmetā. Viņš Rīgas latv. skolotāju biedr. uzdevumā nodod pieminekli latvju skolotāju un tautas glabāšanā un noliek ozola vaiņagu. L. Ausejs runā Latv. izgl. biedrības vārdā, pieminēdams K. darbošanos šai biedrībā, īpaši tautas augstskolas lietā. J. Cīrulis pastāsta, kādi ir K. nopelni Derīgu Gr. Nodaļā. T. Zeiferts atminas to laiku, kad K. guldīts kapā (1916. g.). Uzsvēra K. lielos nopelnus, kuŗi nav kapā arokami. Aronu Matīss atceras K. kā latviešu skolu politiķi „Dz. Vēstn.“ redakcijā. Runā arī kāds Kriškāna audzēknis. Dzied Rīgas latv. skol. biedr. koris un Kalpaka bulv. 8 skolēnu koris. Pie kapa stāvēja daudzi Kriškāna darba biedri un liels pulks viņa cienītāju. Rīgas latv. skol. biedr. priekšnieks Lamberts noslēdza atklāšanu, izsakot pateicību visiņiem, kas palīdzējuši pieminekli celt.

„Rīgas Ziņas 28. V. 1925. g.:

Pieminekļa atklāšana J. Kriškānam.

Vakar Jāņa kapos atklāja Rīgas latviešu skolotāju biedrības celto pieminekli ievērojamam skolu darbiniekam Jānim Kriškānam.

Atklāšanas aktu ievadīja Rīgas latviešu skolotāju biedrības koris ar „Tu, kas mīti debesīs“. Svētīšanas vārdus teica mācītājs Lud. Bērziņš un cildināja nelaika nopelnus tautas izglītības laukā. Skolotājs Vičs biedrības vārdā nodod pieminekli latvju skolotāju saimei. Apzīmē K. par lielāko latvju skolu politikas aizstāvi pārkrievošanas laikos. Daudziem nezināmi K. raksti, kuņģos izpaužas latvju tautas atziņas. K. bijis Kr Barona, Kr. Valdemāra un Brīvzemnieka laika biedrs un strādājis ar viņiem vienā domu virzienā. Noliek uz kapa ozola vaiņagu. Ausējs atminas K. tautas augstskolas lietās. Runā vēl J. Cirulis, Zeiferts, atminēdamies to laiku, kad pirms 9 gadem, lielgabalu troksnim atskanot K. guldīts kapa klēpi. Aronu Matiss atvadās no K. kā no darba biedra. Koīs izpildīja vairākas dziesmas. Lamberts p. pateicās visiem runātājiem par atzinību un visiem, kas palīdzējuši celt pieminekli. Atklāšanu noslēdza skolotāju koris ar Melngaiļa „Daba nezina, cik tā liela“.

Pieminekli darinājis J. Lācis no lauku pelēkā granīta ar uzrakstu: „Latvju skolu darbiniekam Jānim Kriškānam. 1863. g. — 1916. g. Rīgas Latv. skolot. biedrība.“

P.

Jāpiezīmē ka pieminekļis tiešām raksturo pašu Kriškānu: vienkāršās līnijās, itin kā kluss, bet nopietns.

Tagad Jāņa Kriškāna kapa vieta iezīmēta un ar šo grāmatu gribam iezīmēt Kriškāna lielos nopelnus mūsu literāros un skolu vēsturiskos rakstu krājumos. Mums vispāri maz tādu darbinieku, kāds bija Kriškāns, bet tieši mūsu tautskolotāju saimē K. bija tik spilgta parādība un tik spēcīga persona, ka mums patiesi grūti otru vēl tādu uzrādīt.

Nu lai tad viņš mums visiem ir par paraugu!

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306082210

Apr.

[0,20]

74 JUN. 1926